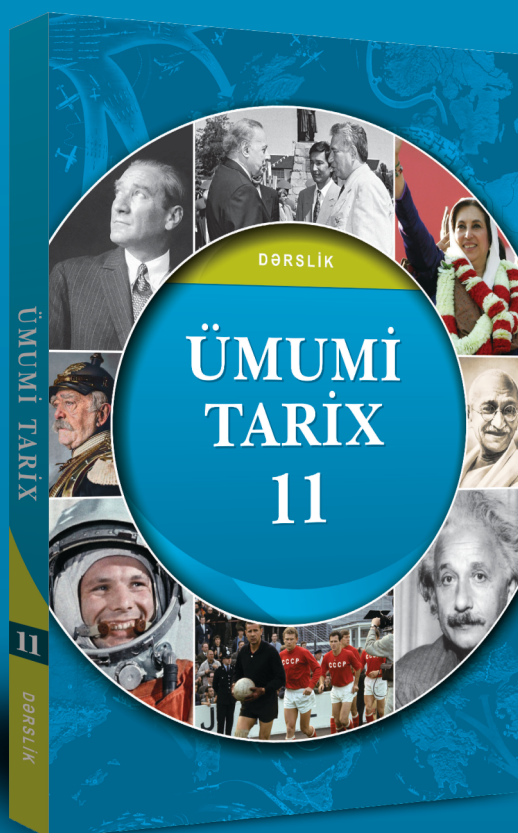

11

ÜMUMİ TARİX

METODİK VƏSAİT

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hər bə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

Elnur Hüseynov, Sevil Bəhrəmovə

ÜMUMİ TARİX 11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin*

METODİK VƏSAİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

MÜNDƏRİCAT

Dərslik və Metodik vəsait haqqında.....	3
11-ci sinif Ümumi tarix fənni üzrə məzmun standartları.....	7
11-ci sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların şərhı.....	9
11-ci sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların integrasiya imkanları.....	12
Təlim prosesində oxunun rolu.....	14
Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsi.....	19
Fəndaxili və fənlərarası integrasiyanın zəruriliyi.....	32
Təlim məqsədlərinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr.....	34
Təlim prosesində şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması.....	36
İnteraktiv tədris haqqında.....	36
Tarixin tədrisində müasir təlim metodlarının nəzərə alınması.....	37
Fəal dərslərin quruluşu. Planlaşdırma.....	50
Dərslərin illik tematik planlaşdırılması.....	52
Dərslərin icmalı və tövsiyələr.....	56
Summativ qiymətləndirmə vasitələrinə dair nümunə.....	141
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	143

DƏRS LİK VƏ METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Ölkəmiz sürətlə və hərtərəfli inkişaf edərək dünya sivilizasiyasına inteqrasiya etməkdədir. İnteqrasiya qloballaşma kimi böyük bir prosesin ayrılmaz komponentidir. Mədəni və mənəvi dəyərlərin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması, varislik prinsipi əsasında gələcək nəsillərə çatdırılması gərgin zəhmət tələb etməklə bərabər, hər zaman böyük aktualıq kəsb etmişdir. Müstəqillik illərində ən mühüm uğurlarımızdan biri Azərbaycanda milli-mədəni köklərə qayıdış, milli tariximizə, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətin qorunmasıdır. Dövlətçilik sisteminin formalaşması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu baxımdan Ulu öndərin dövlətimizin inkişafı istiqamətində reallaşdırdığı tədbirlər, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği, tolerantlığın və dinlərarası dialoqun təşviq edilməsi təhsil sahəsinin inkişafına da təkan verdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müstəqil dövlətçilik təlimi dəyişən və inkişaf edən realiaqlarla, zənginləşən yeni proseslərlə birlikdə həyata keçirilir.

Daxili və beynəlxalq siyasətdəki yeniliklər, iqtisadi dəyişiklik, texnologiyanın təkmilləşməsi həyatımıza öz təsirini göstərməkdədir. Dərsliklərin hazırlanmasında bu təsir nəzərə alınmış, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Dərslik və metodik vəsait Ümumi tarix fənni kurikulumu diqqət mərkəzində saxlanılmaqla hazırlanıb sizə təqdim edilmişdir.

Bildiyiniz kimi, Tarix fənni cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri, onun səbəb və nəticələrini öyrənməklə yanaşı, baş vermiş proseslərin ideyaverici qüvvəsinin nədən ibarət olduğunu, ideyaların tarixdə iz qoyduğu izdihamlı və ya şanlı bir salnamənin davamlılığını, onu qoruyub saxlayan şərait və qüvvələri öyrədir.

Sizə təqdim edilən dərslik vasitəsilə Ümumi tarix fənninin spesifik xüsusiyyətlərini şagirdlərinizə çatdırmaq, müxtəlif ictimai, iqtisadi və siyasi problemləri onlarla birlikdə araşdırmaq üçün şərait yaratmışıq. Müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə şagirdlərin mühüm və mühüm olmayan anlayışları fərqləndirmək bacarığına yiyələnmələrinə yardımçı ola bilərsiniz. Onların Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi öz tarixi keçmişlərini bilməsi və dünyada baş verən prosesləri araşdırması üçün tək cə dərslikdə tarixi materialları yerləşdirməklə kifayətlənməyib müxtəlif inkişafetdirici və araşdırma bacarığı yaradan tapşırıqlardan da istifadə etmişik. Dərsliyin tərtibi zamanı qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsəd şagirdlərimizin demokratik cəmiyyətimizdə fəal rol oynamalarını və dəyişikliklər etməyi bacarmalarını təmin etmək olub. Həmçinin onlara güclü vətəndaşlıq hisləri aşılamağa çalışmışıq.

Ümumi tarix fənni kurikulumunun obyektı şagirdlərimizin hazırda və gələcəkdə düşünülmüş şəkildə fəaliyyət göstərmələri üçün lazım olan bilik və anlayışlardır. Bu sənəd fərdi və ictimai düşüncəni inkişaf etdirmək, şagirdlərə məsuliyyətli vətəndaş olmağı öyrətmək, global qarşılıqlı əlaqələri başa düşmək, keçmiş, indiki və gələcək zaman arasındakı zəruri əlaqələri anlamaq üçün mühümdür. Onlar bu fənnin öyrətdiyi bilikləri bilmədən anlamadıqları dəyişikliklər qarşısında tərəddüd edəcəklər. Lakin tarix və bu kimi digər fənlərdən dərin biliklər əldə etməklə həyatda düzgün seçim bacarığına yiyələncək, dövlətimizdə və dünyada baş verən sürətli dəyişiklikləri anlamaq biləcəklər.

Müstəqillik qazandığı gündən inkişaf etməkdə olan Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə fəaliyyət göstərərək özünü dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə bərabər səviyyəyə çatdırmağa çalışır. Qloballaşan dünyada inteqrativliyin qorunub saxlanması, nailiyyətlərə doğru irəliləmək, uğurlar əldə etmək üçün təhsilin, əsasən də dərsliklərin rolu əvə-

zedilməzdir. Şəxsiyyətyönlü integrativ məzmun əsaslanan yeni təlim strategiyalarından istifadə etməyə şərait yaradan dərslik hazırlamaq müasir dövrün tələblərindən biridir. Təhsilə yeni yanaşma və bu yanaşmanın nəticəsi olaraq öhdəyə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək bir sıra işlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Hər bir tarix müəllimi tədris etdiyi fənnə uyğun olaraq tədris resurslarının yaradılmasında maraqlı olmalı, dərslərin gedişində əyaniliyə üstünlük verməklə yanaşı, fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmalıdır. Bunun üçün də 11-ci sinif Ümumi tarix dərsləri hazırlanarkən ölkədə həyata keçirilmiş təhsil islahatlarına, xüsusən də dərsliklə bağlı qarşıya qoyulan tələblərə diqqət verilmişdir. Təlim və tərbiyənin daim nəzarətdə saxlanması və bu sahədə aparılan işin mühüm hissəsi kimi dövlətin qoyduğu təhsil standartlarının tələbinə uyğun dərsliklərin hazırlanması vacib hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün 11-ci sinif Ümumi tarix dərsləri və eləcə də metodik vəsait Ümumi tarix fənni kurikulumu əsasında tərtib olunmuşdur.

Bildiyiniz kimi, müasir dövrdə təhsil sistemində dərslik məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biri hesab edilir. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında onun rolu əvəzsizdir. Təqdim etdiyimiz dərslik komplekti öz funksiyasına, məzmun və strukturuna görə fənn üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanmış, nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izahı verilərək təqdim olunmuşdur. İdraki təhsilin əsas resurslarından biri hesab edilən dərslik özünəməxsus, orijinal xüsusiyyətləri ilə maraq doğurmaqla bərabər, ən zəruri informasiyaları, tapşırıq, sual və çalışmaları əks etdirərək istiqamətverici, yönəldici, düşündürücü funksiyaları özündə birləşdirir. Dərslikdə artıq informasiya yükünə yer verilməmiş, məzmunun keyfiyyətli olması üçün orijinallıq qorunmuşdur. Fənn kurikulumlarına uyğunluq onun əsas keyfiyyətlərindən biri kimi qeyd edilə bilər. Bu səbəbdən də o, fəal təlim prosesində şagirdi idraki fəallığa sövq edəcəkdir. Bununla yanaşı, təqdim olunan şəkil və illüstrasiyalar, sual və tapşırıqlar şagirdləri tədqiqatçılığa və yaradıcılığa istiqamətləndirəcəkdir. Dərslik təkcə bilik vermək, məlumatlandırmaq funksiyasına deyil, şəxsiyyətin formalaşmasına da yardım edəcək. Burada şagirdlərin öz üzərlərində çalışmasına, tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün formalaşdırılaraq inkişaf etdirilməsinə şərait yaradacaq imkanlara da rast gələcəksiniz.

Bildiyiniz kimi, şagirdləri fəaliyyətə sövq etmək, həmçinin praktik olaraq işin icrasına imkan yaratmaq müasir dərsliklərin əsas keyfiyyətlərindən hesab edilir. Bacarıqları formalaşdırma bilmək imkanı üstün cəhət kimi dəyərləndirilir və bunun üçün müxtəlif növ çalışma və tapşırıqlardan kifayət qədər istifadə edilməsi tələb olunur.

Bu tələbləri nəzərə almaqla, dərslikdə, eləcə də Metodik vəsaitdə əsas nüanslara yer ayrılmışdır. Bununla yanaşı, integrativ bacarıqların inkişafına imkan yaratmaq, onu şəxsiyyətin ümumi keyfiyyətinə çevirmək üçün də yetərinə imkanlar açılmışdır. Şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılması diqqət mərkəzində saxlanmış, bunun üçün lazımı məlumatlardan, şəkil və illüstrasiyalardan, eləcə də digər öyrədici və düşündürücü vasitələrdən istifadə edilmişdir.

Yeni dərslikləri kurikulumların tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruridir. **Düzgünlük** prinsipi dərsləri qeyri-ciddi faktlardan uzaqlaşdırır, inandırıcı, stimullaşdırıcı mənbəyə çevirir. Şagirdlər dərsləri etibarlı tədris vəsaiti kimi yanaşırlar. 11-ci sinif Ümumi tarix dərsləri hazırlanarkən təlim standartlarına uyğunluq, faktların dəqiqliyi, qrammatik qaydaların gözlənilməsi, mübahisəli faktların olmaması kimi əsas məqamlar diqqətdə saxlanmışdır.

Əyanilik ön plana çəkilmiş, dövrə aid hadisələri özündə əks etdirən sxem, şəkil, illüstrasiya, fotosəkil və s.-dən istifadə edilmişdir. Dərsləri şagirdin ən yaxın müsahibi kimi dəyərləndirmək, eləcə də stimullaşdırıcı vasitəyə çevirmək üçün **əyaniliyə** mühüm didaktik prinsip kimi müraciət olunmuşdur. Ümumi tarix dərsləri hazırlanarkən

onun özünəməxsus cəhətləri, xüsusiyyətləri əsas götürülmüş, zəruri hesab edilən müvafiq əyani vasitələr seçilib təqdim edilmişdir. Dərsliyin ən mühüm atributlarından biri onun *yeniliyi, müasirliyi, dövrün, zamanın tələb və ehtiyaclarını özündə əks etdirməsi, şagirdlərdə yenilik əhvali-ruhiyyəsi yarada bilməsidir.*

Dərsliyin müasir olması üçün fakt və hadisələrin inkişafı ilə bağlılığı, onu əks etdirməsi əsas şərtlərdən biridir. Bununla yanaşı, yeni texnologiyalara istinad edilməsi və onların dərsliyin məzmununa gətirilməsi müasirliyin əlamətlərindən biri kimi vacib tələblərdəndir. Dünya dövlətlərinin keçmişini özündə əks etdirən Ümumi tarix dərsliyi bütün bu tələblər nəzərə alınmaqla şagirdlərin, müəllimlərin, valideynlərin, eləcə də dərsliklə maraqlananların nəzərinə təqdim edilmişdir.

Tədris vəsaitlərindən biri kimi dərsliyin bütövlüyü, tamlığı onun məzmununda aşağıdakı müəyyən komponentlərin olmasını tələb edir:

- nəzəri materiallar;
- praktik materiallar;
- təsviri materiallar;
- qiymətləndirmə materialları.

Dərsliyin məzmununda verilməsi nəzərdə tutulan bu materialların hər biri mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır. Bundan başqa, şagirdlərin təlim fəaliyyətinə sövq olunması, öyrənmə prosesinin təşkili və bacarıqların dəyərləndirilməsi baxımından imkanları ilə seçilir. Ona görə də 11-ci sinif üçün Ümumi tarix dərsliyi hazırlanarkən bu prinsipə əməl olunmuş, mühüm tələblərin gözlənilməsi vacib hesab edilmişdir. Dərslikdəki materialların sıralanmasında **məzmun baxımından ardıcılıq** mühüm prinsiplərdən biri kimi nəzərə alınmışdır. Dərslikdə əksini tapan təlim materialları şagirdlərin psixoloji inkişafının təmin edilməsi üçün seçilmişdir. Bu materiallar hafizə, təfəkkür və təxəyyülün formalaşmasına yönəldilərək onların müstəqil düşünməsinə və tətbiqi icra ilə məşğul olmasına imkan yaradacaq. Dərsliyin məzmun baxımından işlənilməsi zamanı təlim materialları **sadədən mürəkkəbə doğru** sıralanmış, kurikulumda nəzərdə tutulan sadədən mürəkkəbə prinsipinə əməl olunmuşdur.

Təlim materiallarının miqdarı və ağırlığı müəyyənləşdirilərkən dərs üçün ayrılan vaxt nəzərə alınmışdır. Bu zaman nəzəri və praktik materialların balansı gözlənilmiş, standartların reallaşdırılması zəruri hesab edilmişdir.

Sizə təqdim edilən 11-ci sinif üçün Ümumi tarix dərsliyi şagirdlərin **yaş səviyyəsinə uyğun** hazırlanmışdır. Bu zaman iki əsas tələb diqqət mərkəzində saxlanılmışdır:

a) **dizayn**; b) **təlim materiallarının məzmunu, həcmi, maraqlılığı.**

Dərslik hazırlanarkən şagirdlər sinif mühiti ilə yanaşı, müstəqil işləməsinə şərait yaradan amillər nəzərə alınmış, motivasiya imkanları gücləndirilmiş, vaxt nəzərə alınmaqla verilən materiallarda zəruri və düşündürücü məqamlara yer ayrılmışdır. Oxunaqlılığın təmin olunması üçün, ilkin olaraq, məzmunun maraqlı olması vacib hesab edilmişdir. Belə materiallar şagirdlərin diqqətini çəkir, onları öyrənməyə sövq edir. Təlim materiallarının lakonikliyi, aydın üslubda, sadə dildə yazılması öyrənmə prosesinin səmərəliliyini artırır ki, bu tələbin də nəzərə alınması maksimum gözlənilmiş, hadisələrin şərhini aydın və anlaşılan şəkildə verilmişdir.

İnklüzivlik prinsipi əsasında yazılmış dərslik təlim prosesində yalnız bir səviyyəni deyil, müxtəlif səviyyələri özündə ehtiva edir. Onun həm istedadlı, həm də müəyyən səbəblərdən nəticələri qənaətbəxş olmayan şagirdlərin təlim maraqlarını ödəyə bilməsi üçün təlim materiallarının seçilməsinə və dərsliyə daxil edilməsinə diferensial yanaşılmışdır.

Dərslikdə inklüzivlik dövrün əsas tələbi kimi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Şagirdlərin inkişafı üçün zəruri olacaq imkanlar dərslik vasitəsilə müəyyən olunmuşdur. Şagirdlərdə inklüzivlik dərsliyin yazılmasında əsas meyar kimi götürülmüşdür. Inklü-

zivliklə yanaşı, fəal təlim müasir təhsil prosesinin əsas istiqamətlərindən hesab edilir. Onun qurulmasında bir çox amillərlə bərabər, dərslük də həlledici rol oynayır. Nəticəyönümlü kurikulumlar məhz belə dərslüklərin hazırlanmasını tələb etdiyi üçün biz də bu tələbə uyğunluğu qoruyub saxlamağa çalışmışıq. Ona görə də dərslük hazırlanarkən fəal təlim üçün şəraitin yaradılmasına mühüm didaktik prinsiplərdən biri kimi önəm verilmişdir. Hər bir paraqrafda təlim materialları fəal təlim prosesinə uyğunlaşdırılmış, təlim marağının formalaşdırılması, problemin qoyuluşu, həll edilməsi, təqdim olunma və qiymətləndirmə üçün şəraitin yaradılması əsas götürülmüşdür.

Dərslük komplektinin hazırlanması zamanı mənbələrin göstərilməsi, təlim materiallarında kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə imkanlarının nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. 11-ci sinif üçün Ümumi tarix dərsliyi bütün bu tələblərə uyğun şəkildə tərtib edilmişdir.

Müxtəlif psixoloq və pedaqoqların fikrinə görə, fəaliyyətlər üç istiqamətdə qruplaşdırılır: idraki, informativ-kommunikativ, psixomotor. Dərslük bu fəaliyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək məqsədini əsas tutaraq verilən tələblərə uyğun işlənmişdir.

11-ci sinfin Ümumi tarix dərsliyi sadədən mürəkkəbə, xronoloji və məntiqi ardıcılığı nəzərə almaqla 26 paraqraf və 3 bölmədən ibarətdir. Paraqraflar tərtib olunarkən standartlar və onların reallaşdırılması üçün mənbələr, xəritələr, illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər, sual və tapşırıqlar və s. diqqətdə saxlanılmışdır. Metodik vəsaitdə standartlar, integrasiya cədvəli, dərslərin icmalı, açıq dərs nümunələri, qiymətləndirmə və qiymətləndirmə vasitələri öz əksini tapmışdır. İstifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyat, internet resurslarının siyahısı təqdim edilmişdir. Tərtib olunmuş paraqrafların hər biri qruplaşdırılmış, forma və üsullar təqdim edilmiş, işin texnologiyasına aydınlıq gətirilmiş, dərslükdən istifadənin bütün mexanizmləri işıqlandırılmışdır. İstifadə edilmiş və istifadəsi mümkün olan resursların siyahısı göstərilmişdir. Bir sözlə, dərslük komplektinə daxil olan dərslük və Metodik vəsait dövlətin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qoyduğu tələblər maksimum səviyyədə gözləməklə tərtib olunmuşdur.

11-ci SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

11-ci sinfin sonunda şagird:

- ölkədə baş verən siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni faktları onun inkişafının müəyyən dövrü ilə əlaqədə dəyərləndirir;
- dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir;
- ölkə və xalqların həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir;
- aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində dövlətin rolunu dəyərləndirir;
- tarixi şəxsiyyətləri mənsub olduqları ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir;
- aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində mədəniyyətin inkişafını və mədəniyyətlərarası münasibətləri qiymətləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. Tarixi faktları tarixi zamanla əlaqədə qiymətləndirir.

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

1.1.3. Ölkədəki mədəni həyat faktlarını onun mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.

3. Dövlət

Şagird:

3.1. Dövlətlərin inkişafını siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlərin xarakterinə görə qiymətləndirir.

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

- 3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.
- 3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

4.1. *Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.*

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahiriləl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

5. Mədəniyyət

Şagird:

5.1. *Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.*

5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.

11-ci SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ ALT STANDARTLARIN ŞƏRHİ

STANDARTLAR	ŞƏRHLƏR	AÇAR SÖZLƏR
1. Tarixi zaman		
<i>1.1. Tarixi faktları tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.</i>		
1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Müxtəlif ölkələrdəki həyat faktlarının araşdırılmaqla sosial-iqtisadi vəziyyətin iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirilməsi	sosial-iqtisadi təsir, həyat faktları, əlaqə
1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.	Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş siyasi proseslərin siyasi inkişafı əlaqələndirilərək siyasi həyat faktlarının siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirilməsi	siyasi vəziyyət, həyat faktları, siyasi inkişaf mərhələsi
1.1.3. Ölkədəki mədəni həyat faktlarını onun mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Müxtəlif ölkələrin həyatındakı mədəniyyətlə bağlı olan faktların müəyyənləşdirilməsi, seçilməsi və ölkənin mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirilməsi	mədəni həyat faktları, mədəni mərhələ, inkişaf, dəyər
1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.	Dünyada və Azərbaycanda baş verən mühüm tarixi hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələrin, onların bir-biri ilə bağlı olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi, tarixi zaman baxımından qiymətləndirilməsi	hadisə, tarixi proses, təzahür, qiymətləndirmə
2. Tarixi məkan		
<i>2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirir.</i>		
2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.	Dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişikliklərin, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaların şərh edilərək baş verdiyi məkan baxımından qiymətləndirilməsi	dünya, ölkə, integrasiya prosesi, məkan, şərh

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.	Ən yeni dövrdə baş verən geosiyasi, yəni məkan dəyişikliklərinin müxtəlif formalarda – xəritə əsasında, sxem şəklində, cədvəl və diaqram formalarında təqdim edilməsi	sxem, cədvəl, diaqram, geosiyasi xəritə
3. Dövlət		
<i>3.1. Dövlətlərin inkişafını siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlərin xarakterinə görə qiymətləndirir.</i>		
3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (əənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.	Mövcud olan müasir dövlətlərin (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşunu müəyyən-ləşdirərək istehsal təsərrüfatı barədə məlumatların toplanması və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirilməsi	müasir dövlətlər, aqrar (əənəvi) sənaye və informasiya cəmiyyətləri
3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.	Qlobal problemlərin (demoqrafik, ekoloji və s.) həllində dövlətlərin rolunun müəyyən-ləşdirilərək şərh edilməsi. Məsələn, dünyanın aparıcı ölkələrinin – ABŞ-ın, İngiltərənin, Fransanın və s. rolunun şərh	qlobal problem, dövlətlərin rolu
3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.	Müxtəlif yazılı və maddi mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə, məsələn, İngiltərənin tarixinə dair mənbələrin toplanması, təhlillər aparılaraq tezislərin hazırlanması	mənbə, yazılı və maddi mənbə, tezis
4. Şəxsiyyət		
<i>4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.</i>		
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt,	Dövlətlərin həyatında əsaslı rol oynayan tarixi şəxsiyyətlərin (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah	şəxsiyyət, idarəetmə üsulları, diplomatiya, beynəlxalq aləm

Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tzedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Şarl de Qoll, Turqut Özal, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev və başqalarının) mənsub olduqları ölkələrin daxili siyasətinə və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirilməsi	
4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.	Müxtəlif tarixi şəxsiyyətlər, onların tarixdə qoyduğu iz, fəaliyyəti, gördüyü işlər və verdiyi töhfələr haqqında araşdırmalar apararaq təqdimatların edilməsi	şəxsiyyət, fəaliyyət, araşdırma
5. Mədəniyyət		
<i>5.1. Mədəniyyət və sivilizasiyaları qiymətləndirir.</i>		
5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.	Dünyada mövcud olan aqrar (ənənəvi), yəni kənd təsərrüfatına əsaslanan, eləcə də sənaye və müxtəlif informasiya, mətbuat, internet və bu kimi cəmiyyətlərin mədəniyyətlərin inkişafına göstərdiyi təsirin əsaslandırılaraq izah edilməsi	aqrar, sənaye, informasiya, təsir
5.1.2. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Aqrar (ənənəvi – kənd təsərrüfatına əsaslanan), sənaye (fabrik-zavod istehsalı) və informasiya (mətbuat, internet) cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə, onların memarlıq, incəsənət, elm və texnika, eləcə də digər sahələrə təsirinin mənbələrə görə əsaslandırılması	aqrar (ənənəvi), sənaye, informasiya, mətbuat, internet, sivilizasiya, texnika, incəsənət
5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.	Müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin əlaqəsi, mədəniyyətlərarası münasibətlər və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair mənbələrdən məlumatlar toplayaraq tezis hazırlanması və hekayələr yazılması	sivilizasiya, mədəniyyət, tezis, hekayə

11-ci SİNİF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ İNTEQRASIYA İMKANLARI

Standartlar	Digər fənlərlə əlaqəsi
1. Tarixi zaman	
1.1. Tarixi faktları tarixi zamanla əlaqədə qiymətləndirir.	
1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun sosial-iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Azərbaycan tarixi – 1.2.1. İnformatika – 1.1.2. Coğrafiya – 1.1.1.
1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi – 1.1.2.
1.1.3. Ölkədəki mədəni həyat faktlarını onun mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Azərbaycan tarixi – 1.2.1.
1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi – 1.1.2.
2. Tarixi məkan	
2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirir.	
2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.	Ədəbiyyat – 2.1.3. Coğrafiya – 3.2.2.
2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.	Azərbaycan tarixi – 2.1.1., 2.1.2. İnformatika – 2.2.2. Ədəbiyyat – 3.1.2. Coğrafiya – 3.2.3.
3. Dövlət	
3.1. Dövlətlərin inkişafını siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlərin xarakterinə görə qiymətləndirir.	
3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krim, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.	Azərbaycan tarixi – 3.1.1., 3.1.2. Azərbaycan dili – 1.2.2. Ədəbiyyat – 2.1.3.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.	Azərbaycan dili – 1.2.2. Coğrafiya – 3.1.1.
3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.	Azərbaycan dili – 3.1.4. Ədəbiyyat – 3.1.3.
4. Şəxsiyyət	
4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.	
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağə Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi – 4.1.1.
4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır; təqdimatlar edir.	İnformatika – 3.3.2. Ədəbiyyat – 3.1.2. Azərbaycan tarixi – 4.1.2.
5. Mədəniyyət	
5.1. Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaları qiymətləndirir.	
5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.	Azərbaycan tarixi – 5.1.2.
5.1.2. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini dəyərləndirir.	
5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.	Azərbaycan tarixi – 5.1.3. Azərbaycan dili – 3.1.4. Ədəbiyyat – 3.2.1.

TƏLİM PROSESİNDƏ OXUNUN ROLU

Şagirdlərimizin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, bunun yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid saxlamaqda deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq mümkün olmur. Müəllimlərimiz bir məsələni qəbul etməlidirlər ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək yalnız Azərbaycan dili müəllimlərinin vəzifəsi hesab edilə bilməz. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara mənimsətməli və uşaqları inandırmalıdır ki, strategiyalı oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu mürəkkəb həyatda uğura nail olmasını təmin edəcək.

Təlimi oxudan kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki müvafiq strategiyalardan, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılmasına və oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradılır. Şagirdlərin strategiyalı oxusu anlayaraq, dərk edərək, təşkil edilmiş oxuya cəlb olunmasıdır.

Strategiyalı oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, strategiyalı oxu – düşünərək oxudur. Bəziləri isə strategiyalı oxunun şagirdə daha məharətlə düşünməyi öyrətdiyini güman edirlər. Üçüncülər isə hesab edirlər ki, strategiyalı oxu təhsilin məqsədidir, yəni oxu təlimə, təbiiqə və təhlilə aparan əsas yoldur. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsinə nail olmaq, nəticədə, fikri dəqiq müəyyənləşdirmək və onlardan həyati problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər strategiyalı oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər:

- Strategiyalı oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Yəni onlar oxu üçün təqdim olunan mətnin mənasını dərk etməyi problem, mətnin oxusunu isə problemi həll etmə forması kimi dəyərləndirir, məqsədə nail olmaq üçün fəaliyyətini düşünmüş şəkildə təşkil etsin. Oxuya strategiyalı yanaşma ona xidmət edir ki, şagirdlər gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür etsinlər. Onlar dəqiq bilirlər:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilirlər?
- Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?

- Strategiyalı oxu şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər. Bu onların mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirilir: əsas məsələnin aşkar olunması, oxudan əvvəl mövcud biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə aparılması, mətnin ssenarisinə uyğun xəyalların qurulması... Bu, təfəkkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq təxəyyülə doğru atılan ilk addım kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız mətndəki mənanı dərk etmir, həm də mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu şəkildə təşkil edirlər.

- Strategiyalı oxu materiallar əsasında oxunun təşkili, idarə edilməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələlərindən sonra məzmunundan əldə edilən qənaətlərin müxtəlif həyati problem və tapşırıqların həllində istifadə edilməsinə və şagirdin dünyagörüşünün zənginləşdirilməsinə xidmət edən vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

Yuxarıda göstərilənlər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, strategiyalı oxunun "oxu qaydaları"nın praktik tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması deməkdir.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük strategiyalı oxuların inkişafında xüsusilə əhəmiyyətli məsələdir. Strategiyalı oxunun inkişafı o deməkdir ki, şagirdlər zehinlərində ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənməlidirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus cəhətləri olduğundan şagirdlərə öncə fənlər üzrə materialları oxumağın yolları mənimsədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara, sadəcə, "Ki-

tablarınızı açın və mətni oxuyun!” – deməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidir.

Şagirdyönümlü sinifdə təlimin səmərəliliyinə nail olunmasında öyrənənlərin mətnlə, başqa şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyəti böyük əhəmiyyət daşıyır. Təlimin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni prizmadan təqdim edilir. Müəllim şagirdin əvəzinə mətnin məzmununu başa düşə bilməz. Şagird bunu özü etməlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdyönümlü sinifdə müəllim mühüm səkkiz prinsipə əsaslanmaqla təlimi təşkil edərsə, bu zaman təlim üçün məsuliyyəti şagirdlərin öz üzərlərinə götürməsinə şərait yaratmış və onları mühüm vəsaitlərlə təmin etmiş olur.

Tədqiqatçılar strategiyalı oxunun səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər. Belə ki strategiyalı öyrənən:

- 1) idraki və yüksək idraki bacarıqları əlaqələndirir;
- 2) məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür;
- 3) yeni məlumatları mövcud bilikləri ilə əlaqələndirir;
- 4) mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;
- 5) təşkilati işarələrdən istifadə edir;
- 6) fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir;
- 7) təlim zamanı özləri ilə əməkdaşlıq edir;
- 8) düşünmənin üç mərhələsinə cəlb edilir.

1. Strategiyalı oxucu idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metokoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Yüksək idraki bacarıqlara malik olan şəxs bu bacarıqları nəzarətdə saxlayır. Strategiyalı oxucu avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən idraki bacarıqları bir-biri ilə əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Strategiyalı öyrənən təlim zamanı problemləri görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Strategiyalı oxucu oxu zamanı strategiyalardan düşünərək istifadə edir. Mətnin hər hansı hissəsini dərk edə bilməyən şagird bələd olduğu oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin mənimsənilməsinə nail olur. Məsələn, “Ucadan düşünmək” strategiyası mürəkkəb mətnlərin məzmununun dərk olunması üçün çox faydalıdır. Şagirdlərin “Oxudan əvvəl mülahizələr yürütdüm”, “Oxu zamanı özümə suallar verdim”, “Mətnin hissələri arasında əlaqə yaratdım” kimi fikirləri onların yüksək idraki bacarıqlarından istifadə etdiklərindən xəbər verir. Ümumiləşdirmək, sual vermək, mətndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar metokoqnitiv bacarıqlardır. Şagirdlər metokoqnitiv bacarıqları nə qədər çox istifadə edirlərsə, o qədər tez təlim materiallarını mənimsəyirlər.

2. Strategiyalı oxucu məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür.

Strategiyalı öyrənənlər məqsədlərini müəyyənləşdirməyi bacarırlar və öz təlimlərini idarə edirlər. Onlar bilirlər ki, məqsədləri müəyyənləşdirən öyrənənlər həyatda daha çox müvəffəqiyyət qazananlardır. Məqsədlərini dəqiq müəyyənləşdirən insanın həmin tapşırığı yerinə yetirmək ehtimalı yüksəkdir, yəni məqsədlər nə qədər dəqiq olarsa, tapşırıqların da keyfiyyəti o qədər yüksək alınır.

Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək bacarığı mühüm amildir. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, əsas fikri nəyə yönəltməlidirlər, tapşırıqların icrasını daha maraqla və ruh yüksəkliyi ilə həyata keçirir, sərf olunan səylər ilə nəticələr arasında əlaqəni görürlər. Məqsədlərə o zaman nail olunur ki, strategiyalı öyrənənlər ardıcıl şəkildə öz inkişaflarını üzərində işləyir, lazım gəldikdə müvafiq düzəlişlər aparırlar.

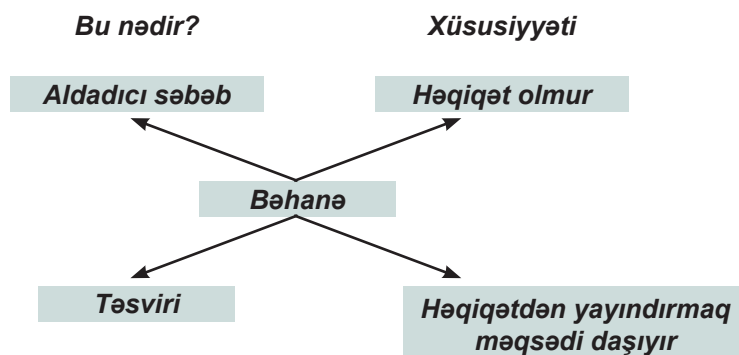
Strategiyalı oxucular məqsədi müəyyənləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyətinə başlayır, nəyin və necə oxunmasının səmərəli olduğunu müəyyən edirlər. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir.

Kollektiv sinif əməkdaşlıq şəraitində oxuya şərait yaradır. Şagirdlər təlim qrupunun üzvü olduqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

3. Strategiyalı oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənmənin mövzu baxımından bildiyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərlə əlaqələndirilir.

Strategiyalı oxucular avtomatik olaraq mövcud biliklərini oxu materialı ilə bağlayırlar. Onlar bilirlər ki, oxunun əsasını hansı ilkin təcrübələr təşkil edir. Bilmək oxunun məqsədi olub oxu müddətində diqqəti istiqamətləndirir. İlkin bilikləri qiymətləndirmək oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində mühüm rol oynayır. İlkin biliklərin oxunan mətnin başa düşülməsində böyük rolu olduğundan şagirdlər mövcud biliklərini qiymətləndirməyin yollarına da bələd olmalıdırlar. Bunun üçün bir çox strategiyalar mövcuddur. Bunlardan "Anlayışları müəyyənləşdirmək üçün xəritə tərtib etmək" strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır. Məsələn,

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyayı düzgün seçib tətbiq edirsə, deməli, o, strategiyalı oxucudur.

4. Strategiyalı oxucu mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir.

Məna müəllimin izahı və ya yazılı mətn kimi başa düşülməməlidir. Məna dinlənən və ya oxunan məlumatlarla qarşılıqlı fəaliyyət əsasında yaranır. Mənalı olmayan məlumat tezliklə unudulur. Ən son toplantılarınızı yadınıza salın. Orada siz çox insanlar gördünüz. Lakin onların hamısı yadınızda deyil. Yadınızda qalanlar hər hansı qarşılıqlı fəaliyyətdə olduğunuz insanlardır.

Mənanı dərk etməyə yönəldən nədir? Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olanda və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duyanda mənanı dərk edir. Oxucu mənanı dərk etmək üçün məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalı və məzmunla bağlı şərhlər verməlidir. Strategiyalı oxucular bilirlər ki, suallar tərtib etmək, məsələ haqqında digərləri ilə söhbət etmək və düşündürücü yazılar yazmaq mənanı dərk etməyin yollarıdır.

Oxu – mətn vasitəsilə düşünmək deməkdir. Oxucu mətnlə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində mənanı dərk edir. Bu, əlbəttə ki, yazılmış işarələrin üzərinə göz gəzdirmək deyil. Hər bir oxucu oxuduğu materialdan anladığı mənanı yazıçının yazdığı və ya nəzərdə tutduğu məna ilə müqayisə edir. Bu zaman mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər cəlb olunur və müvafiq strategiyalardan istifadə edilir. Strategiyalı oxucu intensiv olaraq bacarıq və strategiyaların köməyi ilə mənanı başa düşür. Məsələn, strategiyalı oxucu oxudan əvvəl bütün ilkin biliklərini səfərbər edir. Məlumatlarla rastlaşdıqca bu haqda fikirlərini başqaları ilə müzakirəyə çıxarır. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd etdikləri vərəqlərdə qeydlər aparır.

5. Strategiyalı oxucu mətnin təşkili quruluşundan istifadə edir.

Strategiyalı oxucu bilir ki, düşünmək və öyrənmək üçün məlumatların təşkil edilməsi mühüm şərtidir. O, təşkilati quruluşdan istifadə edərək fikirlərini həm konsepsiyalar, həm də yazılmış mətn şəklində formalaşdırmağın yollarını öyrənir. Məsələn, stratejiyalı oxucu, Venn diaqramında verildiyi kimi, oxşarlıqları və fərqləri müəyyən edə bilir.

Şagirdlərə quruluşdan, strukturdan düzgün istifadənin yolları öyrədiləndə məlumatların yaddaşda mühafizəsinin təşkilinin keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim müxtəlif təşkilati işarələrdən düzgün istifadə etməyi nümunələr əsasında ardıcıl olaraq göstərəndə şagirdlər onları məqsədyönlü düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq, fərqli şəraitlərdə istifadə etmək sistemi kimi qavrayırlar.

Oxu zamanı mətnin quruluşunu müəyyən etmək çox faydalıdır. Məlumatlandırıcı və hekayə xarakterli mətnlərin quruluşu fərqli olduğu kimi, bu, fərqli düşünmə tərzı də tələb edir. Hekayə xarakterli mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin başlanğıc, əsas hissə və nəticəsi kimi elementləri ilə bağlı məlumatlar alır. Məlumatlandırıcı mətn isə əsasən:

- Səbəb
- Müqayisə etmək
- Anlamaq
- Məqsəd
- Problem
- Sübut etmək
- Ardıcılıq

tələb edir.

Hər təşkilati strukturun unikal xüsusiyyəti var və düşünməni də fərqli yollarla təşkil edir. Bu strukturlarla tanışlıq yeni anlayışların öyrənilməsini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəşəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Belə mətnlərin oxusu və dərk edilməsi üçün şagirdlər həmin materialların təşkili strukturunu müəyyən etməyin və məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Strategiyalardan istifadə etməklə oxucular hətta ən zəif təşkil olunmuş mətnin strukturunu belə müəyyənləşdirə bilərlər.

6. Strategiyalı oxucu fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir.

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insanların xislətində olan xüsusiyyətlərdir. Lakin oxucuların öyrənmə üslubları fərqlidir. Bəzi şagirdlər mənzərəni dəqiqliklə təsəvvür edərək məsələni bütövlükdə, digərləri isə problemi kiçik hissələrə ayıraraq dərk edirlər.

Hovard Qardner (1982) dərkətmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyətləri aşkarlayaraq təlimi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatların nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmağı, mahnı qoşmağı və ya film çəkməyi xoşlayırlar. Təlim zamanı dərkətmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərzləri, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayiş etdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu haqda düşünə bilər: “Mən necə oxucuyam?”, “Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?”, “Mən hansı vərdislərə sahibəm?”

Siz söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyursunuz, ya oxuduğunuzu bir film kimi təsəvvür edirsiniz? Bəlkə də, sürətlə oxuyursunuz, fikirləri çevik müəyyənləşdirərək irəliləyirsiniz?

Kinestik oxucular aramla və mətni emosional şəkildə əlaqələndirməklə oxuyurlar. Onlar oxu zamanı bədənlərini hərəkətə gətirir və barmaqları ilə izləməyi xoşlayırlar. Sətiraltı əsas fikirlərə böyük əhəmiyyət vermək və yapışqanlı qeyd vərəqlərindən istifadə etmək kinestik oxucuların əsas göstəricisidir.

Vizual intellekti yüksək olan oxucular oxuduqlarını filmlər kimi yadda saxlayır və ya mövcud biliklərindən istifadə edərkən xəyallarındakı filmləri sözlərlə ifadə edirlər. Bu oxucular oxuduqlarını sxem və ya qrafiklər şəklində də yaddaşlarında mühafizə edirlər.

Dinləmə intellekti yüksək olan oxucular, əsasən, sürətli oxucular kimi səciyyələnirlər və materialları ucadan təkrar-təkrar oxumağı sevirlər. Onlar məlumatları tez fəhm edir və suallara çevik cavab verirlər.

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsi üçün yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modeləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etmək şəraitinin yaradılması strategiyalı oxucuların formalaşması istiqamətində görülən mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarını ucadan oxumağı şagirdlərə öyrətmək onların oxu bacarıqlarını yüksəldir. Mürəkkəb mətnlərin oxusu zamanı anlamaq məqsədinə nail olmaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlər daha da təkmilləşirlər.

7. Strategiyalı oxucu öyrənmək üçün başqaları ilə əməkdaşlıq edir.

Təlim ictimai baxımdan interaktiv bir fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. (Resnikç 1987) Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər bu cür fəaliyyətdən necə faydalanırlar:

- Mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- Mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə köməklik göstərirlər;
- Başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənir və eşitdikləri fikirlərdən yararlanırlar;
- Qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- Məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimini əhatə edən siniflərdə şagirdlər öyrənən icmaların üzvünə çevrilirlər. Bir yerdə işləyərkən onlar bir-birinin istedadına hörmətlə yanaşmağı və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyi mənimsəyirlər.

Strategiyalı öyrənənlər mətnin kəsb etdiyi məzmunu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin ismarıclarını anlamaq və ya dünyagörüşlərinin formalaşmasına nail olmaq məqsədi daşıyırlar.

Şagirdlərə qruplarda təlimi öyrətmək çox əhəmiyyətlidir. Onlar digərlərinin təlimini təşkil edənlər olanda öz təlimləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çünki hər hansı məsələni kiməsə öyrədəndən sonra o insanın özünə daha aydın olur. Strategiyaya əsasən, şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri isə onu dinləyir və oxunanları ümumiləşdirir. Mətnin oxusu başa çatdıqdan sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər. Digər "Kitab müzakirələri" strategiyasına əsasən isə şagirdlər qruplarda oxuduqları kiçik və ya böyük mətnləri, eləcə də kitabları təhlil edirlər. Müzakirə zamanı onlar məzmunu daha yaxşı anlayır, biliklərini digər şagirdlərin bilikləri ilə müqayisə edir, qiymətləndirirlər.

8. Strategiyalı oxu şagirdi düşünmənin hər üç mərhələsinə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi zamanı və təlimdən sonra.

- I mərhələ – "Planlaşdırma mərhələsi" beyini təlimə hazırlayır.
- II mərhələ – "Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi" təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.
- III mərhələ – "Düşünmə mərhələsi" təlimdən sonra inteqrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

Planlaşdırma mərhələsi təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələdir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşma aparır. İlk in hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək alınar.

“Təlim prosesi” mərhələsi şagirdlərin düşünməsinə və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsinə təmin edən metakognitiv (yüksək idraki) strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı düşünməsinə təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Bu vaxt müəllim nümayiş etdirilən filmi, aparılan təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara yönəldə bilər. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

“Təlimdən sonra” mərhələsində tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisəsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Strategiyalı oxucular təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq edirlər. Onlar bilimlidlər ki, oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsən, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Strategiyalı oxucular bilirlər ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanması və nizamlanması deməkdir və bu, dərk etmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı parça anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin hissəni yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarda sadə qələmlə qeydlər edirlər.

Şagirdləri oxuduqları materiallarla bağlı suallar verməyə istiqamətləndirmək təlim prosesinin nizamlanmasında onlara kömək edir. Oxu zamanı indicə öyrənilmiş məsələlərin artıq bilinən və ya proqnozlaşdırılan məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Strategiyalı oxucu təlim prosesinin əngəlləndiyi məqamı hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Con Dyui demişdir: “Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik”. Strategiyalı oxucular oxuduqları materiallar üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkkiz prinsipinin düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsindən şagirdlər əhəmiyyətli dərəcədə faydalana və strategiyalı oxuculara çevrilə bilərlər.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nailiyyətləridir. Qiymətləndirmə isə onu üzə çıxaran ən etibarlı mənbədir. Qiymətləndirmə təlim nəticələri ilə balanslaşan prosesdir. Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsində, habelə dövlət təhsil standartlarının monitorinqinin həyata keçirilməsində qiymətləndirmə bir mexanizm kimi əvəzolunmaz mövqeyə malikdir. Bu sistem hüquqi cəhətdən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyasının təsdiq edilməsi barədə” 13 yanvar 2009-cu il tarixli 9 nömrəli, “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramlarında (kurikulumlarında) dəyişikliklər edilməsi haqqında” 03 iyun 2010-cu il tarixli 103 nömrəli qərarları və onların icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 02 sentyabr 2013-cü il tarixli 792 nömrəli əmri ilə təsdiq olunan “Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair Müvəqqəti təlimat”ı və “Təlimatda dəyişiklik edilməsi barədə” 7 iyul 2014-cü il 782 nömrəli əmri ilə tənzimlənmişdir.

Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsinin növləri:

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi – şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir.

Məktəbdaxili qiymətləndirmə:

- Diaqnostik;
- Formativ;
- Summativ.

Əslində, bunlar yeni qiymətləndirmə sisteminə daxil olan və bir-birindən asılı olmadan fəaliyyət göstərən alt sistemlərdir. Onların arasında ən əhatəli və əhəmiyyətli məktəbdaxili qiymətləndirmədir. Məzmunca öyrənin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması kimi qəbul edilir, şagird irəliləyişlərinin (geriləmələrinin) izlənilməsi (monitorinqi); təlim prosesində qərarların qəbulu; şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi; kurikulumun qiymətləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir.

Qiymətləndirmə prosesinin tətbiq edilməsinin səbəbi:

- Təlim nəticələrinin standartlarının mənimsənilməsi;
- Şagirdlərin təlimə marağının yüksəldilməsi;
- Şagirdin güclü və zəif cəhətlərinin müəyyən edilməsi;
- Şagird nailiyyətinin dəyərləndirilməsi;
- Şagirdin nəyə nail olduğuna əminliyin əldə edilməsi;
- Şagirdin gələcək uğurlarının maksimallaşdırılması.

Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsinin növləri

Qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- Məqsəduyğunluq;
- Nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- Toplanmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- Qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- Təlim fəaliyyətində qiymətləndirmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Prosesin tamlığı üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi biri digərinin mövcudluğunu təmin edən və aparılmasına zəmin yaradan üç növ üzrə həyata keçirilir:

- Diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi);
- Formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi);
- Summativ (yekun).

Diaqnostik qiymətləndirmə;

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllim üçün məktəblilərin potensial imkanlarını, meyil və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. O öyrədən təlim strategiyasını müəyyənləşdirməsində əvəzolunmaz rola malikdir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərslərin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, eyni zamanda şagird bir ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə gəldikdə, sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. İlkin səviyyənin dəyərləndirilməsi zamanı müəllim aşağıda təqdim olunan konkret məzmunlu suala cavab tapmağı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır:

Şagirdlər əsas bilik və bacarıqlara müəyyən dərəcədə malikdirlərmə?

Siniflərdə həyata keçirilən qiymətləndirmə hər ilin şagirdə bəxş etdiyi xüsusiyyətlərə görə tamamilə başqa məzmun kəsb edir. Sinfə qədəm qoyan məktəblinin ilkin səviyyəsinin dəyərləndirilməsi digərlərindən kəskin şəkildə fərqlənir, şagird nailiyyətlərinə görə deyil, inkişaf sahələrinə (şəxsi inkişaf, sosial-emosional inkişaf, fiziki inkişaf, idraki inkişaf) uyğun olaraq qiymətləndirilir. Bu həmin şagirdlərlə iş zamanı müəllimə pedaqoji fəaliyyətini tənzimləməyə, planlaşdırmağa yardım edir. Prosesin reallaşdırılmasında üsul və vasitələrin seçimi birbaşa müəllimdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, siniflər üzrə onlardan istifadə eynilik təşkil edə bilməz. Təlimə başlamazdan öncə aparılan səviyyə müəyyənətmə ilə ilin davamında, yeri gəldikcə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə məzmunca fərqlənir. Məhz bu səbəbdən həmin üsul və vasitələrin seçimi müəllimdən xüsusi diqqət və yaradıcılıq tələb edir. Məsələn, birinci sinifdə diaqnostik qiymətləndirmə aparılarkən daha çox tapşırıqvermə, müsahibə, valideynlər və müəllimlərlə əməkdaşlıq üsulundan, çalışma, müəllimin qeydiyyat vərəqi, söhbət və müəllimin sorğu vərəqi vasitələrindən istifadə olunursa, digər siniflərdə uyğunluq aşağıdakı formada tənzimlənir: üsullar – şifahi sual-cavab, yazı, oxu, tədqiqat, test, sorğu, özünüqiymətləndirmə, rollu oyunlar; vasitələr – müəllimin müşahidə vərəqləri, bacarıqlar üzrə qeydiyyat vərəqi, imla, inşa, ifadə, məsələ, misal həlli, yoxlama yazı işləri, mətnlər, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı layihə, test tapşırıqları, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı sorğu vərəqləri, özünüqiymətləndirmə vərəqləri, meyar cədvəli. Şagird nailiyyətlərinin diaqnozunun digərlərindən əsas fərqi müəllimin əvvəlki sinfin təlim standartlarından çıxan məqamları ön plana çəkmə bilməməsidir.

Diaqnostik qiymətləndirmə ilə bağlı bir məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır: onun nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yalnız müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır. Yekunlar barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənləri tədris edən müəllimlər məlumatlandırılır.

O, formativ və summativ qiymətləndirmələr üçün bazis, zəmin rolunu oynayır. Düzgün diaqnoz nəticəsində sonrakı fəaliyyətin aspektləri konkret olaraq müəyyənləşir.

Formativ qiymətləndirmə

Formativ qiymətləndirmə şagirdin məzmun standartlarından irəli gələn bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətini izləmək, bu zaman qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsilalanı istiqamətləndirmək məqsədilə aparılır, dərsi müşayiət edən proses kimi qəbul olunur. İrəliləmə və geriləmələrin izlənməsi zamanı müəllim özlüyündə konkret məzmunlu bir sualı cavablandırmağı qarşısına məqsəd qoymalıdır: “Standartların mənimsənilməsinə doğru məktəblilər kifayət qədər irəliləyə bilirlərmə?”

Yaxın keçmiş qədər uşağının məktəbli kitabçasında rəqəmli qiymət görməyə öyrəşən valideynin formativ dəyərləndirmənin mahiyyətini öz məzmununda dərk etməsi məsələsi hələ də müasir qiymətləndirmənin problemi olaraq qalır. Bunun həlli müəllimin pedaqoji ustalığından asılıdır. Prosesin düzgün tənzimlənməsi həm şagird, həm müəllim, həm də valideyn üçün hərtərəfli əlverişlidir. Yeni sistemin tətbiqinəqədərki dövrdə təhsilalan gündəlikdə aşağı qiymət gördükdə təlimə marağı azalır və dərstdən uzaqlaşır. “Qiymətsiz” qiymətləndirmə isə müəllim və valideynin birlikdə fəaliyyət göstərməsi ilə bu tip problemlərin aradan qalxmasına zəmin yaradır və şagirdin irəliləməsinə təmin edir. Belə ki, məktəbli kitabçasında qeyd olunan “tarixi faktları şərh edir” ifadəsi (verbal dəyərləndirmə) özlüyündə hər üç tərəfin qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün qurulmasına təkan verir, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına zəmin yaradır.

Formativ rəsmi qiymətləndirmə olmadıqdan nəticələr məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyələrinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Hec bir rəqəm və ya simvollardan, “mənimsəyir”, “mənimsəmir”, “bilir”, “bilmir”, “yaxşı”, “orta”, “zəif” və sair bu kimi ifadələrdən istifadə edilmir. Müəllim formativ qiymətləndirmədə

şagirdin fəaliyyətini bütün dərs boyu izləyir, nəticələri yazmaq üçün dərslərin sonunda 6 dəqiqəyədək vaxt ayırır.

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirən müəllimin aşağıda qeyd olunanları bilməsi məqsədəuyğundur:

- Fənn üzrə hər bir dərs müəyyən məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir;
- Hər dərsdə müəllim təlim prosesini şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə yönəltməlidir;
- Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilərlər;

Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini qruplaşdırmaqlı və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər. “Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması barədə Təlimat”ın 3.3. bəndinə uyğun olaraq, şagird bacarığa yiyələnməni müəyyən məzmun üzərində icra edir. Bacarığa yiyələnmənin məzmunla vəhdətdə qiymətləndirilməsi müəllimin öz yaradıcılığının məhsulu olmalıdır. Verilən nümunələrdə müəllim şagirdlərin fəaliyyət səviyyələri üzrə qeydlərini məzmun üzərində yazılı şəkildə izah edə bilər.

Summativ qiymətləndirmə

“Ümumi təhsil müəssisələrində, peşə liseylərində məktəbdaxili qiymətləndirmə və şagirdlərin sinifdən-sinfə, səviyyədən-səviyyəyə keçirilməsi Qaydaları”nın layihə variantında göstərilir ki, summativ qiymətləndirmə təlim prosesində müəyyən mərhələlərə (bəhs və ya bölmənin, yarımilin sonunda) yekun vurmaqla şagirdin nailiyyət səviyyəsini ölçmək məqsədilə aparılır. Bu zaman müəllim özlüyündə belə bir sualı cavablandırmağı bacarmalıdır: “Şagirdlər verilmiş standart qrupunda müəyyən edilmiş məqsədlərə çatırlarmı?”

Summativ qiymətləndirməni aparmaq üçün müəllim aşağıda qeyd edilən bilik və bacarıqlara malik olmalıdır:

- summativ qiymətləndirməni tətbiq etmək;
- qiymətləndirmə standartlarının mahiyyətini nümunələrlə şərh etmək;
- qiymətləndirmə standartlarından istifadə yollarını bilmək.

Summativ qiymətləndirmə kiçik və ya böyük summativ qiymətləndirmə formasında olur.

Kiçik summativ qiymətləndirmə bəhs və ya bölmələrin sonunda bir dərs saati və ya dərs saatının bir hissəsi müddətində aparılır. Onun keçirilməsi üçün vaxtı da fənni tədris edən müəllim təyin edir, asan, orta, çətin olmaqla qiymətləndirmə vasitələrini hazırlayır. Asan tapşırıqlar idrakın bilmə mərhələsinə aid olub məktəblinin hər hansı bir məlumatı bilməsini və yadda saxlamasını ölçür. Orta səviyyəli tapşırıqlar idrakın anlama, tətbiq və təhlil mərhələsinə aid olub şagirdin səbəb-nəticə əlaqələrini anlamaq, tətbiq etmək, müqayisə etmək və fərqləndirmək kimi bacarıqlarını qiymətləndirir. Çətin səviyyəli tapşırıqlar idrakın sintez və dəyərləndirmə mərhələsinə aid olub öyrənmənin sintez etmək, qarşılaşdırmaq, dəyərləndirmək, qərar qəbul etmək bacarıqlarını ölçür.

Böyük summativ qiymətləndirmə isə yarımillərin sonunda həyata keçirilir. Təhsil Nazirliyinin qiymətləndirmə ilə bağlı verdiyi müvəqqəti təlimata dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq BSQ-nin keçirilməsi təhsil müəssisələrinin rəhbərliyi tərəfindən yaradılan müvafiq komissiyaın nəzarəti ilə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təqdim

etdiyi qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə etməklə fənni tədris edən müəllim tərəfindən aparılmalıdır.

Yekun qiymətləndirmə təhsil səviyyələrinin sonunda buraxılış imtahanları şəklində keçirilir.

Summativ şagird nailiyyətinin rəsmi qiymətləndirilməsidir, bu da onu digərlərindən fərqləndirən əsas cəhətdir.

Şagird nailiyyətlərinin dəyərləndirilməsinin ən səmərəli və optimal mexanizmi olaraq "portfolio" (hərfi mənada, ingilis dilindən tərcümədə portfel, mühüm sənədlər üçün qovluq) sistemindən istifadə edilir. Kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar bütün siniflərdə hər bir şagirdin belə bir qovluğu mövcuddur.

"Portfolio"nın tərkibinə daxildir:

- qiymətlər;
- şagirdlərin dərş fəaliyyəti, əhvali-ruhiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşdıları və yaşlılarla münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;
- meydana çıxan problemlərin təsviri və təhlili;
- müəllimin şagirdə fərdi yanaşmağa düzəlişlər etməsi haqqında onun təliminin fərdiləşməsi istiqamətləri barədə qeydləri və proqnozları;
- valideynlərin məktəblə əlaqələrinin qeydiyyatı, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti barədə qeydlər;
- psixoloqun tədqiqatların nəticələri əsasında rəyi.

Qiymətləndirmənin reallaşdırılmasında "Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 9 nömrəli 13 yanvar 2009-cu il tarixli qanunu hüquqi əsas kimi götürülür.

"Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası"nın 1.3. bəndində (1.3. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər) mövcud problemlərdən biri kimi qiymətləndirmə vasitələrinin texniki keyfiyyətlərinə diqqət yetirilməməsi və qeyri-standart vasitələrdən istifadə olunması göstərilir. Bu da məsələyə diqqətin təzahürü kimi dəyərləndirilməlidir.

Konsepsiyanın 1.4. (1.4. Konsepsiyanın yaradılması üçün zəruri səbəblər) bəndində isə onun yaradılmasını labüd edən səbəblər sırasında vasitələrin hazırlanması ilə bağlı əlavələr edilib: "Təhsil sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin edən məktəbdaxili qiymətləndirmə sisteminin yaradılması məqsədilə müasir məzmun standartlarına cavab verən yüksək keyfiyyətli qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması, təhsil pillələri üzrə buraxılış imtahanları üçün müvafiq prosedurların daha ədalətli və şəffaf tətbiq edilməsi və bu məsələlərin tənzimlənməsi üçün normativ hüquqi bazanın yaradılması".

"Qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması" adlı 1.8. bəndin ikinci hissəsi isə işin tənzimlənməsi istiqamətini tam aydın şəkildə təqdim edir.

Şagirdlərin məzmun standartlarına nə dərəcədə nail olduqlarını ölçmək və qazanılmış bacarıqlar üzrə yekun (summativ) qiymətləndirmələr aparmaq üçün qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- qiymətləndirmə vasitələrinin (testlərin) hazırlanması prosesində onların məqsədəuyğunluğu (məhz "nəzərdə tutulanı" qiymətləndirməsi) və etibarlılığı (real məlumatlara əsaslanması);

səmərəlilik üçün hər sinif üzrə nisbətən az (<10) və nisbətən çox (>10) məzmun standartına malik olan iki fənn qrupunun müəyyənləşdirilməsi;

yekunda (summativ) bütün standartların representativ (təmsiledici) seçiminin təmin edilməsi;

yekunda (summativ) bütün səviyyələr üzrə də representativ seçimin təmin edilməsi (1-ci səviyyə üzrə suallar 20%, 2-ci səviyyə üzrə suallar 30%, 3-cü səviyyə üzrə suallar 30%, 4-cü səviyyə üzrə suallar 20%).

Müasir qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanmasını, nəticələrin təhlili üsullarını və hesabatlar hazırlanması qaydalarını öyrənmək də (4.1. Beynəlxalq qiymətləndirmə Programının əsas məqsədləri) Konsepsiyada öz əksini tapmışdır.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə vasitələri (eyni çətinlik dərəcəli və müxtəlif variantlı testlər, yardımçı tədris materialları) nümunələrə və müvafiq təlimatlara əsasən müəllimlər tərəfindən hazırlanır, məktəbin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir.

Qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması zamanı əvvəlcə qiymətləndirmənin hansı növünün aparılacağı müəyyənləşdirilməlidir, yalnız bundan sonra prosesi icra etmək olar. Vasitələr qiymətləndirmənin hər bir növü üzrə (həm diaqnostik, həm formativ, həm də summativ qiymətləndirmə), onların məzmununa uyğun aparılmalıdır ki, nəticədə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq mümkün olsun.

Diaqnostik qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Çalışmalar;
- Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq;

Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq).

Formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Müşahidə vərəqləri;
- Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Çalışmalar;
- Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq);
- Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyarlar cədvəli;
- Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası;
- Meyarlar cədvəli;
- Test tapşırıqları;
- Özünüqiymətləndirmə vərəqləri.

Summativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlar cədvəli;
- Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Test tapşırıqları;
- Tapşırıq, çalışma;
- Rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri.

Hazırda test tapşırıqları qiymətləndirmə vasitəsi kimi genişmiqyaslı şəkildə tətbiq olunsada, müəllim diaqnostik, formativ və hətta summativ qiymətləndirmədə yalnız bir üsula məxsusi aludəcəlik göstərməməli, şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını, məntiqi tefəkkürünü, müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən üsullardan – layihə (qiymətləndirmə vasitəsi – şagirdlərin təqdimatı və müəllimin tərtib etdiyi meyarlar cədvəli), şifahi sorğu (qiymətləndirmə vasitəsi – şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), yoxlama yazı işlərindən (imla, inşa, esse, məsələ və misal həlli) də istifadə etməlidir.

Test tapşırıqlarının yalnız davamlı şəkildə deyil, yeri gəldikcə tətbiqi tövsiyə olunur. O cümlədən, testlərin hazırlanması məsələsinə də ciddi diqqət yetirilməlidir. Testlərin hazırlanmasına qoyulan tələblər:

- Psixometrik tələb;
- Metodoloji tələb.

ÜMUMİ TARİX ÜZRƏ TEST PLANI									
	Bacarıqlar								
Mətnlər	Fərqləndirmə	Əlaqəqurma	Nümunə göstərmə	İzləmə	Xülasəetmə	Şərhetmə	Müqayisəetmə	Təxminetmə	Qruplaşdırma
Məlumatlandırııcı mətn	ÇS 1 sual	DY 1 sual			AC 1 sual	AC 1 sual	ÇZS 1 sual		
Mənbə	ÇZS 1 sual		AC 1 sual		DY 1 sual			ÇS 1 sual	
Xronologiya			DY 1 sual	ÇZS 1 sual					AC 1 sual
ÇS = Çoxseçimli DY = Doğru-Yanlış ÇZS = Çarpazseçimli AC = Açıq cavablı tapşırıq									

Ümumi tarix üzrə testlər hazırlanarkən aşağıdakı cəhətlər nəzərdə tutulmalıdır:

- ♦ Məlumatlandırııcı mətndə obyektiv və subyektiv ifadələri ayırd etmək;
- ♦ Mətnə açıq verilmiş situasiyalar üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması;
- ♦ İnformasiyaya şərhlər vermək;
- ♦ Mətn içində verilmiş dolay məlumatlara əsaslanaraq səbəb-nəticə əlaqəsi qurmaq;
- ♦ Mətndəki sətiraltı verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmaq;
- ♦ Mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq yer, zaman, şəxslər və bunlarla bağlı amilləri müqayisə etmək;
- ♦ Mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq önəmli olan faktları ayırd etmək;
- ♦ Mətnə dolay ifadələrlə verilmiş məlumatları birləşdirərək ümumiləşdirmələr aparmaq;
- ♦ Mətnə sətiraltı verilən cümlələrdən çıxış edərək fərqli yanaşma ifadə edən fikirləri təxmin etmək.

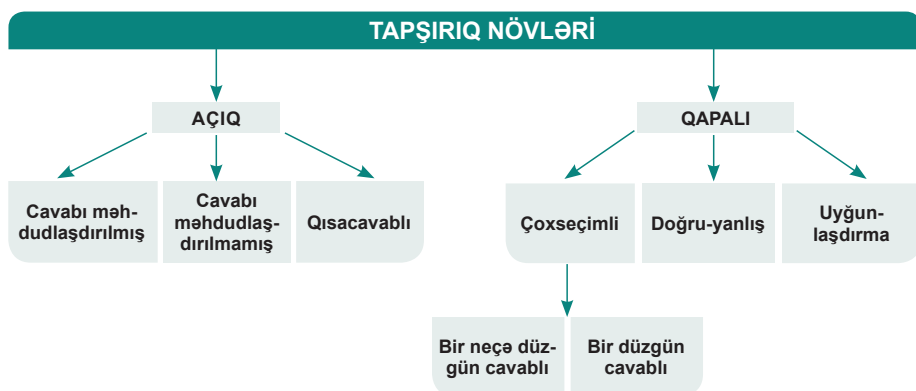
“Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat”ın 4.15 bəndinə (Şagirdin qiyməti düzgün cavabların maksimum bala nisbəti ilə faiz göstəricisinə uyğun müəyyənləşdirilir) əsasən, hazırlanmış test üzrə qiymətin verilməsi aşağıdakı cədvəl üzrə həyata keçirilir.

No	Şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırıqların faizlə miqdarı	Şagirdin qiyməti
1	(0% – 40%)	2 (qeyri-kafi)
2	(40% – 60%)	3 (kafi)
3	(60% – 80%)	4 (yaxşı)
4	(80% – 100%)	5 (əla)

Nümunələr hazırlanarkən konkret istiqamətlərə diqqət edilməlidir, bu, uyğunluğu təmin etmək üçün çox vacibdir:

- Tapşırıq yalnız bir idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıq nəzərdə tutulan idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıqda yoxlanılması istənilən xüsusiyyətə arzuolunmaz amillər qarışdırılmayıb ki?
- Tapşırığın növü ilə yoxlanılan bacarıq arasında uyğunluq varmı?
- Tapşırığın növləri düzgün seçilibmi?

Tapşırığın növlərini özündə əks etdirən sxemə əsasən məqsədəuyğun olaraq seçim etmək olar.

Açıq cavablı tapşırıq

Cavabı məhdudlaşdırılmış

Şagirddən cavabın keyfiyyətinə, uzunluğuna və ya quruluşuna dair məhdudiyyətlər qoyması tələb olunur. Yüksək idraki bacarıqların nümayiş etdirilməsinə imkan verilir (tətbiq, analiz, sintez, qiymətləndirmə, təşkilətmə, orijinal yanaşma və yaradıcılıq).

Cavabı məhdudlaşdırılmamış

Cavabın keyfiyyətləri və uzunluğu baxımından şagirdlərə sərbəstlik verilir. Şagird özü fikirləşib yazmalıdır. Cavablara məhdudiyyət qoyulmur. Cavabları “tamamilə doğru”, “tamamilə yanlış” kimi təsnif etmək, çətinlik səviyyəsini təyin etmək çətinidir. Təsədüfi uğur ehtimalı aşağıdır.

Qısacavablı tapşırıqlar

Hər hansı bir mövzu ilə bağlı faktoloji bilikləri qiymətləndirmək üçün istifadə edilir.

Qapalı cavablı tapşırıq

Çoxseçimli tapşırıq

Bir sual mətni və bu suala cavab qismində bir və ya bir neçəsi doğru, qalanları yanlış olan distraktordan ibarətdir. Suallarda həqiqi sual cümləsi vasitəsilə şagirdə sual verilə bilər. Bir mövzu, hadisə, vəziyyət, problem, xəbər, düşüncə və s. verərək onunla bağlı sual da soruşula bilər.

Doğru-yanlış tapşırıq

Tapşırıq verilən mülahizənin “doğru” və ya “yanlış” olduğunun təyin edilməsidir.

Uyğunlaşdırma tapşırıqları

Çoxseçimli və doğru-yanlış tipli tapşırıqların sintezidir. Cavablandırma prosesi iki dəst halında olan soruşulanlar və cavablar arasında doğruluq əlaqəsinin qurulmasına əsaslanır.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ ÜÇÜN MEYARLARIN İŞLƏNİB HAZIRLANMASI

Müəllim üçün ən çətinini və eyni zamanda ən vacibi həm ayrı-ayrı şagirdlərin işini, həm də bütövlükdə kiçik qruplardakı işi kifayət qədər obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən qiymətləndirmə meyarları tərtib etməkdir.

Qiymətləndirmə “qarşılıqlı əlaqə” yaratmalı, yəni şagirdlərlə müəllimlərin bir-birlərini yaxşı başa düşməsinə imkan verməlidir. Buna görə müəllim işlənilib hazırlanmış qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri də tanış etməlidir. Bundan əlavə, müəllim xahiş edə bilər ki, şagirdlərin özləri kiçik qruplarda “əla”, “yaxşı” və “kafi” qiymət meyarlarını müəyyənləşdirsinlər və sonra siniflə birlikdə bunları müzakirə etsinlər.

Düzgün tərtib edilmiş qiymətləndirmə meyarları obyektiv qiymətləndirməyə kömək etməlidir. Bu meyarların əsasında müəllimlər bu və ya digər şagirdin işlərini eyni mövqedən qiymətləndirə bilərlər.

Şagirdlərin özünüqiymətləndirmə metodundan istifadəsi də müəllim üçün çox faydalıdır; özünüqiymətləndirmə prosesi, məsələn, sorğu vərəqləri və anketlərin doldurulması formasında keçirilə bilər. Şagirdlərin öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsi çox vacibdir, belə ki bu onları öz davranışlarına yüksək məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, obyektivlik hislərini tərbiyə edir, münasibətlərini düzgün və qarşılıqlı anlaşma prinsipləri üzərində qurmağı öyrədir. Bu halda özünüqiymətləndirmə və kənardan verilən qiymətlər arasındakı fərq qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi rolunu oynaya bilər.

Yekun qiymət şagirdin özünüqiymətləndirməsindən və müəllimin verdiyi qiymətin toplanmasından yarana bilər.

Qiymətləndirmənin müxtəlif üsul və formaları

Aşağıda qruplardakı işin, təqdimatda iştirakın və s. qiymətləndirilməsinin bəzi forma və meyarları, habelə fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçən dərslərdə müəllimin öz şagirdlərinin özünüqiymətləndirməsi üçün istifadə etməli olduğu vərəqlər göstərilir.

Müəllimlər öz qiymətləndirmə sistemlərini yaradarkən bunlardan tövsiyə qismində istifadə edə bilərlər. Bu zaman hər bir sinfin, məktəbin özünəməxsus cəhətləri nəzərə almaqla mövcud meyarlar müxtəlif variantlarda tətbiq edilə, onlara əlavələr oluna və istənilən şəkildə dəyişdirilə bilər.

Təqdim edilmiş informasiyanın qiymətləndirilməsi

İnformasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

A) İnformasiyanın təqdim edilməsi:

- Həmişə dəqiqdir – 5
- Əsasən dəqiqdir – 4
- Kifayət qədər dəqiq deyil – 3
- Qeyri-dəqiqdir – 2
- İnformasiya yoxdur – 1

B) İnformasiyanın təhlili aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilə bilər:

Empirik səviyyə: şagird hadisələri təsvir edir, lakin onların mahiyyətini başa düşə bilmir;

Nəzəri səviyyə: daha yüksək səviyyədir, belə ki bu halda şagird nəinki hadisəni təsvir edir, həm də mahiyyətini izah edərək nəticə çıxarmağı bacarır.

Dəyərlərin qiymətləndirilməsi

Müəllim üçün ən çətin dəyərlərin qiymətləndirilməsidir, çünki dəyərlərin heç də hamısı bir dərş daxilində bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilə bilməz.

Ola bilər ki, bu dəyərlər bu və ya digər şagirdin şəxsi baxışları sisteminə də uyğun gəlməsin. Buna görə də dəyərlərin dərk edilməsi və şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi üçün müəyyən vaxt lazımdır. Müəllim qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin mövcud problemə yanaşmasına və ya başqa sözlə desək, "mənəvi baxışların genişliyi"nə üstünlük verməli və qiymətləndirməni bunun əsasında aparmalıdır.

A) "Mənəvi baxışların genişliyi"nin qiymətləndirilməsi meyarları:

- Şagird yeni ideyaları və yeni fəaliyyət növlərini mənimsəyə bilirmi?
- O, işdə yeni metodlardan istifadə etməyə hazırıdır?
- Müzakirə və mübahisə zamanı faktları duyğulardan yüksək tutmağı bacarırmı?
- Yeni faktlarla əlaqədar öz fikrini dəyişirmi?
- O hər kəs barəsində ədalətlə fikir yürüdürmü?
- Məsələnin bütün cəhətlərini nəzərdən keçirirmi?
- O, stereotip və qərəzli rəylərə meyil göstərirmi?

B) Dəyərlərin inkisafında özünüqiymətləndirmə.

Dərsin sonunda müəllim cədvəlləri paylayır və şagirdlərə aşağıdakı suala cavab verməklə cədvəli doldurmağı təklif edir:

Sadalananlarla bağlı öz şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsən?

Meyarlar	A – əla	B – yaxşı	C – kafi	D – qeyri-kafi
Başqalarına hörmət				
Başqalarına maraqla yanaşmaq				
Dinləmək bacarığı				
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				
Əməkdaşlıq				
Hərəkət etməzdən qabaq düşünmək				
Düzlük				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Səhvin etirafı				

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi

A) Qrupda işləmək bacarığını əhəmiyyətinə görə sıralama metodu ilə qiymətləndirmək olar: şagirdə hər bir qiymətləndirmə meyarına görə müvafiq bal (2-dən 5-ə qədər) verilə bilər.

Qrupda işləmək bacarığının qiymətləndirilməsi meyarı aşağıdakı cədvəl şəklində göstərilib:

- əla qiymət (5) – şagird bu bacarığı həmişə nümayiş etdirdikdə;
- yaxşı qiymət (4) – tez-tez nümayiş etdirdikdə;
- kafi qiymət (3) – hərdən nümayiş etdirdikdə;

- qeyri-kafi qiymət (2) isə bu bacarığı, demək olar, heç vaxt nümayiş etdirmədikdə verilir.

Müəllim konkret vəziyyətdən asılı olaraq bəzi meyarlara əlavələr edə, yaxud onları dəyişdirə bilər. Aya, rübə və ya yarımilliyə görə ümumi orta bal şagirdin mövcud qiyməti sayılmalıdır.

Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə – 5	Tez-tez – 4	Bəzən – 3	Demək olar, heç vaxt – 2
Qrupda şifahi müzakirələrdə iştirak edir.				
Başqalarının sözünü kəsmədən dinləyir.				
Qrupun digər üzvlərinin danışıqlarını təkrar nəql edə bilir.				
Qrupun işi üçün zəruri olan tapşırıqları yerinə yetirir.				
Qrupun digər üzvlərini ümumi işə cəlb edir.				

B) Şagirdin öz işinə və qrupun fəaliyyətindəki iştirakına verdiyi qiyməti nəzərə almaq faydalıdır.

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad.....
Tarix.....

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq bal ilə (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

- Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.
- Başqaları ilə əməkdaşlıq edirdim.
- İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.
- Fəallıq göstərir və vaxtdan səmərəli istifadə edirdim.
- İdeyalarımı qrupla bölüşürdüm.
- Mənbələrdən istifadə edirdim.

C) Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yeni qarşıya qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini müəyyənləşdirərək qiymətləndirə bilərlər.

Qrupun özünüqiymətləndirmə vərəqi

1. Qrupun iş ovqatı necədir? Bunu rənglə ifadə etmək olar.

.....

2. Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və ona öz töhfəsini verə bilibmi?

.....

3. Kimlər passiv, kimlər fəal olub?

.....

4. Qrupun işi hamını təmin edibmi?

.....

5. Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilib, ya yox?

Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi

Təqdimatın hər bir növünün öz qayda və ənənələri var. Məsələn, şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsi zamanı səsin imkanlarından, jestlərdən bacarıqla istifadə olunması, foto və videomaterialların nümayiş etdirilməsi və s. bu kimi amillər nəzərə alınır. Təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarların hazırlanması zamanı aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

biliklər: faktlar, problemlər, anlayışlar, ideyalar;

əqli vərdislər: təhlil, qiymət, göstəricilərin sintezi, yəni məntiqlə düşünmək qabiliyyəti;

kommunikativ vərdislər: informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı.

A) Qrupların təqdimatının dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilməsi

Aşağıdakı cədvəldə şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsinin dörd səviyyədən ibarət meyarları təklif olunur. Müəllimin istəyindən asılı olaraq bunlar dəyişdirilə və ya onlara müəyyən əlavələr edilməsi ilə mümkündür.

Meyarlar	IV səviyyə	III səviyyə	II səviyyə	I səviyyə
Əsas anlayışlar, problemlər, mövzular, ideyalar	Mükəmməl surətdə seçilir, dəqiq tərfi və təsviri verilir.	Yaxşı seçilir, tərfi və təsviri verilir.	Seçilir, tərfi verilir və təsvir edilir.	Seçilmir, və ya təsviri qarışıq verilir.
Faktlar, informasiya	Yanlışlıqlar yoxdur.	Kiçik yanlışlıqlar var.	Səhvlər var.	Yoxdur və ya qeyri-dəqiqdir.
Problemə aid göstəricilərin toplanması	Məntiqə seçir və hər şeyi təşkil edir.	Məntiqə seçir və bir hissəsini təşkil edir.	Problem üzrə az göstərici tapır.	Problem üzrə göstərilən tapşırıq çox qarışıqdır.
Nəticə çıxarmaq bacarığı	Göstəricilərə əsaslanır.	Göstəricilərə əsaslanan məlumatlı nəticələr çıxarır.	Yarımçıq nəticələr çıxarır.	Nəticələr yoxdur və ya dəqiq deyil.

Səviyyələr arasında fərqlər şagirdlərin öz biliklərini nümayiş etdirə bilmələri, yəni nə dərəcədə səylə öyrənmələri, faktlardan və detallardan nə qədər dürüst və yerində istifadə etmələri ilə izah olunur.

IV və III səviyyələr: şagirdlər anlayışların, problemlərin, ideyaların tərifini verə və bunları izah edə bilir, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqəni başa düşür, göstəricilərin qiymətləndirilməsi üçün əqli vərdislərdən istifadə edirlər (müqayisə, qarşıqoyma, səbəb-nəticə əlaqələri, başlıca amilin müəyyən olunması və s.). Təqdimat zamanı material aydın və dürüst təsvir edilir, nümunə və misallar öz yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələr öz məntiqi və savadlılığı ilə seçilir.

II və I səviyyələr: şagirdlər əsas anlayışları, problemləri izah edə bilmir, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqələri yaxşı başa düşmür, faktlardan yersiz istifadə edir, bəzən isə onları saya almırlar. Problemin mahiyyətini açmaqda, nəticələri savadlı və qısa ifadə etməkdə çətinlik çəkir, təqdimatın keçirilmə qaydalarına lazımi diqqət yetirmirlər.

B) Təqdimat mərasimini şagirdlərin özləri də qiymətləndirə bilirlər. Onlar aşağıda göstərilmiş vərəqi doldururlar. Əgər bunu təqdimatı keçirən qrupun üzvləri edirlərsə, o zaman bu, özünüqiymətləndirmə sayılır.

Qrup təqdimatında özünüqiymətləndirmə vərəqi:

Qrupun üzvləri.....

Tarix.....

Təqdimatın adı.....

1-dən 5-dək ballar verin:

- Qrup üzvlərinin hazırlığı və təşkili qənaətbəxş idi.....
- Qrupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi.....
- Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi.....
- Qrup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.....
- Qrupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.....
- Qrup təqdimat üçün bir neçə üsuldən istifadə etmişdi.....

Essenin qiymətləndirilməsi

Esseni adı məktəb inşası kimi ənənəvi üsulla qiymətləndirmək olar. Müəllim aşağıda göstərilmiş dəyərləndirmə meyarlarından da istifadə edə bilər:

- esse əsasında mövzunun mahiyyətinin tam açılması;
- faktların və dəlillərin köməyi ilə şəxsi fikrin inandırıcı şəkildə əsaslandırılması;
- terminlərdən, faktlardan düzgün istifadə olunması;
- mülahizələrin aydınlığı və ziddiyyətlərin olmaması, fikrin ardıcılığı.

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi zamanı müəllim şagirdlərin öz fikirlərini təqdim etməsinə, dəlil və sübutların inandırıcı olmasına, polemika bacarıqlarına daha çox diqqət yetirməlidir.

A) Diskussiyanın qiymətləndirilməsinin 1-dən 5-dək müsbət ballara layiq görülməsinə bəzi parametrlərini təklif edirik:

- dəlillərin inandırıcı olması;
- mənbələrdən istifadə bacarığı;
- mülahizələrin məntiqiliyi, ziddiyyətlərin olmaması;
- polemika bacarığı;
- sual vermək, diskussiya üzrə rəqibin dəlillərini zəiflədən əks-dəlillər tapmaq məharəti.

Mənfi ballar (1-dən 5-dək) aşağıdakı parametrlərlə ölçülə bilər:

- mövzuya aid olmayan mülahizə;
- limitdən artıq vaxtdan istifadə;
- başqa şəxslərə əngəl törədilməsi;
- şəxsiyyətə qarşı hücum (şəxsiyyətə toxunmaqla tənqid).

B) Diskussiya iştirakçısının özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad ..... Abdullayev Uğur .....

Tarix .....

Qrupda işləmək bacarığı	həmişə 5	tez-tez 4	bəzən 3	demək olar, heç vaxt 2	heç vaxt 1
Fəal iştirak edirdi					
Tapşırıqları yerinə yetirirdi.					
Öz ideyalarını dəqiq izah edirdi.					
Başqalarını dinləyir və dəstəkləyirdi.					

Mən bugünkü diskussiyaya hazır gəlmişəm:

HƏ

YOX

FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ

İnteqrasiya müasir təlimin əsas prinsipi kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Ümumi tarix fənninin tədrisində də fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin tətbiqi əsasdır və təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün başlıca amildir. Ənənəvi təlimdə şagirdlər daha çox çox faktlar toplusu verilir və onları əzbərləmək tələb olunurdu. Nəticədə onlar lazım olmayan məsələləri də öyrənmək məcburiyyətində qalırdılar. İntegrativ kurikulum isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə şagirdi obyektə deyil, subyektə çevirir. Burada təhsilin məqsədinə hadisə və təzahürləri öyrənmək və bilmək deyil, həm də əldə olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirmək, anlamaq, onlarda birbaşa şəxsi iştirak daxildir. Bu cür yanaşma öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilik və konsepsiya səviyyəsində dəyərli əlaqələr yaratmağa köməklik göstərir.

İnteqrasiya necə həyata keçirilməlidir? İnteqrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında reallaşdırılır. Burada bir fakt haqqında biliyə həmin fakt haqqında başqa fənlərdə verilən məlumat da əlavə olunur. Müasir dövrdə inteqrasiyaya tamamilə başqa cür yanaşılır. Digər fənlərdə olduğu kimi, tarix fənni kurikulumunda da inteqrasiya fəndaxili əlaqələr (üfüqi inteqrasiya), fənlərarası əlaqələr (şaquli inteqrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu inteqrasiya məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Çünki ümumi orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlarla tam orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlar məzmun baxımından bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, biri digərini tamamlayır və inkişaf etdirir.

Tarix fənninin tədrisi prosesində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək məqsəduyğundur. Birinci tipə fənn daxilində (şaquli və üfüqi) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfüqi) inteqrasiya daxildir. Birinci tip inteqrasiya özündə aşağıdakı modelləri birləşdirir:

- fraqmentləşdirilmiş (hissələrə bölünmüş) inteqrasiya;
- əlaqəli inteqrasiya;
- sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) inteqrasiya.

Kurikulumun ənənəvi planlaşdırma və təşkili modeli olan fraqmentləşdirilmiş inteqrasiya, digər fənlərdə olduğu kimi, Ümumi tarixin də müstəqil tədris sahəsidir. Ümumi orta və tam orta təhsil pillələrində Ümumi tarix ayrıca fənn kimi tədris olunur. Bu modeldə fraqmentlənmə olmasına baxmayaraq, Ümumi tarixi fənni daxilində tədris prioritetlərini sistemli təşkil etmək, üst-üstə düşmə və yüklənmə hallarını azaltmaq üçün inteqrasiya mövzuların, bacarıqların və konsepsiyaların sıra ilə qeyd olunması və dəyərləndirilməsi ilə başlana bilər. Məsələn, 11-ci sinifdə “Beynəlxalq münasibətlər” siyasətinin iflasa uğraması” və “Azərbaycan İkinci Dünya müharibəsi illərində” mövzuları bu qəbildəndir. Bu mövzuların inteqrasiyası şagirdlərə Ümumi tarixin həmin dövrünü tam halda dəyərləndirməklə yanaşı, hadisə və təzahürlər arasında oxşar və fərqli prosesləri müqayisə edərək səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu inteqrasiya modeli məzmun, konsepsiya və bacarıqların şaquli əlaqələndirilməsinin sadə forması da ola bilər.

Əlaqəli inteqrasiya modeli Ümumi tarix fənni daxilində diqqəti mövzulara, bacarıqlara və konsepsiyalara yönəldir. Bu modeldə fənn daxilindəki mövzular, bacarıqlar və konsepsiyalar arasındakı əlaqələr aydın şəkildə qurulur. Məsələn, insanlar arasında bərabərsizliyin yaranmasının nəticəsi olaraq sosial qrup və təbəqələrin meydana çıxması ilk dövlət qurumlarının və dövlətlərin yaranması ilə, onlar da, öz növbəsində, xalqın fiziki və mənəvi varlığının qorunması üçün tariximizin bütün mərhələlərində müstəqil dövlətçiliyə malik olmaq və s. ilə əlaqələndirilir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, hər bir sinifdə, hər bir təhsil mərhələsində dövlətçilik və onun qorunması konsepsiyası sistemləşdirilir və genişləndirilir. Bu da, öz növbəsində, fənn daxilində mövzuların və bacarıqların əvvəlkilərə istinad olunaraq yenidən nəzərdən keçirilməsinə və mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) modelə çox vaxt “**yuva**” modeli də deyirlər. Azərbaycan tarixinin integrativ kurikulumunda bu modeli əlaqələndirmələrin və ya kombinasiyaların açıq şəkildə qurulması yolu ilə tətbiq etmək mümkündür. Bu zaman əsas diqqət fənnin daxilində çoxşaxəli bacarıqlara (sosial bacarıq, düşünmə bacarığı və məqsədyönlü bacarıq) yönəldilməsinə şərait yaranır. Məsələn, müəllim dövrə aid sənədlərin təhlili əsasında “Müstəmləkəçilik əleyhinə çıxışlar. Milli demokratik hərəkət” mövzusunda esse yazılmasına nail ola bilər. Bu modelin tətbiqi eyni vaxtda müxtəlif sahələrə diqqətin yönəldilməsinə, əhatəli və məqsədyönlü bilik əldə olunmasına şərait yaradır.

İnteqrasiyanın ikinci tipi fənlər arasında tətbiq olunur. Bu zaman Ümumi tarixin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində Ana dili, Riyaziyyat, Azərbaycan tarixi, Coğrafiya, Kimya, Biologiya və s. fənlər ilə inteqrasiyası mümkündür. Ümumi tarixin integrativ kurikulumunda fənlər arasında inteqrasiyasının aşağıdakı modellərini tətbiq etmək olar:

- ardıcıl (sıralanmış) model;
- ümumi (ortaq) model;
- zəncirvari (hörülmüş) model.

Azərbaycan tarixi fənninin Ümumi tarix fənni ilə inteqrasiyası daha çox ardıcıl (sıralanmış) modelin tətbiqi nəticəsində mümkündür. Bu fənlərdə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, onlar ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin elə planlaşdırmaq olar ki (bunun üstün cəhəti həmin fənlərin eyni müəllim tərəfindən tədris olunmasıdır), əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar və eyni vaxtda öyrənilsin. Bu cür inteqrasiyanın həyata keçirilməsi üçün kurikulumda dair sənədlərdə məzmun hökmən balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman standartın standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır. Ümumi model iki müxtəlif fənni vahid istiqamət üzrə bir araya gətirir. Bu modelə yanaşmaya əsasən, inteqrasiya apara bilmək üçün fənn müəllimləri təlim prosesinə fənlərarası mövqedən yanaşaraq fənbirləşmə yığıncaqlarında əsas konsepsiyaları, bacarıq və dəyərləri müəyyənləşdirirlər. Bu, daha çox Tarix və Ədəbiyyat fənlərinin tədrisində mümkündür. İnteqrasiya olunmuş model, tarixin tədrisinin inteqrasiyası kurikulumun tələbinə görə fənlərarası standartların üst-üstə düşən konsepsiyaları və onların məlum olan xüsusiyyətləri əsasında tətbiq olunur. Bu model ortaq (ümumi) modelə oxşardır. Lakin elm sahələri üzrə üst-üstə düşən bacarıqlar, konsepsiyalar və dəyərlər üzərində qurulduğundan model fənn sahələrini sinergetik birləşdirir. Yəni bir fənn üzrə biliklər digər fəndən ayrılmır, bölünmə yalnız fərqləndirilən məzmunun və ya anlayışın tədrisində baş verir. Bu model inteqrasiya fənlərinin məzmunundan əlaqəli fikirləri seçib-ayırmaq nəticəsində yaranır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİNİN DÜZGÜN REALLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR

Məzmun standartlarının düzgün və vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün birinci şərt təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasıdır. Yaxın və uzaq hədəfləri özündə birləşdirən məqsədlərin yazılması müəllimdən böyük istedad tələb edir. Bunun üçün müəllim tənqidi düşüncəyə, yaradıcı təfəkkürə, məntiqi əsaslanmaya, planlaşdırma bacarığına, perspektivi görmə istedadına malik olmalıdır. Təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

- Təlim məqsədinin məzmun standartının tələblərinə uyğunluğu;
- Məqsəd çıxararkən məzmun standartlarının qismən və ya bütövlükdə reallaşdırılacağı müəyyən edilməsi;
- Məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusiləşdirilməsi;
- Məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual);
- Məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən olunması (idraki, emosional, psixomotor);
- Hər məqsədin yalnız bir fəaliyyəti əks etdirməsi və ölçülə bilən olması;
- Təlim məqsədlərinə uyğun şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi.

Təlim məqsədləri yazılarkən mərhələlilik və əlaqəlilik mütləq nəzərə alınmalıdır. Məqsədlər taksonomiya – sadədən mürəkkəbə doğru zəncirvari, iyerarxiya üzrə inkişafı əks etdirən şəkildə yazılmalıdır. Təlim məqsədlərinin taksonomik quruluşu tədris prosesini planlaşdırmaq və onun nəticəsini ölçmək imkanı verir. Məqsədləri sinifləndirən zaman asandan çətinə prinsipi nəzərə alınır. Təlim məqsədlərinin, standartların (məzmun və qiymətləndirmə) və şagird fəaliyyətinin səviyyələndirilməsi zamanı hər üç taksonomiyadan istifadə etmək faydalı olardı:

- İdraki (təfəkkür, koqnitiv);
- Emosional (hissi, affektiv);
- Psixomotor (hərəkət).

Vəsaitdə məqsədlər yazılan zaman standartların ardıcılığı əsasında iyerarxiya – pilləlilik, əlaqəlilik və taksonomiyanın mərhələlərinə uyğunluq gözlənilmişdir.

İstifadə olunan təlim texnologiyaları idrak (Blum) taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun şəkildə seçilmiş və təsnif edilmişdir. Aşağıdakı cədvəllə müvafiq olaraq fəaliyyətlər təsnif edilmiş və mərhələlərə uyğun texnologiyalarla müşayiət olunmuşdur.

Bilmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş tədris materialının yadda saxlanması və yenidən əks etdirilməsidir. Bu kateqoriyanın tədris məqsədi lazımi məlumatların yadda salınmasıdır.	-istifadə olunan terminləri bilir; -konkret faktları bilir; -proseduru və metodları bilir; -əsas anlayışları bilir; -prinsipləri və qaydaları bilir.
Anlama	Şagird
Bu kateqoriya şagirdin öyrənilmiş biliyin əhəmiyyətini başa düşməsi mərhələsidir. Onun göstərişi öyrənilmiş materialın bir formadan başqasına, bir dildən başqasına və ya yığcam izahata (nəticənin izahına) keçməkdir. Tədrisin belə nəticələri dərs materialının sadə şəkildə yadda saxlanılmasından üstündür.	-prinsipləri, qaydaları və faktları başa düşür; -materialı öz sözləri ilə izah edir; -sxemləri, diaqramları izah edir; materialın izahı zamanı başqa anlayışlardan istifadə edə bilir; -əldə edilmiş biliklərdən yararlanaraq gələcəkdə əldə edilə biləcək nəticəni təsvir edir.

Tətbiq	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığıdır. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin, sadəcə, başa düşülməsi yox, ondan daha yüksək səviyyədə istifadə edilməsi lazımdır.	– yeni şəraitdə prinsiplərdən və anlayışlardan istifadə edə bilir; – konkret praktiki situasiyalarda qanunları, nəzəriyyələri tətbiq edir; – prosedur və metodların düzgün tətbiqini nümayiş etdirir.
Təhlil	Şagird
Bu kateqoriya tədris materialını əsas hissələrə ayırmaq, strukturunu müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bura bütövün hissələrə bölünməsi, onların arasında əlaqələrin üzə çıxarılması, bütövün təşkili prinsipləri daxildir. Bu zaman tədrisin nəticələri daha yüksək intellektual səviyyəyə uyğun olur, nəinki basadüşmə və tətbiq.	– gizli, gözə görünməyən təsəvvürləri açıqlayır; – məntiqi izahatda səhvləri və unudulmuşları görür; – faktla nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır; – dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.
Sintez	Şagird
Bu kateqoriya elementləri, hissələri birləşdirmək, yeniliyə malik bütövü əldə etmək bacarığıdır. Bu yolla müəyyən çıxış, məruzələrin hazırlanması və ya sxemlərin təşkili mümkündür. Beləliklə, təhsil nəticələri yaradıcı xarakter daşıyaraq yeni sxem və strukturların formalaşmasına imkan yaradır.	– kiçik yaradıcı xarakterli inşa yazır; – eksperimentin həyata keçirilmə planını təklif edir; – müəyyən problemin həlli və plan hazırlamaq üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə edir.
Qiymətləndirmə	Şagird
Bu kateqoriya bu və ya digər materialın (bədi əsər, tədqiq materialı və s.) əhəmiyyətini qiymətləndirmə və onu izah etmək bacarığıdır. Şagirdin mühakiməsi dəqiq müəyyənləşdirilmiş meyarlara əsaslanmalıdır. Meyarlar daxili və xarici struktura, məntiqi xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Bu kriteriyaların şagirdin özü tərəfindən və ya kənardan (müəllim tərəfindən) müəyyən olunması mümkündür.	– materialın məntiqi quruluşunu və nəticələrin faktlara əsaslanmasını qiymətləndirir; – bu və ya digər fəaliyyətin nəticəsində əldə edilmiş məhsulun keyfiyyətini meyarlar əsasında qiymətləndirir.

TƏLİM PROSESİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN YAŞ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI

Təlim metodları seçilərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsipinə istinad olunmuşdur. Bu yaş qrupunda daha mürəkkəb metodlarla işləmək problem olmasa da, amma fərqli qavrama tiplərini nəzərə alaraq metodlar sadəcə mürəkkəbə doğru çətinləşdirilmişdir. Metodlar seçilərkən və tapşırıqlar hazırlanarkən Hovard Qardner nəzəriyyəsi əsas götürülmüşdür. Bu nəzəriyyəyə görə, dərkətmənin 8 üsulu var:

1. Linqvistik/söz
2. Məntiqi/riyazi
3. Vizual/məkan
4. Bədən/kinestik
5. Musiqi/səs
6. Fərdlərarası
7. Fərddaxili
8. Naturalistik/təbiət

INTERAKTİV TƏDRİS HAQQINDA

Təhsil məqsədlərinin vacibliyi haqqında məşhur Britaniya alimi Jon Raven tərəfindən şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri göstərdi ki, təklif olunan 50 bənddən aşağıda qeyd olunanları oğlan şagirdlər birinci yere qoymuşlar – özünə-inam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək; müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya-dərslər keçmək, xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq. J.Raven tərəfindən qız şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri isə belə olmuşdur – özünə-inam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq; xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək, müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya-dərslər keçmək.

Testlərin nəticələrindən bəlli olur ki, şagirdlər heç də yalnız məktəbdə onlara təklif olunan biliklərə can atmırlar. Müəllimlər şagirdləri hazır bilik və ifadələri öyrənməyə, əzbərləməyə məcbur etməməklə, sərbəst hərəkət və düşüncələrə həvəsləndirməklə onların yuxarıda qeyd olunanları öyrənmək arzusuna dəstək vermiş olurlar.

J.Ravenin müəllimlər arasında keçirdiyi eyni mövzulu testlər isə göstərdi ki, müəllimlər də şagird şəxsiyyətinin inkişafını çox mühüm sayırlar (hərçənd, bu məqsədi yalnız "yaxşı davamiyyətli şagirdlər" üçün "çox vacib" hesab edirlər). Lakin tədris məqsədlərinə nail olmağın müvəffəqiyyətliliyi haqqında müəllimlər arasında keçirilən test sorğusu zamanı onlar yekdilliklə rəsmi imtahanlara imkan daxilində yaxşı yardımçı olmağı birinci yerdə qeyd etmişlər. Bu isə müəllimlərdə müəyyən ətalətin olduğuna dəlalət edir. Bu dilemmanın mövcudluğunu çoxları təsdiqləyirlər. Bununla belə, müəllimlər müəyyən mənada haqlıdırlar, çünki yuxarıda qeyd olunan bacarıq və vərdislərin inkişafına "akademik" məşğələlərin zərərinə daha çox vaxt ayrılırsa, şagirdlərin (məktəb) buraxılış və (ali məktəbə) qəbul imtahanlarında yüksək qiymətlər almaq şansı azalmış olar.

Yuxarıda göstərilən məlumatlar nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada məktəb təhsil sisteminin əsaslı islahata ehtiyacı olduğuna dəlalət edir. Hazırda ölkəmizdə belə bir islahat aparılır. Bu islahat, əsasən, şagirdlərə məktəblərdə hazır bilik və bacarıqlar verilməsinə deyil, faktlarla sərbəst işləmək, təhlil etmək və müstəqil nəticələr çıxarmaq bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. İslahat şagirdlərin qiymətləndirilməsi sistemində də toxunur və öyrənilmiş, əzbərlənmiş biliklərin

aşkarlanmasını deyil, şagirdlərin sərbəst işləmək bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsini əsas götürür.

Müəllimlər təklif olunan metodik üsullara və dərs modellərinə istinad edərək onları tədrisdə tətbiq edə və ya tarix dərsi üzrə öz dərs modellərini hazırlaya bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir didaktikada mütləqləşdirilib digərlərinin zərərinə hər zaman və hər yerdə tətbiq edilə biləcək yeganə üsul və tədris modeli yoxdur. Buna görə də dərs aparılmasında üsul və model seçimi müəllimin öz öhdəsinə düşür, onun istək və təcrübəsindən asılı olur. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, deyilən tövsiyələrə bir qədər yaradıcı yanaşmaq lazımdır. Tarixin tədrisi yaradıcılıqdır və müəllim şagirdlərin ürəklərinə və dərrakələrinə öz yolunu tapmalıdır.

Hazırda bizdə dərsin tipləri və strukturunda çox ciddi yerdəyişmə olmuşdur. Nə ənənəvi dərs üsulundan, nə də yeni dərs üsulundan geniş istifadə edilmir. Əsasən, ənənəvi dərs üsulunun pozulmuş variantına müraciət olunur. Bunu biz öz müşahidələrimizə, təcrübəli müəllim və metodistlərin fikirlərinə istinadən söyləyirik. Yeni təlim metodları hələ də özünə möhkəm yer etməmişdir.

TARİXİN TƏDRİSİNDƏ MÜASİR TƏLİM METODLARININ NƏZƏRƏ ALINMASI

Müstəqil Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq sistemə integrasiyası üçün bu sahədə köklü dəyişikliklər, islahatlar gedir. Bu islahatların məqsədi demokratik cəmiyyət üçün sağlam düşüncəli, sərbəst fikir söyləmək qabiliyyətinə malik, ətrafda baş verən hadisələrə tənqidi yanaşmağı, münasibət bildirməyi bacaran gənclər yetişdirməkdir. Elm və texnikanın inkişafı, informasiya bolluğu böyüməkdə olan gənc nəsə imkan verir ki, hadisələrin məcrasında bilavasitə özləri iştirak etsinlər və baş verənlərdən nəticə çıxarmağı bacarsınlar. Onları bu sahədə düzgün istiqamətləndirmək isə məktəbin, müəllimlərin öhdəsinə düşür.

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yeni əsrdə cəmiyyətin inkişafı üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və inkişaf edən şəxsiyyət formalaşmalıdır. Müasir şəxsiyyəti hafizənin gücləndirilməsinə və yalnız informasiya toplanılmasına yönəlmiş, real həyatın tələblərini nəzərə almayan təlim şəraitində tərbiyə etmək mümkün deyil. Ənənəvi təlim yaddasaxlama qabiliyyətinə əsaslanır, şagird materialın təhlilini, təsvirini, nəticələri və ümumiləşdirmələri hazır şəkildə alır. Həyatın belə bir dinamik inkişafında ənənəvi dərs metodlarından istifadə bugünkü məktəbliyə cansıxıcı, darıxdırıcı görünür, onların dərsə olan marağını azaldır. Beləliklə, məktəb dövründə həyat üçün gərəkli olan əldə edilməli bilik və bacarıqlarda boşluq yaranır. Həmin vaxt ikinci dərəcəli işlərə yönəldilir ki, bu da yaranmış boşluğu doldurur. Bu gün məktəblidə elmə marağı artırmaq, yaradıcı fəaliyyət bacarığı tərbiyə etmək, humanist dünyagörüşü, milli özünüdərk, vətəndaşlıq mövqeyi, milli dəyərlərə hörmət və məhəbbət hissi formalaşdırmaq günün ən aktual problemlərindəndir. Bu baxımdan, əməkdaşlığa, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə əsaslanan yeni təlim metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, biz bunu deməklə ənənəvi dərs metodlarını kölgədə qoymaq istəmirik. Böyük bir nəsil məhz bu metodlarla formalaşmış, cəmiyyətin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Sadəcə, həyatın elə məqamları, elə dövrləri var ki, hər bir cəmiyyət özünə lazım olan şəxsin formalaşma formasını diktə edir. Bu gün bazar iqtisadiyyatına keçid, demokratik cəmiyyət qurulması hadisələri olduğu kimi qəbul etməyi deyil, ona tənqidi yanaşmağı, öz münasibətini bildirməyi bacaran sərbəstdüşüncəli, azadfikirlə şəxsiyyətin yetişdirilməsini tələb edir.

Standartlar nəticəyönümlü və şagirdyönümlü olduğundan onların reallaşdırılmasında fəal təlim metodlarından istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasın-

da oturaraq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsi ilə yanaşı, kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas vəzifələrindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin təkcə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, bilik ehtiyatını sisteməlik olaraq müstəqil şəkildə artırırırlar.

Təlim prosesi uşaqlarda fəallığı, məntiqi düşünməyi, ətrafdakı şeylərə və hadisələrə tənqidi yanaşmağı, müstəqil fikir yürütməyi, müstəqil bilik almağı və fərdi inkişaf bacarığını tərbiyə etməlidir. Yeni şagirdin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirilməlidir. Bu tələbləri nəzərə alaraq elə təlim metodlarından istifadə olunmalıdır ki, onlar özlərində aktiv, yaradıcı düşünmə qabiliyyətini və yeni biliklərə sərbəst yiyələnməyi aşılama yollarını birləşdirmiş olsun. Bu cəhətdən interaktiv təlim metodları çox səmərəlidir.

Tarixin səmərəli tədrisi üçün fəal-interaktiv metodların tətbiqi şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına kömək edir. Hazırda tarixin tədrisində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, dərş şagirdyönümlü və standartlara uyğun olsun.

İnteraktiv təlim metodları ilə işləmək üçün aşağıdakı prinsipləri gözlemək lazımdır:

- Fəal təlim üçün iş formalarının müəyyənəşdirilməsi;
- Fəal dərşin mərhələləri;
- Fəal dərşin strukturu.

İnteraktiv metoda müxtəlif növ üsullar, iş formaları daxildir. Fəal-interaktiv üsullara rollu oyunlar, modelləşdirmə, diskussiyalar, debat, akvarium, xəritə üzərində iş və s. daxildir. Üsullarla yanaşı, iş formalarının, fərdi, cüt, qrup və kollektiv iş formalarının da müasir təlimdə tətbiq olunması zəruri hesab edilir. Bu cür metodlar şagirdlərdə nəinki dərşə marağı artırır, həm də daha dərindən mənimsəməni, vətəndaşlıq vərdişlərinin tərbiyələndirilməsini və demokratik dəyərlərə bağlılığı təmin edir. İnteraktiv metodikanın tətbiqi nəticəsində müasir dərş şagirdlərdə araşdırma və nəticə çıxarma bacarığını formalaşdırır.

Mühazirə

Mühazirə üsulu məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Digər fənlərdə olduğu kimi, tarix fənninin tədrisində də bu üsuldan geniş istifadə edilir. Araşdırılacaq problemlə bağlı şagirdin təsəvvürünün formalaşdırılması üçün problemin həllinin qısa yolla izahı verilir. Mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır.

Mühazirə deyərəkən aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənəşdirmək;
- plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) olaraq tənzimləməlidir.

Müzakirə

Tarix fənninin tədrisində müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müəllim müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə

prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Modelləşdirmə

Şagirdləri real hadisənin sadələşdirilmiş, lakin canlı nümunəsi olan mücərrəd və ya uydurma şəraitə (vəziyyətə, hadisəyə) çəkib gətirən metodik üsuldur.

Yaxşı modelləşdirmə şagirdlər qarşısında ciddi dilemma və problem qoyur ki, onlar bunu təklif edilmiş şəraitdə – sinif yoldaşları ilə birlikdə, gerçək həyatda rast gəlinən müəyyən rolları oynamaqla həll etməlidirlər. Beləliklə, sinif, bir növ, miniatür və ciddi hadisəyə – müzakirə, mübahisə və diskussiyalar üçün mövzunu özündə daşıyan əhvalata, tamaşaya çevrilir. Hadisə bölünmüş rollar vasitəsilə inkişaf etdirildiyindən modelləşdirmədə, müəyyən mənada, oyunun və tamaşanın bir çox cəhətləri müşahidə olunur. Lakin oyundan və həqiqi tamaşadan fərqli olaraq, modelləşdirmənin maraqlı cəhəti onda qeyri-müəyyənlik faizinin yüksək olmasıdır. Modelləşdirmə, bu mənada, daha sərbəstdir, belə ki heç kəs əsl həqiqətdə son nəticəni görə bilmir, heç kəs deyə bilməz ki, əhvalat nə ilə bitəcək, çünki son nəticə, əsasən, rolların necə oynanılacağından asılı olur. Modelləşdirmə yalnız eskizi, rolun qısa təsvirini təklif edir, rolun ifaçısı bu müxtəşər məlumata əsaslanaraq öz həyat duyumunu yaratmalı, öz nöqteyi-nəzərini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlər modelləşdirməyə başlayarkən inanırlar ki, konkret məqsədə nail ola biləcəklər, lakin çox vaxt başları oyuna qarışdığından ilkin məqsədi unudur, qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar. Artıq dediyimiz kimi, modelləşdirməni əyləncəli və maraqlı edən onun qeyri-müəyyənliyi, məchulluğudur, çünki ən yaxşı halda nəticələri qabaqcadan yalnız qismən müəyyən etmək olur. Məhz bu bilinməzlik real həyata daha çox oxşayır, onu xatırladır. Bu da nəticələri qəti müəyyən edilmiş tamaşalar və ya oyunlarla müqayisədə modelləşdirmənin xeyrinə çox əsaslı dəlil ola bilər.

Modelləşdirmənin vəzifələri nədən ibarətdir?

Dərslərdə modelləşdirmədə müəllimin vəzifəsi aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ♦ yaradıcı qabiliyyətlərini və təxəyyüllərini inkişaf etdirmək üçün şagirdləri zəruri əsaslarla təchiz etmək;
- ♦ cütlik şəklində öz baxışlarını və dəyərləri müzakirə etmək üçün şagirdlərə sərbəst diskussiya təklif etmək;
- ♦ şagirdləri problemi tapmağa və onu real həyatın modelləşdirilməsi şəraitində həll etməyə həvəsləndirmək;
- ♦ şagirdlərə təhlil aparmaq və alternativ hərəkətləri qiymətləndirmək bacarığını aşılamaq;
- ♦ şagirdləri ictimai və ya qrup fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək;
- ♦ məşğələ ərzində qəbul edilmiş qərarlara yenidən baxmaq və təhlil etmək, habelə uydurma situasiyanı gerçək vəziyyətlə müqayisə etmək üçün şagirdlərə imkan yaratmaq.

Modelləşdirmə gerçək həyatı əks etdirən problem üzərində cəmlənməlidir. Bu cür nümunələri cari reportajlarda, sənədlərdə, tədqiqatlarda və digər mənbələrdə tapmaq olar. Mövzunu seçdikdən sonra bir neçə problemi müəyyənləşdirmək lazımdır, əks halda oyun maraqlı olmaması səbəbindən öz mənasını itirir. Oyun yerli şəraitə uyğunlaşdırılmaqla, rolların artırılması və ya ixtisar edilməsi, problemin əvəzlənməsi ilə dəyişdirilə bilər.

Diskussiya

Təlimin ən mühüm metodik üsullarından biridir.

Diskussiya müstəqil metodik üsul kimi, eləcə də fəaliyyətin digər növlərinə əlavə şəklində tətbiq edilə bilər. Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan bu və ya digər məsələ barədə fikirlərini söyləməklə öz baxışlarını əsaslandırmağı, faktları təh-

lil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, fərqli düşüncəyə dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdişlər inkişaf etməyə başlayır. Diskussiya mədəniyyəti olduqca vacib və əhəmiyyətli məsələdir. Diskussiya mədəniyyətinin mühüm cəhətlərindən biri başqalarının fikir və əqidəsinə dözümlü münasibət göstərməkdir. Bu çoxcəhətli anlayış yalnız əxlaqi-normativ məzmunu deyil, həm də dərin sosial-pozitiv məzmunu malikdir. Belə ki o, ilk növbədə, ünsiyyət prosesini pozan mütləq dözümsüzlük amilinin antitezi kimi çıxış edir.

Yuxarıda göstərilən vərdişlərə (dinləmək bacarığı, fərqli düşüncələrə dözümlülük və s.) nail olmaq üçün şagirdlərə diskussiya aparmağı öyrətmək lazımdır. Müəllim təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarını onlar özləri tərtib etsinlər. Bu zaman şagirdlər "əqli hücum" üsulu ilə diskussiyanın uğurla aparılmasına kömək edəcək təkliflər irəli sürə bilərlər.

Qaydalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- ◆ eyni vaxtda yalnız bir nəfər danışa bilər;
- ◆ danışanı dinləmək;
- ◆ sözü kəsməmək;
- ◆ sinif yoldaşının fikrinə tənqidi münasibət bildirmək;
- ◆ rəqlamenti nəzərə almaq;
- ◆ heç kəsi məsxərəyə qoymamaq;
- ◆ söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə divardan ası bilər. Onları dərs ilinin axırına qədər saxlamaq olar ki, sonralar istinad və ya əlavə və düzəlişlər etmək mümkün olsun.

Diskussiyanın gedişinin düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi:

- ◆ düzgün təriflər, aydın mülahizələr;
- ◆ yaddaqalan və aktual misallar;
- ◆ sanballı dəlillər və analogiyalar;
- ◆ ümumiləşdirmə aparma və yekunvurma bacarığı;
- ◆ başqalarını dinləmək bacarığı.

Diskussiya vaxtı düzgün olmayan hərəkətlərə mülahizələrdə təkrarlar, mövzuya aid olmayan faktlar, anlaşılmaz müddəalar, dəlillərin yoxluğu, mövzudan qaçma, çıxış edənləri suçlama, şəxsi təhdid və s. kimi hərəkətlər aid edilə bilər.

Akvarium

Diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün ən yaxşı üsullardan biri akvariumdur. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası, problemin müzakirəsində irəliləmək və düzgün diskussiya aparmaq vərdişlərini nümayiş etdirməkdir.

Bütün qaydalar diskussiyadan öncə ciddi şəkildə müəyyən edilməlidir (bax: "Diskussiya").

"Akvarium"un keçirilməsinin 1-ci variantı:

Şagirdləri 2 qrupa bölürlər. Bir qrup stullarda əyləşərək daxili dairə təşkil edir: bu iştirakçılar müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edəcəklər. Digər qrup xarici dairədə stullarda oturur: onlar diskussiyanı müəyyən qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə edəcəklər. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, "xarici dairə"nin iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

"Akvarium"un keçirilməsinin 2-ci variantı:

"Daxili dairə"nin iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemin müzakirəsini apapır, lehine olan dəlilləri irəli sürürlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər – onlar dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks-dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Bu dəfə onlar diskussiya apararaq əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etməlidirlər.

Debatlar

Diskussiyanın yalnız bir-birlərinə opponentlik (etiraz) edən tərəflərin arasında keçirildiyi mübahisə, müzakirə, rəy mübadiləsi kimi məlum formalarından fərqli olaraq, debatlar opponentini deyil, üçüncü tərəfi inandırma prosesini nəzərdə tutur. Üçüncü tərəfin vəzifəsi hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib öz seçimini etməkdir. Bu seçim yalnız bir şeyə – “bu tərəf məni inandırdı!” təsdiqinə əsaslanır. Beləliklə, debatlarda iştirak edən tərəflərin əsas məqsədi dəlil və sübutların köməyi ilə üçüncü tərəfi öz mövqeyinin düzgünlüyünə inandırmaqdır. Bu prosesin yekunu əsasında ona qərarların qəbulu kimi də baxmaq olar.

Debatların əsas ünsürləri:

1. Mövzu. Debatlarda mövzu təsdiq formasında ifadə edilir. Mövzu qısa ifadə olunan zaman aşağıdakı prinsiplər qorunmalıdır:

- ♦ mövzu aktual olmalıdır;
- ♦ mövzu maraqlı olmalıdır;
- ♦ mövzu “münaqişəli” olmalıdır, məsələn, əgər “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” (“A” mövqeyi) fikri mövcuddursa, bu o deməkdir ki, əks fikir də mövcuddur – “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (“V” mövqeyi);
- ♦ mövzu elə ifadə edilməlidir ki, heç bir mövqenin üstünlüyü hiss olunmasın;
- ♦ mövzu nə çox məhdud, nə də çox geniş olmalıdır.

Debatlara daxil olan təlim ünsürləri və ya təhsil texnologiyası:

- ♦ mövzunun araşdırılması;
- ♦ əsas anlayışlarla iş;
- ♦ dəlillərlə iş;
- ♦ sualların hazırlanması və ya “çarpaz suallar”;
- ♦ nətiqlik məharəti;
- ♦ hakimlik və ya qərarları necə qəbul etməli?!

2. Debatda rollar. Debat iştirakçıları və ya debatçılar çıxış zamanı spiker adlandırılırlar. Debat prosesində çıxışların vaxt rejimini təmin edən “taym-kipper”lər iştirak edirlər. Debat üçüncü tərəfi təmsil edən hakimlər qarşısında spiker komandaları (“A” mövqeyi və “V” mövqeyi) arasında keçirilir:

♦ Təsdiqedic “A” mövqeyinin spikerləri debatların mövzusunu onun ifadə edildiyi kimi təsdiq edirlər. Məsələn, “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” və ya “vahid məktəb forması özünü doğrultmur”;

♦ Təkzibedic “V” mövqeyinin spikerləri “A” mövqeyini təkzib etməyə borcludurlar. Bu onların başlıca vəzifəsidir. Həm də onlar təkzibetmədən sonra öz meyar və dəlillərini təklif edirlər. Məsələn, “A” mövqeyi evtanaziyanın leqallaşdırılmasının zəruri olduğunu sübut etdiyi halda “V” mövqeyi “A” mövqeyinin zəif, inandırıcı olmayan cəhətlərini göstərir, sonra isə öz mövqeyinin düzgünlüyünü sübuta yetirməyə çalışır, yəni “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (və ya leqallaşdırmaq olmaz);

♦ Hakimin vəzifəsi öz şəxsi mövqeyindən asılı olmayaraq bu mövqelərdən hansının daha inandırıcı olduğunu müəyyən etməkdir. O yalnız eşitdikləri əsasında nəticə çıxarır və öz seçimini edir. Seçim etdikdən sonra hakimin onu əsaslandırma bilməsi çox vacibdir.

Argument (dəlil) – faktlar əsasında çıxarılan nəticə, mövzunun tədqiqinin nəticəsidir. Argument üzərində iş prosesi aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- ♦ argument irəli sürülür;
- ♦ argument izah edilir;
- ♦ argument sübut olunur;
- ♦ nəticə.

Faktlar, dəstək, sübutlar

Debatların spikerləri argumentləri irəli sürərkən sübut-dəlilləri – onların mövqeyini təsdiq edən faktları, statistik göstəriciləri, mütəxəssislərin ekspert rəylərini də təqdim etməlidirlər.

Çarpaz suallar – debatlar zamanı bir mövqeyin spikerlərinin suallarından, digər mövqeyin spikerlərinin cavablarından ibarət olan və xüsusi fərqləndirilən raunddur. Verilən sualların və alınan cavabların keyfiyyəti iştirakçıların debatın mövzusunun nə dərəcədə dərinindən və hərtərəfli mənimsədiyini göstərir. Hazırlıq prosesində debatçılar idrak prosesinin mühüm ünsürlərindən olan sualların ifadə texnikası və məharətinə yiyələnirlər. Bu zaman həm də spikerin alınmış cavablardan opponentin mövqeyini zəiflətmək və öz mövqeyini gücləndirmək üçün nə dərəcədə ustalıqla istifadə edə bil-məsi qiymətləndirilir.

Debat müzakirə dərsləri modeli

Bu dərslər modelində iki rəqib komanda iştirak edir. Dəqiq müəyyənləşdirilmiş, məsələn: “Gələcəkdə Azərbaycanın çiçəklənməsi labüddür” və ya “Azərbaycan neftin çıxarılmasından zərər görmüş və gələcəkdə də yalnız zərər görəcəkdir” tezislərindən birini təsdiq edən və inkar edən tərəflər iştirak edir.

Hər komandadan üç spiker çıxış edir: təsdiq edən tərəfdən T1, T2, T3 spikerlərin hər biri öz tezisinin müddəalarını müdafiə və təsdiq etməlidir. İnkar edən tərəfdən isə İ1, İ2, İ3 spikerləri həmin tezisi inkar etməlidir.

Debatda çıxışların ardıcılığı və vaxt cədvəli:

Spiker	Vaxt	Rol
T1	3 dəq	Tezisi izah edir, təsdiq edən tərəfin dəlillərini təqdim edir.
İ3-T1-ə	2 dəq	İ3 dəlillərin əhəmiyyətini azaltmaq üçün T1-ə sual verir. T1 cavab verir.
İ1	3 dəq	Bütün mümkün dəlilləri irəli sürür.
T3-İ1-ə	2 dəq	T3 İ1-ə onun dəlillərinin əhəmiyyətini azaldan suallar verir. İ1 cavab verir.
T2	2 dəq	İ1-in dəlillərini rədd edir, sübutlar gətirir, təsdiqedicini xətti gücləndirir.
İ1-T2-yə	2 dəq	İ1-T2-yə çarpaz suallar verir. T2 cavab verir.
İ2	2 dəq	T1 və T2-nin dəlillərini inkar edir, inkar edən xətti gücləndirir.
T1-İ2-yə	2 dəq	T1 İ2-yə sual verir. İ2 cavab verir.
T3	3 dəq	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edərək təsdiqedicini xəttin sübutlarını gücləndirir.
İ3	3 dəq	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edərək təsdiqedicini xəttin sübutlarını gücləndirir.

Debatlarda şagirdlərdən bir nəfər taym-kiper (vaxtölçən) rolunu ifa edir. O, vaxta nəzarət edir və vaxtın sonuna yarım dəqiqə qalmış üstündə “30 saniyə” yazılmış vərəqəni və ya lövhəni yuxarı qaldırır. Sınıfın qalan şagirdləri debatın gedişini müşahidə edir və tərəflərin dəlillərini aşağıdakı cədvəldə qeyd edirlər:

Debatların sonunda dəlillərin inandırıcılığı, spikerlərin mübahisə aparmaq qabiliyyətləri müzakirə olunur və nəticədə, tərəflərdən birinə qələbə verilir. Debat formasında dərs üçün münəşirlər heyətinin əvvəlcədən seçilməsi məqsəduygundur. Münəşirlər heyəti komandaların iştirakçılarını qiymətləndirir və debatların nəticələrini yekunlaşdırır.

Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlara müstəqil şəkildə fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə vaxtlarını və işlərini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Tarix fənninin tədrisində bu üsul şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənarında müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinləndirən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələrin hazırlanması tarix fənninin tədrisində ən uğurlu üsullardan biridir. Şagirdlərdə araşdırma bacarığı formalaşır. Layihələr hazırlanarkən mövzu və ya problemi müəllim müəyyən edir və sinfə bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.), onları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa qrup şəklində) birlikdə müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özləri cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotoşəkillər, cədvəllər, qrafiklər formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə

Bu üsullardan araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə istifadə edilir.

Sorğu vərəqi tarix fənninin tədrisində araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər vərəqi müstəqil şəkildə doldururlar. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözənilərsə, daha doğru olar:

- problemi müəyyən etmək;
- işi təşkil etmək (sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
- məlumatları toplamaq (sualların cavablarını toplamaq);
- əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

“Qərarlar ağacı”

Tarix fənninin tədrisində bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.

Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və şagirdlərlə birlikdə onun həlli yollarının bir neçə variantı müəyyənləşdirilir. Məsələn, dünyanın üzləşdiyi hər hansı bir global problem müzakirəyə qoyulur. 4–6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarını, üstünlüklerini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, “+” və ya “–” işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeydlər edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problemli vəziyyət

Bu üsulun təbiiq tarix fənninin tədrisində tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4–5 nəfərlik qruplara bölünürlər. Problemli vəziyyətin əks olunduğu iş vərəqləri, məsələn, “Qarabağ məsələsi” və s. şagirdlərə paylanılır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Xəritələrlə iş

Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar verilir:

- ◆ Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?
- ◆ Öyrənilən ölkənin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.
- ◆ Xəritə üzrə öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.
- ◆ Ərazinin təbii şəraitinə əsasən buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növü daha sərfəli olardı?
- ◆ Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutların hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyənləşdirin.
- ◆ Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
- ◆ Müqayisədə öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.
- ◆ Göstərilən ərazidə hansı müasir ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.

Bu prosesdə fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kontur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

“Zaman oxu” ilə iş

“Zaman oxu” ilə işin təşkili tarix fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblilik səviyyəsi olan suallar verilir:

“Zaman oxu”nda hansı tarixlər qeyd olunub?

Nə üçün orada məhz bu tarixlər göstərilib?

Bu tarixlərdən hansı ən ilkindir (sonuncudur)?

Ən ilkin (son) tarixdən bu günə kimi neçə il keçib?

“Zaman oxu”nda göstərilən iki hadisə arasında neçə il fərq var?

“Zaman oxu”nda bir neçə hadisədən hansı ən tez (və ya gec) baş verib?

Dərslərdə yoxdursa, “Zaman oxu”nın ilk mənbələr, ədəbiyyat, xəritələr və digər sənədlərdən götürülmüş tarixlər hesabına tərtib edilməsi və onunla işin təşkili vacib məsələlərdən biridir.

INSERT

Bu üsuldən dərslərin dərk etmə mərhələsində istifadə olunur. O, oxu zamanı şagirdlərin öz qavrayışını yoxlamasına imkan yaradır. Bu üsul iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci, üzərində əməliyyat aparılacaq mətn, istifadə olunacaq zəruri işarələr (bu işarələr şagirdlərin yaşına və hazırlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər) müəyyən edilir. İkinci, şagirdlər tapşırığın məzmunu ilə tanış olur və onu yerinə yetirirlər. Məsələn:

(γ) Əvvəldən bildiyiniz bir məlumatı təsdiq edən əlavə məlumatlara rast gəlmisənizsə, yoxlama işarəsi (γ) qoyun.

(–) Oxuduğunuz məlumatlar əvvəllər bildiyinizi rədd edirsə, yaxud ona ziddirsə, mənfə işarəsi qoyun.

(+) Müsbət işarəsi o zaman qoyulur ki, rast gəldiyiniz məlumat sizin üçün təzə olsun.

İllüstrasiyalarla iş

İllüstrasiyalar dərslik və ya dərs üçün yaraşlıq deyil, həm də şagirdlərin əlavə məlumat mənbəyi olmalıdır. Buna görə də illüstrasiyalarla iş üçün suallar və tapşırıqlar təklif edilməlidir.

İllüstrasiyanın təsviri və ondan məlumatın alınması

İllüstrasiyalarla iş zamanı şagirdlərin fəallıq növləri:

- ♦ İllüstrasiya üzrə ümumi söhbət;
- ♦ İllüstrasiyaya imza toplamaq;
- ♦ “Bərpaçının” vərəqəsinin tərtib olunması;
- ♦ Cütlərdə “rəssamla” müsahibə;
- ♦ Cütlərdə sualların qoyuluşu.

İllüstrasiyaların dərk olunması və tətbiqi.

Müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar:

- ♦ İllüstrasiyaya əsasən tarixi dövrü və məkanı (hadisə yerini) müəyyən edin.
  - ♦ Göstərilmiş tarixi hadisələri və onların iştirakçılarını, şəraiti, mühiti təsvir edin.
  - ♦ İllüstrasiyada əks olunan tarixi dövrün tipik nümayəndələrini müəyyənləşdirin (geyim, davranış xüsusiyyətləri).
  - ♦ Süjet və detallara görə əsər müəllifinin əsas fikrini aydınlaşdırın.
  - ♦ İllüstrasiya materiallarının növünü və müəllifinin əsas ideyasına müvafiqliyini müəyyənləşdirin.
  - ♦ Şəkilaltı mətni (əgər varsa) illüstrasiyanın məzmunu ilə tutuşdurun.
- İllüstrasiya üzrə hekayə hazırlayın.

Müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar:

- ♦ Sizcə, illüstrasiya naturadan çəkilib, yoxsa sonradan yaradılıb?
- ♦ Əgər o sonradan yaradılıbsa, mənbəyi nə olub?
- ♦ İki və daha artıq eyniplanlı illüstrasiyaları müqayisə edin.
- ♦ Müxtəlif tip illüstrasiyalarda hadisələrin obrazlı əksini müqayisə edin.
- ♦ Müxtəlif illüstrasiyalarda məzmunu və dəyərləndirici əlaqələri təyin edin.
- ♦ İllüstrasiyanın dəyərlər sistemini və subyektivlik səviyyəsini müəyyənləşdirin.
- ♦ Müxtəlif planlı illüstrativ materialları qiymətləndirin və nəticə çıxarın.
- ♦ Problemin həlli üçün illüstrasiya və mənbələrin müqayisəli təhlilindən yararlanın.
- ♦ Öz mövqeyinizi illüstrasiyanın köməyi ilə əsaslandırın.

Fəallıq növləri:

- Qruplarda illüstrasiyalar üzrə fikir mübadiləsi aparmaq;
- Cütlüklərlə mübahisə etmək;
- Şəklin yaranması haqqında hekayə tərtib etmək;
- İllüstrasiyalar haqqında rəy yazmaq.

Təqdimatlar. Təqdimat Ümumi tarix fənni üçün çox əlverişli metoddur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzət, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimatla bağlı tapşırığın həm fərdi, həm də qrup şəklində olması mümkündür. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Buna görə də təqdimatların hazırlanması həftədə iki saatlıq Azərbaycan tarixi fənni üçün ən münasib üsullardan biri hesab oluna bilər.

Müasir interaktiv dərslərdə aşağıda verilən tələblər əsas götürülür:

- Diqqət, ilk növbədə, şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlir;
- Müəllim, ilk növbədə, təlim idrak fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir;
- Müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq məktəblilərin kompetensiyalarının artırılmasına yönəlməsini tələb edir;
- Təlim məsələlərinin həlli prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi dərsin bütün mərhələlərində (yeni materialın mənimsənilməsi, onun möhkəmləndirilməsi və bilik, bacarıq səviyyəsinin yoxlanılması) əsas yer tutur. Nəticədə, dərsin müxtəlif mərhələ və funksiyalarının birləşməsi, təlim prosesinin fəallaşmasına yönəlmiş sintezi baş verir;
- Təlim prosesində şagirdlər arasında ünsiyyət qurulur, cüt, qrup və kollektiv şəklində təlim fəaliyyəti həyata keçirilir;
- Təhsilin məzmunu ilə yanaşı, şagirdlərin tərbiyə və inkişafında təlim metodları və təşkilati formalar da mühüm rol oynayır;
- Dərs tarixi yerlərə ekskursiyalar, tarixi abidələrə, muzey və sərgilərə baxış kimi təlim formaları ilə sıx əlaqəlidir;
- Ənənəvi olaraq digər formaların əlamətləri dərs sayılan və ona qarşı qoyulan bəzi elementləri (məsələn, seminar-dərs, oyun-dərs, yarış-dərs, konfrans-dərs və s.) assimilyasiya edir.
- Müəllimin funksiyalarının bir hissəsinin şagirdlərə verilməsi səciyyəvidir: bilik və bacarıqların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (qarşılıqlı və özünüqiymətləndirmə), işin planlaşdırılması, tədqiqat və özünüqiymətləndirmə elementləri;
- Təhsil islahatı proqramında təlimverici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim metodlarının geniş tətbiqinə diqqət edilməsi tövsiyə olunur;

Fəal təlim zamanı şagirdlər təlim prosesinin tam hüquqlu iştirakçıları olurlar. Onlar əldə etdikləri bilikləri fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Müəllim bu zaman şagird tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda bələdçi rolunu yerinə yetirir, şagirdlər isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

- Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi;
- Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi və s.

Şagirdlərdə tənqidi təfəkkürü formalaşdırmaqla onlara hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyəti aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Bu zaman şagirdlər verilən məlumatı təhlil edərək və ya şəxsiyyətin müsbət və mənfi cəhətlərini göstərərək baş vermiş prosesi qiymətləndirmək qabiliyyətinə yiyələnirlər.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə şagirdlərin hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görməsi və onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etməsi nəzərdə tutulur.

Verilən sual və tapşırıqların köməyi ilə şagirdlərdə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə bacarıqları formalaşır.

Referatların hazırlanması

11-ci sinif Ümumi tarix fənninin məzmununu təşkil edən standartların bir neçəsi referatların hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bəs referat nədir və onun hazırlanmasına verilən tələblər hansılardır?

Referat intellektual yaradıcılıq prosesi olub müxtəlif mənbələr və orijinal müəllif nəticələri əsasında tərtib edilən, elmi-təcrübi ədəbiyyatın dərin öyrənilməsi prosesini əhatə edən müstəqil işdir. Referatın yazılışı şagirdlərdə bir sıra səriştə və bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır:

- Düzgün plan qurmaq;
- Dövri nəşrlərlə müstəqil işləmək;
- Konkret materialın müstəqil seçimini, sistemləşdirilməsini və təhlilini aparmaq;
- Təyin edilmiş mövzu üzrə uyğun gələn nəticə və təklifləri formalaşdırmaq;
- Fikirləri anlaşılan və sadə yazılış formasında ifadə etmək;
- Hazırlanmış materialı sistemli şəkildə təqdim etmək.

Referatların tərtibatı zamanı aşağıdakı struktur ardıcılığı gözlənilməlidir:

1. Titul vərəqi
2. Mündəricat (plan)
3. Giriş
4. Fəsilər
5. Paraqraflar, yarımbaşlıqlar və bəndlər
6. Nəticələr
7. Əlavələr
8. Ədəbiyyat siyahısı (bibliografiya)

“Cavab əldə elə” metodu

Bu zaman şagird ayrı-ayrı mənbədən müxtəlif məlumatlar axtırmağa məcbur olacaq. Şagirdlər onlara verilən məhdud vaxt ərzində aldıkları tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialları (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Bu zaman tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun. Yarışmanı xatırladan dərslərin sonunda tapşırıqda daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə şagirdlərə internetdən istifadə etmək imkanı da vermək olar.

“3 cümlə üsulu”

Şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə həll etmək tövsiyə edilir. Kim hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür.

Restavrsiya üsulu

Bu üsul şagirdlərdə mətnlə işləməklə yanaşı, konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını da formalaşdırır. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətn verilir. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər.

ALQORİTM METODU

1. Müəllim tərəfindən hadisə seçilir.
2. Müəllim nəzərdən keçirilən problemə dair situativ praktikum hazırlayır. O, müzakirə üçün hər bir problemlə vəziyyətə dair məqsədyönlü sualları öncədən düşünür və planlaşdırır.
3. Vəziyyətlərdən hər biri ayrıca kartda yazılır.
4. Şagirdlər 4-5 nəfərdən ibarət qruplara bölünür. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir.
5. Şagirdlər hadisəni tədqiq edir və öz münasibətini bildirirlər. Onlara kömək etməyi üçün aşağıdakı suallar verilir: Nə baş verdi? Kim iştirak edirdi? Mühüm elementlər hansılar idi? Faktlarda çatışmayan bir şey var idimi? Nə üçün maraqlı tərəflər bu cür hərəkət edirlər?

6. Bu mərhələdə iştirakçılar öz şəxsi və subyektiv qavrayışlarına əsasən həll yollarını ifadə edirlər. Şagirdlərdən ilk təəssüratlarını söyləmələri xahiş edilir. Hər dinləyici hadisənin həlli yollarını göstərir. Bu həll yollarına hadisənin bütün elementləri daxil olmur. Bu səbəbdən də fikirlər müxtəlif və bir-birinə zidd ola bilər.

7. Müəllim konkret hadisəyə yenidən qaydır, problemlə bağlı bütün məlumatları nəzərdən keçirir, onu ümumiləşdirir, qaydaya salır və sistemləşdirir. Hadisənin həlli yolunda meydana çıxan lehinə/əleyhinə olan arqumentlərə münasibət aydınlaşdırılır. Müəllim belə suallar verə bilər: lehinə və əleyhinə olan cəhətlər hansılardır? Siz hansı arqumentləri dəstəkləyirsiniz? Digərinin nəticəsi nə ola bilər? Alternativlər hansılardır? Şagirdlər öz arqumentlərini gətirərək konkret hadisəyə istinad edirlər.

8. Şagirdlər konkret hadisə ilə bağlı son qərarı verməlidirlər. Əgər onların qərarı rəsmi həll ilə üst-üstə düşmürsə, eybi yoxdur.

9. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra auditoriyada ümumi müzakirə başlanır. Bu mərhələdə müzakirələr aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilməlidir:

- Konkret hadisənin şəraiti və məzmunu ilə bağlı «arxaya baxmaq»;
- Ümumiləşdirilə biləcək əməliyyat prinsipləri üçün «aşağı baxmaq»;
- Başqa oxşar situasiyalar üçün «ətrafa baxmaq»;
- Bu cür hadisələri səmərəli şəkildə həll etmək istəyiriksə, öz şəxsi münasibətimizi dəyişmək üçün «irəli baxmalıyıq».

10. Sonda şagirdlər hadisənin həlli üzrə son qərarı verirlər, başqa situasiyalar üçün də yararlı olan nəticələrə gəlirlər.

Şərtlər:

- İş forması: bütün sinif ilə iş;
- Sinfin bilik səviyyəsi (hadisə haqqında məlumat);
- Vaxt: 40 dəqiqə.

Dərsin mərhələsi: tədqiqat, nəticənin çıxarılması (bütün mərhələlərdə).

Konkret hadisə meyarlara əsasən seçilir. Heç də bütün situasiyalar konkret hadisə olmur.

Konkret hadisə olması üçün situasiyanın aşağıdakı xüsusiyyətləri olmalıdır:

1. Gerçek olmalıdır;
2. Dərhal müdaxilə tələb etməlidir: maraq doğura biləcək problemi vurğulamalıdır;
3. Qrupların maraqları ilə əlaqəli olmalıdır ki, hadisəni həll etməyə çalışan iştirakçılar lazımi informasiyaya malik olsunlar və həlli yollarını tapsınlar;
4. Tam edilməlidir. Onun təqdimatında həlli üçün tələb olunan bütün detallar əks olunmalıdır.

Vasitələr:

Lövə, iş vərəqləri, kağız, marker, video, televizor (motivasiya mərhələsi üçün).

Yarana biləcək problemlər:

- Hamının iştirak etməməsi;
- Arqumentlərin inandırıcı olmaması;
- Arqumentlərin qanunla əsaslanmaması;
- Düzgün nəticə çıxarılmaması.

BEYNƏLXALQ KAFE (World Cafe) metodu

Bu metod “çay evini” xatırladan rahat yaradıcı şəraitdə təşkil olunur, bilik və ideya mübadiləsinə, yeni fikirlərin formalaşmasına təkan verir. Adətən, bu metod hər biri 20-30 dəqiqə davam edən 3 ardıcıl raunddan ibarətdir. Hər masa ətrafında 4-6 iştirakçı əyləşir və qabaqcadan müəyyən olunmuş sual üzərində müzakirələr aparır. Belə kiçik qruplarda müzakirələr effektiv olur, nəticələr isə sənədləşdirilir. 1-ci raunddan sonra hər bir masanın iştirakçıları (komanda liderindən başqa) digər masalara yaxınlaşır və fikirlərini bölüşürlər. Komanda liderləri isə əsas fikirləri cəmləyib yeni daxil olmuş iştirakçıların nəzərinə çatdırırlar. Bir neçə raunddan sonra nəticələr toplanılır, bütün qrupa

təqdim olunur və plenar sessiya zamanı müzakirə olunur. “World café” metodu müəyyən sayda qruplarla effektiv işləyir, buraya ən az 15 nəfərə yaxın iştirakçı cəlb olunur. Bu metod araşdırma tələb edir. Əgər qoyulmuş məsələnin həlli qabaqcadan belli olarsa, onda bu metoda müraciət olunmur. “World café” metodu həmçinin icra tələb edən detallı planlaşdırma zamanı da tətbiq edilmir.

DƏYİRMİ MASA METODU

Bu metodun məqsədi:

- şagirdlərə qarşılıqlı bərabər şərait yaratmaqla qoyulan məsələlərin (mövzunun) sərbəst, heç bir rəqlament qoyulmadan müzakirəsinin təmin olunması;
- problemin müxtəlif aspektlərini görmək şərti ilə məsələlərin sistemli, problemlə müzakirəsi.

Dəyirmi masanın atributları aşağıdakılardır:

- onun keçirilməsi üçün sinifin hazırlanması: iş yerləri ehtə simmetrik qurulmalıdır ki, dinləyicilər bir-birlərini görmüş olsunlar;
- “sərbəst mikrofon” prinsipinin praktik tətbiqi;
- “dəyirmi masa” iştirakçılarının cavab verməsi üçün suallar fondunun yaradılması;
- daxil olan informasiyanın qəbulu və emalı üçün texniki vasitələrin mövcudluğu (zərurət yarandıqı təqdirdə).

“Dəyirmi masa”nın keçirilməsi mərhələlərinin variantları:

Variant “A”

1. Müəllimin qısa giriş sözü.
2. “Dəyirmi masa” iştirakçılarının qısa giriş məlumatlarının dinlənilməsi.
3. Auditoriyalardan daxil olan sualların “dəyirmi masa” iştirakçılarna çatdırılması.
4. Diskussiyanın yaradılması.
5. Müzakirə predmeti üzrə mövqələrin razılaşdırılması.

Variant “B”

1. Tematikanın və iş qaydasının razılaşdırılması məqsədilə auditoriyada iştirakçılar arasında sorğunun keçirilməsi.
2. İşin qaydasının və xarakterinin dəqiqləşdirilməsi.
3. Qoyulan məsələlər üzrə sorğuların cavablandırılması.
4. Sinifdən çıxış edənlərin fikirlərinin dinlənilməsi.
5. Diskussiya zamanı problemin düzgün həllinin tapılması.

Variant “C”

1. Problemin göstərilməsi, təqdim edilməsi (İKT vasitəsilə).
2. “Dəyirmi masa” iştirakçılarının təqdim edilməsi, problemə münasibətinin dinlənilməsi.
3. Sinifin mövqeyinin öyrənilməsi üçün “sərbəst mikrofon”un verilməsi (işə salınması).
4. Müzakirə.
5. “Təmas nöqtəsi”nin tapılması və mövqələrin razılaşdırılması.

Bu metod ilə məşğələnin keçirilməsi üçün “dəyirmi masa” iştirakçılarını məşğələ zamanı daxil olmuş problemlə məsələlərin həlli qaydalarını izah etmək lazımdır. Sonda “dəyirmi masa”nın işi üzrə yekunlaşma aparılır, onun iştirakçılarna arzular bildirilir.

FƏAL DƏRSİN QURULUŞU. PLANLAŞDIRMA

Planlaşdırmanın iki növü var: gündəlik və perspektiv. Müasir təhsil islahatının tələblərinə uyğun olaraq, gündəlik və perspektiv planlaşdırma öz mahiyyətini əvvəlki formasından xeyli dəyişmiş interaktivliyə verir və nəticəyönümlülüyə şərait yaradan şəkildə tərtib edilir.

Fəal interaktiv təlimdə gündəlik dərsin mərhələləri aşağıdakı kimidir:

Dərsin birinci mərhələsi: motivasiya, problemin qoyulması

Motivasiya – hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərstdə təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı çıxış edir.

Dərsin ikinci mərhələsi: tədqiqatın aparılması

Bu mərhələdə problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edəcək, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edəcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Bunun üçün də tədqiqat müxtəlif iş formalarında aparıla bilər.

Dərsin üçüncü mərhələsi: məlumatın mübadiləsi

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını dinləməyə sövq edir. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır. Hələlik bu biliklər natamam və xotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir zərurət – bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərsin dördüncü mərhələsi: məlumatın müzakirəsi və təşkili

Bu ən mürəkkəb mərhələdir və bütün zehni vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönlədicə, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə olunmuş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

Dərsin beşinci mərhələsi: ümumiləşdirmə və nəticə

Şagird nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəlidiyi nəticəni tədqiqat sualı və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) tutuşdurmalıdır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə, bilgiləri özləri kəşf etdikləri üçün, şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin altıncı mərhələsi: yaradıcı tətbiqetmə

Məlum olduğu kimi, biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini göstərir. Buna görə də müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin. Bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüuruna həkk olunacaq. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərş saati ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun realizəsi sonrakı dərşlərdə də mümkündür.

Dərsin yeddinci mərhələsi: qiymətləndirmə və ya refleksiya

Yuxarıda göstəriləyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanlarıdır.

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə də dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş prosedurlardan birini – qiymətləndirmə və refleksiyanı həyata keçirmək məqsəduyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək mümkündür. Bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edir.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bu, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda reallaşdırılır. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə müəllimin şagirdlərə onları yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməsi kifayətdir (məsələn: “Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?”, “Biz nə edirdik?”, “Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi?” və s.)

Nəticədə, şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və ünsürlərini dərk etmiş olacaq.

Kurikulum islahatı ilə əlaqədar olaraq müəllim illik planlaşmanı aşağıdakı kimi aparmalıdır:

Perspektiv (illik) planlaşdırma

Perspektiv planlaşdırma aşağıdakı cədvəl əsasında hazırlanır:

Standart	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

Perspektiv planlaşdırma hazırlanarkən tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparılmalı, standartların reallaşdırılması üçün lazımı imkanlar müəyyən edilməlidir. Tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənləşdirilərkən onların sadədən mürəkkəbə gedişinə, məntiqi və xronoloji ardıcılığına diqqət yetirilməlidir. Bu ardıcılığı sistemləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə doğru getməkdir.

İnteqrasiya imkanları müəyyən edilməli və planlaşmada qeyd olunmalıdır. MV-də təqdim edilmiş illik planlaşdırma cədvəlində məzmun standartlarının digər fənlərlə inteqrasiya imkanları göstərilmişdir.

Əlavə resursların mövzunu, inteqrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra seçilməlidir. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir. Tədris planına əsasən, 11-ci sinifdə Ümumi tarix fənninin tədrisinə ayrılan saatdan kənara çıxmaq şərtlə, şagirdlərin çətin qavradıqları və daha vacib olan mövzulara çox, asan mövzulara isə az vaxt ayıra bilərsiniz.

DƏRSLƏRİN İLLİK TEMATİK PLANLAŞDIRMASI

Sıra	Standart	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat
1.	1.1.1., 4.1.1.	Dünya ölkələri XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində	ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa	Azərbaycan tarixi–3.1.1.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslük, dövrə aid tapılmış mənbələrin şəkilləri	Formativ	2
2.	1.1.2., 3.1.3.		Almaniya və İtaliya	Azərbaycan tarixi–1.1.2., Ədəbiy- yat–3.1.3.	xəritə, Almani- ya və İtaliyaya aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslük, dövrə aid tapılmış mənbələrin şəkilləri	Formativ	1
3.	1.1.1., 1.1.2.		Rusiya	Azərbaycan tarixi–1.2.1. Coğrafi- ya–1.1.1.	dünya xəritə- si, Rusiyanın dövrə aid və müasir xəritələri, elektron dərs vəsaiti, şəkillər, dərslük, iş vərəqləri	Formativ	1
4.	1.1.1., 1.1.2., 3.1.3.		Osmanlı imperiyası	Azərbaycan tarixi–3.1.1.	dərslük, Os- manlı dövrünə aid mənbə, xəritə, hazır- lanmış slayd, şəkillər, sxem, cədvəl və s.	Formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1

5.	3.1.1., 3.1.2.	Dünya ölkələri XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində	İran, Hindistan, Çin və Yaponiya	Azərbaycan tarixi–3.1.2., Ədəbiy- yat–2.1.3.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslük, video- fragment	Formativ	1
6.	2.1.1., 3.1.2.		XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində dövlətlər- arası münasibətlər	Azərbaycan dili–1.2.2., Coğrafi- ya–3.1.1.	dərslük, elek- tron vəsait, paylama ma- terialı, şəkillər, videomaterial və s.	Formativ	1
7.	1.1.4., 3.1.2.		Birinci Dünya müharibə- si	Azərbaycan tarixi–1.1.2., Coğrafi- ya–3.1.1.	dərslük, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, por- tretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karan- daşlar və s.	Formativ	1
8.	5.1.1., 5.1.3.		Mədəniy- yət	Ədəbiyyat– 3.1.1. , Azərbaycan tarixi–5.1.1., 5.1.3.	dərslük, iş vərəqləri, elektron və- sait, dövrün mədəniyyətinə aid şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karan- daşlar və s.	Formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
9.	2.1.1., 2.1.2., 3.1.2.	Dünya ölkələri 1918–1945- ci illərdə	Versal- Vaşinqton sistemi	Coğrafi- ya–3.2.2., Azərbaycan tarixi–2.1.1., 2.1.2.	Versal-Vaşinq- ton sisteminə aid şəkillər, sənədlər, mənbələr, slayd, xəritə, iş vərəqləri və s.	Dioqnostik, formativ	1
10.	1.1.1., 1.1.2., 4.1.1.		ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa	Azərbaycan tarixi–4.1.1., Coğrafi- ya–1.1.1.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslük	Formativ	1

11.	1.1.1., 1.1.2., 4.1.1.	Dünya ölkələri 1918–1945-ci illərdə	Almaniya, İtaliya və SSRİ	Azərbaycan dili–3.1.4., Ədəbiyyat–3.1.3.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, Almaniya və İtaliyaya aid fraqment	Formativ	1
12.	1.1.4., 4.1.1., 4.1.2.		Türkiyə və İran	Azərbaycan tarixi 4.1.1. Coğrafiya–3.1.1.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, paylama materialı, slayd, dərslik	Formativ	1
13.	2.1.2., 4.1.1.		Asiya ölkələri (Ərəb ölkələri, Hindistan, Çin, Yaponiya)	Coğrafiya-3.2.2.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik	Formativ	1
Böyük summativ qiymətləndirmə							1
14.	2.1.1., 3.1.2.	Dünya ölkələri 1918–1945-ci illərdə	XX əsrin 20–30-cu illərində dövlətlər-arası münasibətlər	Ümumi tarix–5.1.3. Ədəbiyyat–3.1.2.	xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, İKT vasitəsi və s.	Formativ	1
15.	2.1.1., 3.1.2.		İkinci Dünya müharibəsi. Faşist blokunun üstünlüyü	Azərbaycan tarixi–3.1.2.	İKT, iş vərəqləri, marker, yapışdırıcı lent, xəritə, paylayıcı material, dərslik, monqol işğallarını əks etdirən xəritə, şəkillər, Dünya müharibəsinə aid filmlərdən bir fraqment və s.	Formativ	1
16.	3.1.2., 3.1.3.		Mühəribədə dönüş və faşist blokunun məğlubiyyəti	Azərbaycan tarixi–3.1.1.	dərslik, xəritə, şəkillər, portretlər, flipçart, marker və s.	Formativ	1

17.	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		Mədəniyyət	Azərbaycan tarixi–1.1.2., Ədəbiyyat-3.1.3.	dərslik, dövrün mədəniyyətini özündə əks etdirən şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem	Formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
18.	2.1.1., 3.1.1., 4.1.1.	Dünya ölkələri İkinci Dünya müharibəsindən sonra (1945–2017)	ABŞ	Azərbaycan tarixi–4.1.1.	dərslik, ABŞ-in xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem və s.	Diagnostik, formativ	1
19.	1.1.3., 3.1.3., 4.1.2.		Qərbi Avropa ölkələri	Coğrafiya–3.2.2.	şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, dərslik, proyektor, kompüter və s.	Formativ	1
20.	1.1.1., 2.1.2., 3.1.2.		SSRİ və Şərqi Avropa ölkələri	Azərbaycan tarixi–3.1.1.	İKT, dövrə aid xəritələr, mənbələr, sənədlər, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, flipçart, marker və s.	Diagnostik, formativ	1
21.	1.1.3., 3.1.3., 4.1.2.		Türkiyə və İran	Coğrafiya–1.1.1., İnformatika–1.1.2.	kompüter, proyektor, Türkiyə və İranın xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	Formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
22.	1.1.2., 3.1.3., 4.1.1.		Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələri	Azərbaycan tarixi–3.1.2., Coğrafiya–3.1.1.	dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karan-daşlar və s.	Formativ	1

23.	1.1.1., 1.1.2., 3.1.1.	Dünya ölkələri ikinci Dünya müharibəsindən sonra	Çin, Yaponiya və Koreya	Azərbaycan tarixi—1.1.2., 3.1.1.	Çin, Yaponiya və Koreyanın xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	Formativ	1
24.	2.1.1., 3.1.2.		“Soyuq müharibə” dövrü	Coğrafiya—3.1.1.	dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, Avropanın dövrə aid xəritəsi, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karan-daşlar və s.	Formativ	1
25.	1.1.4., 2.1.1., 2.1.2.		Müasir dövrdə dövlətlər-arası münasibətlər	Azərbaycan tarixi—2.1.1., 2.1.2., Coğrafiya—3.2.3.	dövrə aid dünya xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	Formativ	1
26.	5.1.1., 5.1.2.		Mədəniyyət	Ədəbiyyat—3.1.1. Azərbaycan tarixi—5.1.1.	dərslik, CD disk, proyektor, kompüter, səsgücləndirici, şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent və s.	Formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
Böyük summativ qiymətləndirmə							1
Cəmi							34

DƏRSLƏRİN İCMALI VƏ TÖVSIYƏLƏR

Hörmətli müəllimlər, sizə təqdim edilmiş mövzuların icmal təvsiyə xarakterlidir. 11-ci sinif Ümumi tarix fənn kurikulumunun standartlarına uyğun olaraq öz məqsədlərinizi mövzular vasitəsilə reallaşdırma bilərsiniz. Həmçinin forma və üsulların seçilməsində, integrasiya imkanlarının reallaşdırılmasında sərbəstsınız.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. XIX əsrin əvvəllərindən – XX əsrin əvvəllərinə kimi Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-in sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Avraam Linkoln və I Napoleonu mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: kiçik qruplarla və cütlərlə iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, INSERT, işarəli oxu

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı, flim və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiyanın reallaşdırılması üçün Abolsionistlər hərəkatı, A.Linkoln, Çartistlər hərəkatı, Napoleon Bonapart, İyul monarxiyası və sair açar sözlərdən istifadə etməklə şagirdlərin diqqətini dərse cəmləyib mexanizimi işə sala bilərsiniz. Yaxud da dünya xəritəsinin köməyindən yararlanaraq dünyanın əsas aparıcı ölkələrinin adlarını şagirdlərdən soruşmaq, onların xəritədəki yerini göstərmələrini xahiş etmək mümkündür. Şagirdlərə bu istiqamətdə yönləndirici suallar verib məqsəddən yayınmamalarına şərait yaratmaq olar. Bu ölkələrin digər ölkələrdən üstünlüklerini soruşmaqla yanaşı, tarixdə oynadıqları rolu da bir neçə kəlmə ilə ifadə etmələrini istəyin. Motivasiyanın gedişində də XIX əsrin sonlarında Azərbaycana kapital qoyan ölkələrin adlarını soruşmaqla qruplaşma aparmaq və araşdırılmalı olan bu ölkələrin adlarını xüsusi vurğulamaq mümkündür. Təklif etdiyimiz motivasiyalar tövsiyə xarakterlidir. Bunu başqa vasitələrlə də reallaşdırmaq olar. Məsələn, şagirdlərə belə bir sual verə bilərsiniz: ABŞ, Böyük Britaniya və Fransada baş verən iqtisadi və siyasi hadisələri 9-cu sinifdə müqayisə edərkən daha çox hansı fakt diqqətinizi cəlb etdi? Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürəcəklər.

Bu zaman onların fikirlərini qeydə alın. Motivasiya baş tutduqdan sonra INSERT üsulundan istifadə tövsiyə olunur. Dərslikdəki mövzunu INSERT üsulu vasitəsilə çatdırmaq şagirdlərin inkişafına kömək edir. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyi yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu olan INSERT-in tətbiqi zamanı müəllim yeni dərsi oxumamışdan əvvəl şagirdləri cütlərə ayırır. Onlardan xahiş edir ki, beş dəqiqə ərzində ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa haqqında nə bilirlərsə, qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir: "Yazdıqlarınız dəqiq olmaya bilər, buna bir o qədər də

fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa haqqında bildiklərinizi siyahı şəklində, alt-alta yazın”. Bundan sonra ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Mətn oxutdurulur, müəllim şagirdlərə müraciət edərək deyir: “Oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyacaqsınız, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır: 1. Əvvəl bildiyin məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (\\) işarəsini qoyun. 2. Oxuduğun bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə, (–) işarəsi qoyun. 3. Rast gəldiyin informasiya sənin üçün təzədirsə, (+) işarəsi ilə göstərin. 4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyiniz məsələ varsa, qabağında (?) işarəsi qoyun”.

Tədqiqat sualı: ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa XIX əsrdə siyasi, iqtisadi, sosial sahələrdə əsaslı şəkildə müasirləşmə mərhələlərini keçərək dünyanın ən qabaqcıl siyasi və dinamik iqtisadi quruluşunu hansı yollarla əldə etdi?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir (qruplarla iş).

I qrup. Kəlalik məsələsində T.Ceffersonun cənub ştatlarının plantatorlarından çəkinməsinin səbəbini izah edərək dəyərləndirin.

II qrup. I Napoleonun apardığı siyasəti Fransanın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirin.

III qrup. Sizin fikrinizcə, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniyada genişmiqyaslı islahatların keçirilməsinin səbəbi nə idi? Bu islahatın səmərəsini dəyərləndirin.

IV qrup. 1812–1814-cü illər müharibəsini ABŞ-ın işğalçılıq siyasəti ilə əlaqələndirin.

V qrup. XIX əsrin 80–90-cı illərində Fransada respublika quruluşu üçün yaranmış təhlükənin səbəbləri nə ilə bağlı idi? İzah edin.

VI qrup. A.Linkolnun Vətəndaş müharibəsi dövründəki fəaliyyətini qiymətləndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Mübadilə mərhələsi üçün də vaxt elan edin. Çünki şagirdlərin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmasa, digər işlərinizi çatdırı bilməzsiniz.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər ABŞ-da kəlaləyin ləğvi üçün müharibənin alternativini haqqında mülahizələrini əsaslandırmağa çalışır, bunu “ABŞ-ın yeni istiqlalyyət müharibəsi” adlandırmaq üçün əsasları qeyd edirlər. 1812–1814-cü illər müharibəsini ABŞ-ın işğalçılıq siyasəti ilə əlaqələndirirlər. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində

ABŞ-ın daxili siyasi problemlərinin, Böyük Britaniyada genişmiqyaslı islahatların keçirilməsinin, Fransada konsulluq rejiminin daxili siyasətinin xarakterini müəyyən edirlər. XIX əsrin 80–90-cı illərində Fransada respublika quruluşu üçün yaranmış təhlükənin səbəblərinin nə ilə bağlı olduğunu izah edirlər. T.Ceffersonun köləlik məsələsində cənub ştatlarının plantatorlarından çəkinməsinin səbəbini izah edərək bu faktı dəyərləndirirlər. Fransada Konsulluq rejiminin daxili siyasətinin xarakterini müəyyənləşdirərək qiymətləndirir, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniyada genişmiqyaslı islahatların keçirilməsinin səbəbini izah edirlər. 1812–1814-cü illər müharibəsini ABŞ-ın işğalçılıq siyasəti ilə əlaqələndirirlər. XIX əsrin 80–90-cı illərində Fransada respublika quruluşu üçün yaranmış təhlükənin səbəblərini bildirirlər. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz: "XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində ABŞ-ın daxili siyasi problemləri hansılar idi?", "Sizin fikrinizcə, XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Böyük Britaniyada genişmiqyaslı islahatların keçirilməsinin səbəbi nə idi?", "XIX əsrin 80 – 90-cı illərində Fransada respublika quruluşu üçün yaranmış təhlükənin səbəblərini nə ilə əlaqələndirirsiniz?"

Yaradıcı tətbiqetmə: Avraam Linkoln və I Napoleonun fəaliyyətini özündə əks etdirən cədvəl hazırlayın.

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında ABŞ-ın tarixinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə kimi Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə kimi Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə müəllimin köməyi ilə dəyərləndirir.	XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə kimi Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə kimi Böyük Britaniya, Fransa və ABŞ-ın sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə sərbəst şəkildə dəyərləndirir.
Avraam Linkoln və I Napoleonu mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Avraam Linkoln və I Napoleonu mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirərkən suallardan istifadə edir.	Avraam Linkoln və I Napoleonu mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından bəzi faktlarda səhvlər etməklə qiymətləndirir.	Avraam Linkoln və I Napoleonu mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından sərbəst şəkildə qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Almaniya və İtaliyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

2. Mənbələr əsasında Almaniya və İtaliyanın tarixinə dair təhlillər aparır, referat hazırlayır.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–1.1.2., Ədəbiyyat–3.1.3.

TƏLİM FORMASI: fərdi, kollektiv və cütürlə iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, referat

RESURSLAR: kompüter, proyektor, CD disk, Almaniya və İtaliyanın XIX əsrə aid xəritələri, dünya xəritəsi, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, flipçart, marker və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: “İnqilab və müharibələr dövlət yaratmaqda nə dərəcədə rol oynayır-lar?”, “Bir ölkənin inkişafına hansı amillər təsir edə bilər?”, “Dünyanın siyasi mənzərə-sinə təsir göstərən onun xəritəsində dəyişikliklər etmək üçün hansı addımları atmaq mümkündür?”, “Tarixdə iki böyük dünya müharibəsində müttəfiq olan Almaniya və İta-liyanın XIX əsr tarixində inqilablar nə kimi rol oynadı?” suallarını şagirdlərə vermək-lə onları motivasiyaya cəlb edə bilərsiniz. Almaniya və İtaliyanın birləşmədən öncəki, birləşmədən sonrakı və müasir xəritələrini göstərməklə şagirdlərin fərziyyələrini ala və bununla da motivasiya qurmaq olar. Şagirdlərin bu ölkələrin tarixi ilə bağlı aşağı siniflərdən müəyyən bilikləri olduğu üçün motivasiya heç də mürəkkəb alınmayacaq və onların maraq dairəsi ilə üst-üstə düşəcək.

Tədqiqat sualı: XIX əsrə siyasi cəhətdən dağınıq ölkələr kimi daxil olan Al-maniya və İtaliya hansı yollarla öz milli dövlətlərini yaratmağa müvəffəq oldular?

Tədqiqatın aparılması: Bu mövzunun tədrisi zamanı “3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır” standartını seçsə-niz, şagirdlərə fərdi, cüt və ya qrup halında referatların hazırlanmasını tapşırırsınız. Referatın hazırlanması üçün qoyulan tələblər hansılardır? Yəqin ki, bir çoxunuz refe-ratın necə hazırlandığını bilirsiniz. Bu dərslərin referatının hazırlanması yollarını bilmək istəyirsinizsə, əvvəlcə ona aid olan qaydaları müəyyən etmək lazımdır. Referatların hazırlanması ilə bağlı metodik vəsaitin “Tarixin tədrisində müasir təlim metodlarının nəzərə alınması” bölməsində ətraflı məlumat verilmişdir. Yaxşı olardı ki, bu bölmədə olan məlumatları şagirdlərə xatırladaraq öz tövsiyələrinizi verə, sonra dərsi keçəsiniz.

Aşağıda verilmiş titül vərəqi və plan sizin üçün yardımçı vasitə ola bilər.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

SALYAN RAYON AŞAĞI KÜRKƏND KƏND
ORTA MƏKTƏBİNİN 11-ci SİNİF ŞAĞİRDİ

Ağazadə Rauf Əli oğlunun

“XIX əsrdə Almaniya” mövzusunda

REFERAT İŞİ

Giriş

I fəsil: Almaniya XIX əsrin I yarısında

- 1.1. XIX əsrin I yarısında Almaniyanın siyasi vəziyyəti
- 1.2. XIX əsrin I yarısında Almaniya iqtisadi vəziyyət

II fəsil: Almaniya XIX əsrin II yarısında

- 2.1. Almaniya imperiyasının təşkili
- 2.2. İmperiyanın təşkilindən sonrakı Almaniya vəziyyət

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı

Referatın hazırlanması üçün qabaqlayıcı tapşırıqlar verməklə işinizi daha səmərəli qura bilərsiniz. Referat mövzularını şagirdlərə fərdi şəkildə vermək və yoxlanılmasına sinifdə zaman sərf etmək, təbii ki, uzun prosesdir. 45 dəqiqəlik dərs saati bu prosesə yetməz. Ona görə də referatları sinifdə fərdi şəkildə yazdırmaq üçün zaman itkisinə yol verməmək məqsədilə qabaqlayıcı tapşırıqdan istifadə etməlisiniz. Yaxud qruplara şagirdlərin topladığı materiallar əsasında referat işini hazırlamağı tapşırmaq olar.

Təbii ki, tövsiyə xarakterli olan bu nümunələr təlim prosesinə yardımçı vasitələrdir. Referat hazırlama tapşırığının icrası üçün hər bir müəllim öz fərdi metodiki bacarıqlarından istifadə etməklə istiqamət verib cavab alacaqdır.

Referatın hazırlanmasını kollektivə də tapşıra bilərsiniz. Bu zaman müxtəlif resurslardan istifadə etməklə 45 dəqiqəlik dərs müddətində də şagirdlərin referat hazırlayıb təqdim etməsi mümkündür. Təbii ki, İKT-dən istifadə imkanı olarsa, bu, işin daha az vaxtda ortaya çıxmasına kömək edəcək.

Əgər bu mövzunun tədrisi zamanı “1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir” standartını seçmiş olsanız, aşağıdakı tapşırıqları cütlərə verməklə şagirdlərin Almaniya və İtaliya tarixinin müəyyən mərhələsini araşdıraraq dəyərləndirməsinə imkan əldə etmiş olarsınız.

Bu suala cavab tapmaq üçün verilə biləcək tapşırıqlar:

I cüt. I Napoleonun Almaniya həyata keçirdiyi siyasətin müsbət tərəflərini şərh edin.

II cüt. Otto fon Bismarkın Almaniya tarixində rolunu qiymətləndirin.

III cüt. Fransa tərəfindən işğalın İtaliya üçün nəticələrini təhlil edin.

IV cüt. İtaliya krallığının yaradılmasına Pyemont krallığının rəhbərlik etməsinin səbəblərini müəyyən edin.

V cüt. Bismarkın reyxkanserliyi dövründə həyata keçirilən tədbirlərin əhəmiyyətini təhlil edin.

VI cüt. XIX əsrin əvvəllərində İtaliyada respublikaların yaradılmasının səbəblərini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında cütlər qiymətləndirilir.

<i>Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı</i>	<i>Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)</i>	<i>Əməkdaşlıq etmə</i>	<i>Qaydalara əməl olunması</i>	<i>Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə</i>	<i>Ümumi rəyə gəlmə</i>
Turan					
Təbriz					

Əgər vaxtınız olarsa, fərdi iş üçün aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz: Vyana Konqresində iri dövlətlərin Almaniyanın və İtaliyanın vahid milli dövlət halında birləşməsində nə üçün maraqlı olmadıqlarının səbəbini müəyyən edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər I Napoleonun Almaniya da həyata keçirdiyi siyasətin müsbət tərəflərini müəyyənləşdirir, 1848–1849-cu illər inqilabları dövründə Almaniyanın vahid dövlət halında birləşdirilməsinin nə üçün mümkün olmadığını izah edirlər. Otto fon Bismarkın Almaniya tarixində rolunu qiymətləndirərək Vyana Konqresində iri dövlətlərin Almaniyanın və İtaliyanın vahid milli dövlət halında birləşməsində nə üçün maraqlı olmadıqlarının səbəbini söyləyirlər. Fransa tərəfindən işğalın İtaliya üçün nəticələrinin təhlilini aparır, İtaliya krallığının yaradılmasına Pyemont krallığının rəhbərlik etməsinin səbəblərini müəyyənləşdirirlər. Ümumiləşdirmə zamanı aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

– 1848–1849-cu illər inqilabları dövründə Almaniyanın vahid dövlət halında birləşdirilməsi nə üçün mümkün olmadı?

– Olmyutsda Avstriyanın uğurunu “Pirr qələbəsi” hesab etmək olarmı?

– İtaliyada vahid dövlətin yaradılmasına mane olan əsas dövlət hansı idi?

– İtaliyanın milli dövlət halında birləşməsinə hansı qonşu dövlətlər yardım etmişdilər?

Ev tapşırığı: Mənbələr əsasında XIX əsr Almaniya və İtaliyanın iqtisadi vəziyyətinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, referat hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Almaniya və İtaliyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya və İtaliyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirərkən sualların köməyindən istifadə edir.	Almaniya və İtaliyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından cüzi səhvlər etməklə qiymətləndirir.	Almaniya və İtaliyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.
Mənbələr əsasında Almaniya və İtaliyanın tarixinə dair təhlillər aparır, referat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında Almaniya və İtaliyanın tarixinə dair təhlillər aparır, referat hazırlayarkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Mənbələr əsasında Almaniya və İtaliyanın tarixinə dair təhlillər aparır, planlaşmada bəzi səhvlər etməklə referat hazırlayır.	Mənbələr əsasında Almaniya və İtaliyanın tarixinə dair təhlillər aparır, müstəqil şəkildə referat hazırlayır.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Rusiyanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Rusiyanın siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–1.2.1, Coğrafiya–1.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş.

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi

RESURSLAR: İKT avadanlıqları, fərdi qiymətləndirmə vərəqləri, dərslik, Rusiyanın dövrü xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: "XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda vəziyyət necə idi?", "Ölkəmiz müstəqil idarə olunurdumu?", "XIX əsrin sonlarında Azərbaycanın həyatında hansı dəyişikliklər oldu?", "Bu dəyişikliklər haradan qaynaqlanırdı?" kimi suallarla motivasiyanı yaratmaq mümkündür. Yaxud Rusiyanın sinfi təbəqələşməsinə aid dərslikdə öz əksini tapmış diaqramı göstərməklə və onun əsasında suallar verməklə motivasiyanı qurmaq olar.

Rusiyanın bu dövrkü tarixinə dair müxtəlif sənədli və bədii filmlər çəkildiyi üçün onlardan fraqment göstərməklə də motivasiya yarada bilərsiniz.

Əsas odur ki, təqdim etdiyiniz motivasiyalarda şagirdlərin fərziyyələr söyləmək imkanları olsun.

Tədqiqat sualı: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın daxili və xarici siyasətində nələr baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplara tapşırıqlar verilir.

I qrup. II Aleksandrın hakimiyyəti dövründə həyata keçirilən islahatlara aid cədvəl tərtib edin və bu islahatların əhəmiyyətini dəyərləndirin.

II qrup. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Rusiya iqtisadiyyatındakı böhranı dəyərləndirin.

III qrup. Rusiya iqtisadiyyatında 1909-cu ildən baş verən canlanmanın səbəb və nəticələrini təhlil edin.

IV qrup. Beynəlxalq münasibətlər Rusiyanın vəziyyətinə necə təsir göstərdi? Tarixi prosesləri qiymətləndirin.

V qrup. XIX əsrin ikinci yarısında Rusiya hansı əraziləri işğal etmişdi? Aşağıdakı sxemi dolduraraq nəticələri qiymətləndirin.

İşğal edilən ərazilər	İşğalın səbəbi	Nəticəsi

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Qruplar meyarlar əsasında qiymətləndirilir:

MEYARLAR	QRUPLAR				
	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup
Tapşırıqları düzgün yerinə yetirmə					
Tərtibat					
Təqdimetmə					
Əməkdaşlıq					

Əgər zamanınız varsa və sizin şagirdlərin potensialı buna imkan verərsə, fərdi işin tətbiqini də bu dərstdə reallaşdırma bilərsiniz. Dərslərdəki hər hansı sual və tapşırığı işləmək üçün şagirdlərə təqdim etmək olar. Məsələn, bu, “Rusiya dövlətinin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayın” tapşırığı ola bilər. Yaxud kollektiv işin reallaşdırılmasını nəzərdə tutursunuzsa, o zaman aşağıdakı tapşırığı verməyi tövsiyə edirik.

Kollektiv iş: “III Aleksandr (1881–1894) dövründə irticaçı siyasət gücləndirildi” ifadəsi haqqında fikrinizi bildirərək müzakirə aparın. Sizə təqdim olunan qrup, kollektiv və fərdi işlər tövsiyə xarakterli olduğu üçün sinfin imkanlarına uyğun şəkildə hər hansı bir formanı tətbiq etmək və ya etməmək öz ixtiyarınızdadır.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər sual və tapşırıqlar əsasında XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın tarixində baş verən sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyəti araşdıraraq qiymətləndirirlər. Bu dövrdə Rusiya iqtisadiyyatındakı böhranın səbəb və nəticələrini təhlil edirlər. Daha sonra sosial-iqtisadi həyat faktlarını bu dövlətin iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirirlər. II Aleksandrın hakimiyyəti dövründə həyata keçirilən islahatlara aid cədvəl tərtib edərək Rusiya iqtisadiyyatında 1909-cu ildən baş verən canlanmanın səbəb və nəticələrinin təhlilini aparırlar. Bu zaman siz şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edərək dərsi ümumiləşdirə bilərsiniz.

– Fransızlar Moskvada möhkəmlənməsin deyə rusların şəhəri yandırması Azərbaycan tarixində hansı hadisə ilə oxşardır?

– Bu dövrdə daha hansı islahatlar keçirildi? 1905–1907-ci il inqilabının hansı nəticələri oldu? Stolipinin torpaq islahatı nəyi nəzərdə tuturdu?

– Üsyanın dekabr ayında baş verməsi nəyi ifadə edir?

– Dekabristlər üsyanının əhəmiyyəti nə oldu?

– XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın vəziyyəti haqqında nə düşünürsünüz?

– II Aleksandrın həll etməli olduğu əsas məsələlər nə idi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Rusiyada ilk inqilabın başlanmasına hansı amillər təkan verdi? Sxem-cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Rusiyanın tətbiq etdiyi idarəçilik sisteminin Azərbaycan üçün nəticələri haqqında təqdimat hazırlayın.

Refleksiya və qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən istifadə etmək olar. Aşağıda göstərilən özünüqiymətləndirmə vərəqi sizin işinizə yardımçı olacaq.

Özünüqiymətləndirmə: Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Ad, soyadı, ata adı: Uğur Abdullayev Böyükağa oğlu

<i>Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.</i>	<i>Dərsdə diqqətli idim.</i>	<i>Məntiqli yanaşmam var idi.</i>	<i>Sual-cavabda aktiv idim.</i>	<i>Əməkdaşlıq etdim.</i>	<i>Etiket qaydalarına riayət etdim.</i>

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Rusiyanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Rusiyanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə müəllimin köməyi ilə dəyərləndirir.	Rusiyanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Rusiyanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə sərbəst şəkildə dəyərləndirir.
Rusiyanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Rusiyanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Rusiyanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından bəzi səhvlərlə qiymətləndirir.	Rusiyanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından sərbəst şəkildə qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun XIX əsrdə iqtisadi inkişafı ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Osmanlı dövlətinin siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının XX əsrin əvvəlləri mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3. Mənbələr əsasında Osmanlı dövlətinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: qruplarla iş.

TƏLİM ÜSULU: Beyin həmləsi, mətnə əsasən cədvəlin doldurulması

RESURSLAR: şəkillər, paylama materialı, dövrə dair yazılmış əsərlərdən hissələr, iş vərəqləri, dərslik, internet resursları, İKT avadanlıqları, CD disk və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində verilmiş girişi (*Bir zamanlar öz əzəməti ilə seçilən, Avropanı lərzəyə salan Osmanlı imperiyası XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində bir qədər də zəifləyərək Avropa dövlətlərindən yarımasilə vəziyyətə düşdü. Ölkədə baş verən bütün narazılıqların səbəbini sultan hakimiyyətində gören "Gənc türklər" hakimiyyəti ələ alsalar da, onların yeritdiyi siyasət imperiyanın tamamilə məhvini gətirib çıxartdı.*) şagirdlərə oxuya bilərsiniz. Bu zaman dərsin hansı dövlətdən bəhs edəcəyi şagirdlər üçün müəmmalı qalsın deyə "Osmanlı imperiyası" ifadəsinin yerinə "bu imperiya" ifadəsini işlətmək daha məqsədəuyğun olardı. Bundan sonra şagirdlərə: "Sizcə, bu sözləri hansı dövlətə aid etmək olar?" sualını verə bilərsiniz.

Aldığınız cavabları ümumiləşdirib onları dərsə maraqlandırmaq, beləliklə də, dərsin yeni mərhələsinə keçmək olar.

Motivasiyasını şagirdlərin əvvəlki bilikləri, açar sözlər hesabına da qura bilərsiniz. Bunun üçün əvvəlcədən suallar hazırlamalısınız. Suallar şagirdləri maraqlandıra biləcək, düşündürücü, cavabı birbaşa tapılmayan suallar olmalıdır. Aldığınız cavabları ümumiləşdirdikdən sonra tədqiqat sualını elan edib dərsin növbəti mərhələsinə başlaya bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Osmanlı dövlətinin ictimai və siyasi vəziyyətinin dəyişməsinə səbəb nə oldu?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın mətnə əsasən cədvəlin doldurulması üsulu ilə keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Sınıfı kiçik qruplara böləndən sonra təlim üsulu-na uyğun olaraq qruplara aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz. Amma aşağıda verilən cədvəllər şərtidir. Onu genişləndirmək (və ya daraltmaq), müəyyən tələbləri dəyişmək, düzəlişlər etmək və ya yeni cədvəllər qurmaq məsələsində tam ixtiyar sahibsiniz. Əsas odur ki, hazırlayacağınız cədvəllər mətnin ideyasını aşkar etməyə, təlim məqsə-dini reallaşdırmağa, tədqiqat sualına cavab tapmağa imkan versin. Tədqiqatın apa-rılması zamanı şagirdlərə mövzu ilə əlaqədar əlavə paylayıcı materialların verilməsi dərsi daha maraqlı və “canlı” edər. Paylayıcı material qisminə mənbə sayıla biləcək müxtəlif qəzet, jurnal materialları, elmi əsərlərdən edilmiş çıxarışlar və s. bu kimi vəsa-itlərdən istifadə edə bilərsiniz.

I qrup. İctimai və siyasi vəziyyət

İctimai vəziyyət	Siyasi vəziyyət	Vuruşan dövlətlər	İtirdiyi ərazilər

II qrup. İlk əməli islahatlar. Tənzimat

İslahatların keçirilmə zərurəti	Nəzərdə tutulan məsələlər	Həyata keçirilən məsələlər	Problemlər

III qrup. “Yeni Osmanlılar”

Kimlər idilər?	İstəkləri	Siyasi müba-rizələri	Həyata keçirilən məsələlər

IV qrup. “Gənc türklər”

Kimlər idilər?	İstəkləri	Mübarizəyə başladıqları dövr	Hakimiyyətə gəlmə yolları

V qrup. “Gənc türklər” üsyanının başlanması

Üsyanın başlan-ması	Necə qalib gəldi?	Məqsədlərinin reallaşdırılması	Xarici siyasət

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara hazırlaşmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra təqdimatlar edilir. Bu zaman hər bir qrupun təqdimatı və onun ətrafında müzakirələrin aparılması üçün konkret vaxt ayırmağı yaddan çıxarmayın. Təqdimatlar edilərkən şagirdlərin doldurmadiqları və ya yarımçıq doldurduqları (intellekt səviyyəsindən asılı olaraq belə hal mümkündür) cədvəl qrafalarının tamamlanması üçün digər qruplardan kömək istəyə bilərsiniz. Şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək üçün suallar verməyiniz yaxşı olardı. Müzakirələr zamanı onların da yerdən suallar verməsini təmin etməyi yaddan çıxarmayın.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi qrup təqdimatları ilə bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz.

- Ölkənin sosial-ictimai həyatı onun siyasi vəziyyətinə nə kimi təsir göstərə bilərdi?
- Timar sahibkarlığını dövr baxımından necə qiymətləndirə bilərsiniz?
- XIX əsrin I yarısında beynəlxalq münasibətlər sisteminə Osmanlı dövlətinin mövqeyini necə qiymətləndirmək olar?
- Sizcə, nəyə görə yeniçəri dəstələrinin ləğv edilməsi belə vacib idi?
- II Mahmudun fəaliyyətini dövr baxımından necə dəyərləndirmək olar?
- Sizcə, xaricilərin Osmanlı hökumətindən imtiyazlar alması ölkəyə hansı təsiri göstərə bilərdi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Sizcə, Osmanlıçılıq ideyasının həyata keçirilməsi mümkün olsaydı, nə baş verərdi?
- Nəyə görə “Gənc türklər” onların rəhbərliyi olmadan ölkədə inqilabi hərəkatın başlayacağından belə narahat idilər?
- “Gənc türklər”in yerinə olsaydınız, hansı qərarları qəbul edərdiniz?
- Osmanlı dövlətində aparılan islahatların hansı mərhələsinə xüsusi əhəmiyyət verərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Gənc türklər”in 1913-cü il konfransında qəbul etdiyi proqramın iqtisadi bölməsindən edilən çıxarışın maddələrinə əsasən Osmanlı dövlətinin o dövrlük iqtisadi vəziyyətini özündə əks etdirən hekayə qurun.

Ev tapşırığı: “Gənc türklər”ə dair təhlillər aparıb tezislər hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqədə dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, təhlillər aparıb tezislər hazırlama.

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə almağınız vacibdir. Buna görə də qiymətləndirəcəyiniz şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlamalı və fəaliyyətlərini izləməlisiniz. Dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla şagirdləri aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin qiymətləndirilməsini onlar ev tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra həyata keçirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafı ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafı ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun XIX əsr iqtisadi inkişafı ilə əlaqədə dəyərləndirərkən müəyyən yanlışlıqlara yol verir.	Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun XIX əsr iqtisadi inkişafı ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Osmanlı dövlətinin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın XX əsrin əvvəlləri mərhələsi baxımından qiymətləndirəndə çətinlik çəkir.	Osmanlı dövlətinin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın XX əsrin əvvəlləri mərhələsi baxımından müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Osmanlı dövlətinin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın XX əsrin əvvəlləri mərhələsi baxımından qiymətləndirərkən xırda səhvlər buraxır.	Osmanlı dövlətinin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın XX əsrin əvvəlləri mərhələsi baxımından qiymətləndirir.
Suallardan istifadə etməklə Osmanlı dövlətinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.	Osmanlı dövlətinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.	Mənbələr əsasında Osmanlı dövlətinin tarixinə dair bəzi səhvlərlə təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.	Osmanlı dövlətinin tarixinə dair mənbələr əsasında təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.

ALT STANDARTLAR:

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərini siyasi quruluşuna, aqrar, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

2. Eksterritoriallıq hüququ probleminin həllində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərinin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, restavrasiya, Venn diaqramı

RESURSLAR: şəkillər, paylayıcı material, iş vərəqləri, dərslik, kompüter, proyektor, internet resursları və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Dərsin motivasiyasını Qərb dövlətləri üzərində qura bilərsiniz. Bunun üçün Qərb dövlətlərinin yürütdüyü müstəmləkəçilik siyasətini və buna şərait yaran amilləri qısaca olaraq şagirdlərlə müzakirə edə və onların diqqətini XIX əsr Şərq ölkələrinə yönəldə bilərsiniz. Bu ölkələrin içərisində ən aparıcı dövlətlərin hansılar olduğu haqda suallar verin. Bununla, aldığınız cavabları ümumiləşdirərək şagirdləri lazımı məcraya yönəltmək və dərsin motivasiyasını qurmaq olar.

Mövcud dərsin motivasiyasını "PowerPoint" proqramından istifadə etməklə də təşkil etmək mümkündür. Bunun üçün siz Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətləri ilə bağlı dövrə aid slaydlar hazırlayıb şagirdləri dərsə kökləyə bilərsiniz. Slaydlar nümayiş olunduqdan sonra: "Bu slaydlar sizə nə deyir?", "Sizcə, bu təqdimat hansı dövlətlərə aiddir?" formalı suallar verib dərsin yeni mərhələsinə keçmək olar.

Tədqiqat sualı: XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində İran, Hindistan, Çin və Yaponiyanın iqtisadi və siyasi inkişafındakı vəziyyət nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında "restavrasiya" təlim üsulundan istifadə etməklə dərsi qura bilərsiniz. Bu üsul şagirdlərdə mətnlə işləməklə yanaşı, konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını da formalaşdırma bilər. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətnlər vermək lazımdır. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər. Dərsin cəmi 45 dəqiqədən ibarət olduğunu nəzərə alaraq mövzunu hissələrə bölüb qruplara verməlisiniz. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, "restavrasiya" üçün qruplara təqdim edilmiş mətn parçasının həcmi bərabər olsun. Tədqiqat üçün qruplara aşağıdakı və ya özünü uzun məsləhət bildiyiniz tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində İranın siyasi və iqtisadi vəziyyəti.

II qrup. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində Hindistanın siyasi və iqtisadi vəziyyəti (Sipahilər üsyanı bura daxil deyil).

III qrup. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində Çinin eksterritoriallıq hüququ ilə mübarizəsi (Taypinlər üsyanı bura daxil deyil).

IV qrup. XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində Yaponiyada qapalı siyasətinin iflası və islahatların keçirilməsi.

V qrup. Sipahilər və Taypinlər üsyanı.

Dərsin **tədqiqatın aparılması** mərhələsi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra yeni mərhələyə – məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Tədqiqat aparmaq üçün qruplara ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat üçün nümayəndə seçir. Qruplar iş vərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Bu zaman şagirdlər müxtəlif yanaşmalarla, əldə edilmiş nəticələrlə, məlumatlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirlər dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımı məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verməlisiniz. Onları əvvəlcədən hazırlamağınız məqsədmüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla da müraciət etmək olar.

- Rusiya–Qacarlar müharibələrinin Azərbaycanla bağlı nəticələrini tarixi zaman baxımından necə qiymətləndirmək olar?

- XIX əsrin əvvəllərində Rusiya, İngiltərə və Fransa'nın tarixinə nəzər yetirib bu ölkələrin İranda toqquşan maraqlarını necə xarakterizə edərdiniz.

- Yeni patronlardan istifadənin hind və islam qaydaları ilə nə kimi uyğunsuzluğu var idi?

- Sipahilər üsyanından sonra ingilis hökumətinin Hindistanda etdiyi dəyişiklikləri necə dəyərləndirmək olar?

- Sizcə, eksterritoriallıq hüququnun xaricilərə nə dərəcədə faydası dəyə bilərdi?

- Krım müharibəsi bitdikdən sonra ingilis və fransızların Çində öz fəaliyyətlərini aktivləşdirməsinin səbəbi nə ola bilərdi?

- XX əsrin əvvəllərinə yaxın Çinin yarımüstəmləkəyə çevrildiyini nədə görmək olardı?

- Sizcə, nəyə görə xarici ölkələrlə müqavilələrin imzalanmasını samuray və knyazlar Yaponiyanın müstəqilliyi üçün təhlükə hesab edirdilər?

- Yapon imperatorunun həyata keçirdiyi hansı tədbiri daha önəmli sayırsınız? Fikrinizi əsaslandırın.

- Nə üçün avropalılar Çinə təsir edə bilsələr də, Yaponiyada bunu bacarmadılar?

- Avropalıların Çinə təcavüzünü xarakterizə edin və qiymətləndirin.

- Müasirləri və tarixçilər Yaponiyada Mutsuxito dövrünü həm islahat, həm də inqilab adlandırırlar. Faktlardan istifadə edərək bu və ya digər deyimi əsaslandırın.

Yaradıcı tətbiqetmə: Fərz edin ki, 1870-ci illərdə Hindistanda və ya Çində yaşayırsınız (özünüze yaş, məşğuliyyət, sosial təbəqə və s. seçin). Xaricilərə münasibətinizi şərh edin.

Ev tapşırığı: Avropalıların Çində və Hindistandakı müstəmləkə siyasətini Venn diaqramında müqayisə edin.

Qiymətləndirmə: vəzifələrinə görə dəyərləndirmə, rolunu şərh etmə

Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirməlisiniz. Şagirdi dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərini vəzifələrinə görə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərini vəzifələrinə görə dəyərləndirir.	XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərini siyasi quruluşuna, aqrar, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirərkən bəzi yanlışlıqlara yol verir.	XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərini siyasi quruluşuna, aqrar, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.
Eksterritoriallıq hüququ probleminin həllində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərinin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sınıf yoldaşlarının yardımı ilə eksterritoriallıq hüququ probleminin həllində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərinin rolunu şərh edir.	Eksterritoriallıq hüququ probleminin həllində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərinin rolunu bəzi səhvlərlə şərh edir.	Eksterritoriallıq hüququ probleminin həllində Hindistan, İran, Yaponiya və Çin dövlətlərinin rolunu şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

2. XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində qlobal problemlərin həllində aparıcı dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan dili–1.2.2., Coğrafiya–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: kollektiv və qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Yaxud şəxələndirmə üsulu ilə qlobal problemlərə aid elementləri yazmaqla şagirdlərdən cavab almaq mümkündür. Dövrə dair müxtəlif mənbələri oxumaqla da motivasiyanı reallaşdırmaq olar. Motivasiya kimi digər vasitə dərslikdə Bismarkın çıxışından verilmiş bir hissəni şagirdlərə söyləməkdir. Müzakirəni bu istiqamətdə aparmaqla motivasiya mərhələsini həyata keçirə bilərsiniz. Yaxud şagirdlərə: “Böyük dövlətlər arasında rəqabət, böyük iqtisadi güc, müstəmləkələrin genişlənməsi, eləcə də güc tarazlığı, müharibələr, münaqişələr sizə hansı dövlətləri, hadisələri xatırladır?” sualını da verib fərziyyələr almaq olar.

Tədqiqat sualı: XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində dövlətlərarası münasibətlərin rolu nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Bu mövzunu tədris edərkən dərslərin tədqiqatın aparılması hissəsini qruplarla iş formasında keçmək məqsədemüvafiqdir. Bu zaman şagirdlər araşdırma aparan və tədqiqat sualına cavab tapa bilərlər. Qruplara verilən tapşırıqların aşağıdakı formada olması mümkündür:

I qrup. İngiltərə, Fransa və Rusiyanın yaxınlaşmasına təsir edən amilləri təhlil edərək qiymətləndirin.

II qrup. Dövlətlərin güclənməsində tarixi şəxsiyyətlərin rolunu müasir dövrlə əlaqələndirərək müzakirə edin.

III qrup. Metternix sistemi ilə Bismarkın xarici siyasətini müqayisə edib dəyərləndirin.

IV qrup. XX əsrin əvvəllərində böyük dövlətlər arasındakı ziddiyyətlərin güclənməsinin səbəbini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları ha-zırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Qrupun işini qiymətləndirmək üçün aşağıda təqdim olunan özünüqiymətləndirmə vərəqini də verə bilərsiniz.

Qrup təqdimatında özünüqiymətləndirmə vərəqi

Qiymətləndirmə zamanı 1-dən 5-dək ballar verin.

Qrupun üzvləri	Ayxan, Banu, Nihat, Hüseyn, İnci, Orxan
Təqdimatın adı	
Qrup üzvlərinin hazırlığı və təşkili	
Qrupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi.	
Həmı əlbir və ahəngdar işləyirdi.	
Qrup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.	
Qrupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.	
Qrup təqdimat üçün bir neçə üsul-dan istifadə etmişdi.	

Standartın reallaşdırılmasında kollektiv işdən də istifadə etmək olar. Bu zaman icra edilmək üçün aşağıdakı tapşırıq verilə bilər: "Vyana konqresinin hansı nəticələri oldu?" Müzakirə aparın. Müzakirənin sonunda əldə olunmuş nəticələr əsasında cədvəl tərtib edin.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İngiltərə, Fransa və Rusiyanın yaxınlaşmasına təsir göstərən amilləri təhlil edərək qiymətləndirir, dövlətlərin güclənməsində tarixi şəxsiyyətlərin rolunu müasir dövrlə əlaqələndirərək müzakirə aparırlar. Metternix sistemi ilə Bismarkın xarici siyasətini müqayisə edərək XX əsrin əvvəllərində böyük dövlətlər arasındakı ziddiyyətlərin güclənməsinin səbəbini aydınlaşdırırlar. Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Coğrafi mövqe ölkələrin siyasi-iqtisadi vəziyyətinə necə təsir göstərə bilər?
- Bismark Almaniyanın birliyi üçün hansı amilləri təhdid hesab edirdi?
- Fransanın İngiltərə ilə ittifaqını zəruri edən hansı amillər qeyd olunur?
- Sizcə, nə üçün Rusiyanın müttəfiqi olaraq qalmaqla İngiltərənin dostu olmağı ziddiyyət hesab edirdilər?
- Balkan müharibələrində hansı dövlətlər iştirak edirdi və bu müharibələr nə ilə nəticələndi?
- Alman kanslərinin fikirlərini necə dəyərləndirirsiniz? Sizcə, bu siyasət tərəflər arasında müharibənin qarşısını ala bilərdimi?

– XX əsrin əvvəllərində İngiltərənin ənənəvi xarici siyasətinin dəyişməsinin səbəbi nə idi?

Yaradıcı tətbiqetmə: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dövlətlərarası münasibətləri cədvəlləşdirin.

Ev tapşırığı: İnternet əsasında XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən dəyişikliklərlə bağlı təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, şərhətmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirərkən çətinlik çəkir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından sualların köməyi ilə qiymətləndirir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.
XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində global problemlərin həllində aparıcı dövlətlərin rolunu şərh edərkən çətinlik çəkir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində global problemlərin həllində aparıcı dövlətlərin rolunu sualların köməyi ilə şərh edir.	XIX əsrlər sonu və XX əsrin əvvəllərində global problemlərin həllində aparıcı dövlətlərin rolunu şərh edir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində global problemlərin həllində aparıcı dövlətlərin rolunu mənbələrə əsasən şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Birinci Dünya müharibəsinin dünya ölkələri və Azərbaycana təsirini zaman baxımından qiymətləndirir.

2. Birinci Dünya müharibəsində dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–1.1.2., Coğrafiya–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, mənbələrlə iş, xəritələrlə iş

RESURLAR: dərslik, xəritələr, mənbələr, elektron vəsait, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi üçün hazırlanmış ən yaxşı motivasiya Birinci Dünya müharibəsini özündə əks etdirən şəkillər, sənədli və ya bədii filmdən fraqmentin təqdim edilməsi ola bilər. Yaxud dünyanın bölüşdürülməsi istiqamətində çəkilmiş karikaturaları da göstərmək mümkündür. Şagirdlərə müxtəlif suallar verməklə motivasiyanı həyata keçirmək də olar. Dərslikdə öz əksini tapmış açar sözlərin yardımından istifadə edə bilərsiniz. Təbii ki, bu sizin sinfin bilik və bacarığına, eləcə də resurs təminatınıza görə dəyişə bilər. Əgər İKT təminatınız yoxdursa, o zaman bir fikir söyləməklə mexanizmi işə salmaq mümkündür: “Bütün Avropanın işıqları söndü” fikrinə münasibətiniz, dünya müharibəsini siz necə xarakterizə edərdiniz?” suallarına əsasən şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra onları tədqiqat sualına yönləndirmək olar.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsi dövlətlərin və xalqların taleyində hansı rolunu oynadı?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir. Dərslikdə öz əksini tapmış fakt və mənbələri də müzakirə etmək üçün təqdim edə bilərsiniz. Bu vaxt müzakirə üsulundan istifadə etmək olar. Əvvəlcədən müzakirə qaydaları xatırladılır, mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müəllim müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir. Müzakirədə mövzuya aid “Nə baş verdi?”, “Nə üçün baş verdi?”, “Bu başqa cür ola bilərdimi və necə?”, “Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz?”, “Bu, düz idi mi?”, “Nə üçün?” kimi suallardan istifadə olunur.

Müzakirəni kollektivlə birgə edib əldə olunan nəticələri ümumiləşdirmək mümkündür.

Bu mövzunun tədrisi zamanı qrup işindən də istifadə etmək olar. Bu zaman dərslikdə verilmiş, yaxud da əlavə resurs kimi sinifə gətirdiyiniz mənbələri qruplara təqdim etməklə mənbələr üzərində iş üsulunu da həyata keçirmiş olacaqsınız.

I qrup. Mənbələrdəki məlumatları müqayisə edin. Sizcə, İngiltərənin ikili standart siyasəti yürütməsində məqsədi nə idi? Müasir dövrümüzdə mövcud olan ərəb-İsrail münaqişəsinin davam etməsi Birinci Dünya müharibəsinin təsirinin davam etdiyini söyləməyə əsas verirmi? Dəyərləndirin.

II qrup. Mənbələrdəki məlumatları müqayisə edin. Əslində, soyqırımının kimə qarşı törədildiyinə qərar verin. Qərarınızı əsaslandırın.

III qrup. Dərslərdəki tarixi mənbənin məzmunu nəyi sübut edir? Uşaqların və qadınların işləməsinə zəruri edən səbəblər nə idi? Birinci Dünya müharibəsinin uşaq və qadınların həyatında qoyduğu ağır izi şərh edin.

IV qrup. Müəllif erməni soyqırımının uydurma olduğunu necə əsaslandırır və Qərb mətbuatını nədə günahlandırır? Mənbə əsasında Qərb mətbuatını müasir dövrlə əlaqələndirin.

Qrup işinin qiymətləndirilməsini aşağıdakı cədvəl əsasında da aparmaq olar:

Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə – 5	Tez-tez – 4	Bəzən – 3	Demək olar, heç vaxt – 2
Qrupda şifahi müzakirələrdə iştirak edir.				
Başqalarının sözünü kəsmədən dinləyir.				
Qrupun digər üzvlərinin danışıqlarını təkrar nəql edə bilir.				
Qrupun işi üçün zəruri olan tapşırıqları yerinə yetirir.				
Qrupun digər üzvlərini ümumi işə cəlb edir.				

Bildiyiniz kimi, tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Siz bu mövzunun tədrisi zamanı qruplara xəritələrlə bağlı iş də verə bilərsiniz. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan sual və tapşırıqlar təqdim edilir:

- Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?
  - Dünya müharibəsində iştirak edən aparıcı ölkələrin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.
  - Dünya müharibəsinin iştirakçısı olan ölkələrin xəritədə yerini göstərməklə yanaşı, onların təbii şəraitini təsvir edin.
  - Ərazinin təbii şəraitinə əsasən, buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növü daha sərfəli olardı?
  - Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutların hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyən edin.
  - Birinci Dünya müharibəsində baş vermiş dəyişiklikləri qeyd etmək üçün xəritələri müqayisəli təhlil edin.
  - Müqayisədə xəritənin köməyi ilə öz mövqeyinizi əsaslandırın.
  - Gösterilən ərazidə hansı müasir ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.
- Bu prosesdə fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kontur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

Size bu mövzunun tədrisi üçün tövsiyə olunan forma və üsullar, təbii ki, nümunədir. Bildiyiniz kimi, 45 dəqiqə ərzində bütün yazılan üsul və formaları həyata keçirmək çətin olar. Ona görə də təqdim edilənlərdən hər hansı birini özünü üçün nümunə götürüb dərsi təşkil etmək məsləhət görülür.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Verilən tapşırıqlar və suallar nəticəsində şagirdlər global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh etməklə yanaşı, dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirirlər. Onlar Birinci Dünya müharibəsinin başvermə səbəblərini, onun törətdiyi ağır fəsadları və s. mənbələrin, faktların, xəritələrin köməyi ilə şərh edib dəyərləndirə bilirlər. Son nəticəyə gəlmək üçün şagirdlərə suallarla müraciət edə bilərsiniz. Bunun üçün aşağıdakı suallar yardımçı rolunu oynayacaq:

– Bəzi tarixçilər türk qoşunlarının Çanaqqala əməliyyatında qələbəsi nəticəsində müharibənin uzandığını bildirirlər. Mənbədəki məlumat bu fikri sübut edirmi?

– Sizcə, müharibədə hansı təbliğat vasitələrindən istifadə edilir və bunun məqsədi nədir?

– Birinci Dünya müharibəsinin başlanmasına hansı amillər təsir göstərə bilirdi?

– Sizcə, “Bütün Avropanın işıqları söndü” sözləri nəyi ifadə edirdi?

– Müharibə qadınların və uşaqların həyatına necə təsir göstərdi?

– Sizcə, Osmanlı dövlətinin bölüşdürülməsi Birinci Dünya müharibəsinin səbəblərindən biri ola bilərdimi?

– Uydurma “erməni soyqırımı”nın saxta təxribat vasitəsi olduğunu necə əsaslandırma bilərsiniz?

– Çanaqqala döyüşündə türk qoşununun qələbəsinin səbəbi nə idi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Xəritə əsasında Belçikanın Böyük Britaniya üçün geostrateji əhəmiyyətini müəyyənləşdirib sxem tərtib edin.

Ev tapşırığı: İnternet əsasında Birinci Dünya müharibəsində tətbiq edilən yeni hərbi taktika və silahlar haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsinin dünya ölkələrinə və Azərbaycana təsirini zaman baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsinin dünya ölkələrinə və Azərbaycana təsirini zaman baxımından müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Birinci Dünya müharibəsinin dünya ölkələrinə və Azərbaycana təsirini zaman baxımından cüzi səhvlərlə qiymətləndirir.	Mənbələrə əsasən, Birinci Dünya müharibəsinin dünya ölkələrinə və Azərbaycana təsirini zaman baxımından qiymətləndirir.
Birinci Dünya müharibəsində dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsində dövlətlərin rolunu müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Birinci Dünya müharibəsində dövlətlərin rolunu bəzi faktlarda səhvlərə yol verərək şərh edir.	Birinci Dünya müharibəsində dövlətlərin rolunu sərbəst şəkildə şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin dünya mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah edir.

2. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.

İNTEQRASIYA: Ədəbiyyat–3.1.1., Azərbaycan tarixi–5.1.1., 5.1.3.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş.

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə, referat hazırlama

RESURSLAR: dərslik, şəkillər, elektron vəsait, paylama materialı, dövrün mədəniyyət xadimləri və ya mədəniyyət yeniliklərinə dair əlavə məlumatlar və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Bunun üçün dünya mədəniyyətini əks etdirən fotolar və ya mədəniyyət abidələrindən nümunələr təqdim etməklə bu istiqamətdə suallar vermək mümkündür. Yaxud dünya mədəniyyətini özündə əks etdirən videoçarx göstərmək olar. Digər bir forma isə bəhs edilən mədəniyyətlərlə bağlı slayd hazırlayıb şagirdlərə nümayiş etdirməkdir. Bu zaman əsas məqsəd mexanizmi işə salmaq, şagirdlərin öz fərziyyələrini irəli sürmələri üçün imkan yaratmaqdır.

Müxtəlif sualların köməyi ilə də motivasiya qurmaq olar:

– Cəmiyyətdə baş verən siyasi və sosial-iqtisadi dəyişikliklər həyatımıza, yaşayış tərzimizə, mədəniyyətə necə təsir göstərir?

– Mədəniyyətin inkişafına və ya geriləməsinə hansı amillər təsir edir?

– Elmi yeniliklərin araşdırılıb tapılmasına və tətbiqinə marağı artırmaq üçün nə etmək olar?

– Dünyanın global problemlərinin mədəniyyətə təsirini nədə görürsünüz?

Verilmiş sualların istiqaməti və sayı şagirdlərin söylədiyi fikirlərdən də asılı ola bilər. Onlar öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra tədqiqat işini təşkil edin.

Tədqiqat sualı: XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində dünya mədəniyyəti tarixdə hansı yeniliklərlə iz qoydu?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün qruplara tapşırıqlar verə bilərsiniz. Araşdırılan məsələlər şagirdlərə aşağı siniflərdən bəlli olduğu üçün qrup işinin təşkilində o qədər də böyük zaman itirməyəcəksiniz.

I qrup. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünya və Azərbaycan mədəniyyətinin qarşılıqlı təsirlərini şərh edin.

II qrup. XIX əsrin ikinci yarısında Qərbi Avropanın bir sıra ölkələrində icbari və ödənişsiz təhsilin tətbiq olunmasının səbəb-nəticə əlaqəsini şərh edin.

III qrup. Mədəniyyətin kütləviləşməsinin hansı sosial-iqtisadi səbəbləri olmuşdur? Şərh edin.

IV qrup. XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində memarlıqda hansı yeniliklər baş vermişdir? İzah edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad.....Ələkbərli İnci Ramil qızı.....

Tarix.....

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq balla (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

- Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.
- Başqaları ilə əməkdaşlıq etdim.
- İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.
- Fəallıq göstərdim və vaxtdan səmərəli istifadə etdim.
- İdeyalarımı qrupla bölüşdüm.
- Mənbələrdən yararlandım.

Nəticə və ümumiləşdirmə: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünya və Azərbaycan mədəniyyətinin qarşılıqlı təsirlərini şərh edərək mədəniyyətin inkişafına təsir göstərən amilləri izah edə bilər. Mədəniyyətin hər bir sahəsində, eləcə də memarlıqda və elmdə baş vermiş yeniliklərə dair referat və tezislər hazırlayır.

Dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxarmaq üçün şagirdlərə suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Rentgen şüalarının tibdə və texnikada istifadəsi haqqında nə bilirsiniz?
- "Sənaye cəmiyyəti" mədəniyyətin inkişafına necə təsir göstərmişdir?
- Mədəniyyətin kütləviləşməsinin hansı səbəb və nəticələri olmuşdur? və s.

Yaradıcı tətbiqetmə: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünya mədəniyyətinin inkişafına dair tezis hazırlayın.

Ev tapşırığı: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində dünya mədəniyyəti haqqında araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, referat və tezis hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin dünya mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin dünya mədəniyyətinin inkişafına təsirini sualların köməyi ilə izah edir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin dünya mədəniyyətinin inkişafına təsirini bəzi səhvlərlə izah edir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin dünya mədəniyyətinin inkişafına təsirini sərbəst şəkildə izah edir.
XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezisləri müəllimin köməyi ilə hazırlayır.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezisləri bəzi səhvlərə yol verərək hazırlayır.	XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezisləri sərbəst şəkildə hazırlayır.

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2. Birinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem və cədvəl formasında təqdim edir.

3. Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Coğrafiya–3.2.2., Azərbaycan tarixi–2.1.1., 2.1.2

TƏLİM FORMASI: kiçik qruplarla və fərdi iş.

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə

RESURLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı, mənbələr və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Dərslikdə mövzunun əvvəlində verilmiş açar sözlər vasitəsilə motivasiya yaratmaq mümkündür.

Paris sülh konfransı, 14 maddə prinsipi, Versal sülh müqaviləsi, Millətlər Cəmiyyəti, "Mandat" rejimi, Vaşinqton konfransı kimi açar sözlər motivasiya zamanı şagirdlərin diqqətinə çatdırılır və bu sözlərlə bağlı suallar verilir. Şagirdlərin fərziyyələri dinlənilir.

Motivasiya üçün digər bir vasitə keçmiş dərslə əlaqəli suallar verib şagirdləri maraqlandırmaq olar. Bunun üçün aşağıdakı suallar köməyinizə çatdı bilər:

– Birinci Dünya müharibəsi nə ilə nəticələndi?

– Sizcə müharibə nə üçün Almanıyanın süqutu ilə bitdi?

– İnsanların taleyində əsaslı dəyişikliyə yol açan bu müharibə hansı fəsadları ilə tarixdə qaldı?

Sualların istiqaməti şagirdlərin verdiyi cavaba görə dəyişə də bilər. Motivasiya üçün sualları, adətən, mürəkkəbdən asana doğru vermək daha səmərəli olur. Bu zaman şagird düşünməyə məcbur qalır. Dərs maraqlı alınsın deyərək araşdırma, öyrənmə hissi yaratmaq üçün sövqedici şərait təşkil edilmişdir. Motivasiyalar çox da mürəkkəb qurulmamalıdır. Çünki mürəkkəb motivasiya zamanı itkisi deməkdir. Amma çox asan olan motivasiya da şagirdlərdə dərsə olan marağı söndürə bilər.

Əgər motivasiyanız uğurlu alındısa, deməli, tədqiqata şərait yaranmışdır.

Tədqiqat sualı: “Birinci Dünya müharibəsinin sonunda bağlanmış müqavilələrin tarixi əhəmiyyəti nədən ibarət oldu?”, yaxud “Birinci Dünya müharibəsi dövlətlərin, xalqların taleyini necə dəyişdi?”, “Birinci Dünya müharibəsindən sonra Avropanın siyasi vəziyyətində hansı dəyişikliklər baş verdi?” suallarından tədqiqat sualı kimi istifadə edə bilərsiniz.

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatı kiçik qruplarla iş formasında aparılması məqsəddəyğundur.

I qrup. Versal sisteminin ziddiyyətlərini dəyərləndirib cədvəl tərtib edin.

II qrup. Vilsonun “14 maddə”si və Versal müqaviləsinin şərtlərini sxem əsasında müqayisə edin.

III qrup. Paris konfransında dövlətlərarası münasibətlər hansı prinsip əsasında tənzimlənirdi? Şərh edin.

IV qrup. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Avropanın siyasi vəziyyətində hansı dəyişikliklər baş vermişdi? Bu, dünyanın sonrakı inkişafına necə təsir göstərə bilərdi? Şərh edin.

V qrup. Birinci Dünya müharibəsinin həllində böyük dövlətlərin rolunu şərh edin.

VI qrup. Cədvələ əsasən Vilsonun 14 maddəsi və Versal müqaviləsinin müqayisə edin.

Ad	Oxşar cəhətləri	Fərqli cəhətləri
Vilsonun 14 maddəsi		
Versal müqaviləsi maddələri		

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən olunmuş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Bu mərhələdə şagirdlər öz qrup işlərini təhvil verirlər. Onların liderləri qrup adından verilmiş tapşırığın təqdimatını edir. Lazım gələrsə, qrup üzvləri ona yardım göstərə bilərlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir. Qrupun meyarlar cədvəli öncədən sinifdən asılır. Şagirdlərə nəyin əsasında qiymətləndiriləcəklərini lövhədə də göstərə bilərsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra, əgər vaxtınız qalarsa, şagirdlərə fərdi iş kimi "Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrini cədvəl əsasında təqdim edin" tapşırığını verə bilərsiniz.

Özünüqiymətləndirmə:

Bu, fərdi qiymətləndirmədir. Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini aşağıdakı cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda fəal idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər fəaliyyətləri əsasında İkinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (sxem, cədvəl) təqdim etməklə yanaşı, global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edirlər. Araşdırma nəticəsində İkinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir, Versal müqaviləsinin uğursuzluğu üçün hansı amilin əsas hesab edildiyinin, Paris konfransında dövlətlərarası münasibətlərin hansı prinsip əsasında tənzimləndiyinin təhlilini aparırlar. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Avropanın siyasi vəziyyətində hansı dəyişikliklər baş verdiyini, bunun dünyanın sonrakı inkişafına necə təsir göstərdiyini aydınlaşdırırlar.

Ev tapşırığı: Versal-Vaşinqton sisteminə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimetmə, şərhətmə, qiymətləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn:

– Parisdə başlayan sülh konfransının məqsədi nə idi?

– Sizcə, nə üçün qaliblər Paris sülh konfransını tarixdə yeni bir dövrün başlanğıcı elan etmişdilər?

– Sovet Rusiyası nə üçün konfransa dəvət edilmədi? və s.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından sualların köməkliyi ilə qiymətləndirir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından systemsiz olaraq qiymətləndirir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
Birinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem və cədvəl formasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem və cədvəl formasında müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem və cədvəl formasında təqdim edir, lakin systemsizliyə yol verir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem və cədvəl formasında təqdim edir.
Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinin həllində dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinin həllində dövlətlərin rolunu sualların köməyi ilə şərh edir.	Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinin həllində dövlətlərin rolunu məntiqi ardıcılığı gözləmədən şərh edir.	Birinci Dünya müharibəsinin nəticələrinin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3. Franklin Ruzvelti ABŞ-in daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–4.1.1., Coğrafiya–1.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş.

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, debat, müzakirə

RESURSLAR: ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın xəritəsi, şəkillər, dövrə aid paylaşma materialı, iş vərəqi, slayd, dərslik və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiyanın reallaşdırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Bunlardan biri ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın xəritəsi ola bilər. Şagirdlərin diqqətini xəritə üzərinə cəlb edin. Dövrün siyasi mənzərəsinin açılmasına istiqamət verən suallardan istifadə etmək olar. Bu zaman suallara cavab vermək üçün şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürə bilərlər. Dərslikdə olan suallardan istifadə etmək mümkündür. Əgər onlar sizi qane etmirsə, istədiyiniz sualı verməkdə sərbəstsizsiniz. Motivasiyanın yaradılması üçün digər istiqamət şəkillərdən istifadə ola bilər. Yaxud mövzulara aid elektron diskəldən yararlanmaqla təqdimat edə bilərsiniz. Motivasiyanın hansı yollarla reallaşdırılmasından asılı olmayaraq əsas məqsəd şagirdlərdə fərziyyələrin yaranması, eləcə də motivasiyanın uzun vaxt aparmamasıdır. Motivasiya üçün digər yol onun suallar əsasında qurulmasıdır. Məsələn, “Dağıdıcı müharibələrdən sonra dövlətlər yenidən özlərini necə bərpa edə bilirlər?”, “İqtisadi və sosial vəziyyətə zərbə vuran müharibənin fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün böyük dövlətlər hansı addımlar ata bilirlər?” və s.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsinin başa çatmasından sonra qalib dövlətlər – ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa daxili siyasətdə hansı xətti tutdular?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərə müəyyən tapşırıqlar verilməlidir. Dərslikdə qeyd olunan sual və tapşırıqlardan bu mərhələ üçün istifadə edə bilərsiniz. Tədqiqat sualı qoyulduqdan sonra şagirdlər qruplara bölünür. Bölgü apararkən daha çevik və maraqlı vasitələrə əl atmaq marağa səbəb olacaq. Eyni zamanda bu yolla vaxta qənaət edəcəksiniz. Bu işdə rəngli stikerlər köməyinizə

çata bilər. Bunun üçün şagirdlərə rəngli kartlardan birini seçmək təklif olunur. Mövzunun reallaşdırılması üçün yaxşı olardı ki, müxtəlif rənglərdən, məsələn, qırmızı, sarı, yaşıl, mavi, çəhrayı və s.-dən istifadə edəsiniz. Sinifi 6 yerə bölməklə onları mövzu ilə bağlı adlandırmaq da mümkündür. Bu zaman aşağıdakı tapşırıqlar sizin üçün vasitə ola bilər.

Dərsin gedişi zamanı mütləq integrasiya olunmuş fənlərin standartının tələblərinə baxın. Verilən tələbi nəzərə almaqla integrasiyanı həyata keçirin. Qruplara aşağıdakı tapşırıqların verilməsi tövsiyə olunur.

I qrup. Milli blok hökumətinin Rur əyalətini işğal etməsinin səbəblərini qiymətləndirin.

II qrup. Respublikaçılar ilə demokratların iqtisadi siyasətlərində fərqlilikləri müəyyən edin.

III qrup. XX əsrin 20-ci illərində Böyük Britaniyanın daxili siyasi vəziyyətini təhlil edib dəyərləndirin.

IV qrup. Müharibədən sonra Fransanın iqtisadi inkişafına təkan verən amilləri müəyyən edərək qiymətləndirin.

V qrup. F.Ruzveltin daxili siyasətində dövlətin tənzimləyici rolunu qiymətləndirin.

VI qrup. Ərazisində geniş hərbi əməliyyatlar aparılmayan Böyük Britaniyanın müharibədən sonra ağır iqtisadi vəziyyətinin səbəblərini müəyyən edin.

Məlumatın mübadiləsi: Qruplara verilmiş vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi mərhələsinə keçə bilərsiniz. Mübadilə zamanı aydın olmayan hissələrlə bağlı suallar verin. Bu suallar yönləndirici, düşündürücü və ya faktoloji ola bilər.

Məlumatın müzakirəsi: Qrup işlərinin mübadiləsi baş tutduqdan sonra müzakirə mərhələsinə həyata keçirə bilərsiniz. Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Qrupun özünüqiymətləndirmə vərəqi

Qrupun iş ovqatı necə idi? Bunu rənglə ifadə etmək olar.

Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və öz töhfəsini verə bildimi?

Kimlər passiv, kimlər fəal oldu?

Qrupun işi hamını təmin etdimi?

Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bildi, ya yox?

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə, ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirirlər. XX əsrin 20-ci illərində Böyük Britaniyanın daxili siyasi vəziyyətini təhlil edirlər. Fransada Xalq Cəbhəsinin yaradılmasının səbəbini, Birinci Dünya müharibəsinin Fransa üçün müsbət və mənfi nəticələrinin müzakirəsini aparırlar. ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın sosial-iqtisadi və beynəlxalq münasibətlərində baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından, Franklin Ruzvelti isə ABŞ-in daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından təhlil edirlər.

Bu mövzunun tədrisində debatdan istifadə etmək olar. Debatın təşkili müzakirələr əsasında qurulur. Bu üsulun tətbiqi zamanı hər kəsin iştirakı vacibdir. Digər müzakirələrdən fərqli olaraq, debat müzakirə aparılan şəxsi yox, üçüncü tərəfi inandırmaq üzərində qurulur. Bu zaman tutarlı faktlar, arqumentlər göstərmək lazımdır. Üçüncü tərəfin "bəli, bu tərəf məni inandırdı" fikri təsdiq kimi götürülür. Debat zamanı gətirilən arqumentlər, mənbələr daha əsaslandırılmış olmalıdır. Bu üsul şagirdlərin sərbəst düşüncə tərzini formalaşdırır. Bu vaxt onlar mövzunu araşdırmağa çalışır, əsas anlayışları izah edir, dəlillər yığmaq üçün müxtəlif mənbələrə müraciət edirlər. Mənbələr üzərində işləmək bacarığı formalaşır. Debatlarda natiqlik istedadını üzə çıxarmağa çalışan şagirdlər qərar vermək imkanlarına da sahib ola bilirlər.

Ev tapşırığı: ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın bu dövrünü araşdırıb cədvəl tərtib edin.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn:

1. Prosperiti dövrünün nailiyyətləri ölkənin sosial vəziyyətinə necə təsir göstərmişdi?
2. R.Makdonaldın ikinci leyborist hökumətinin istefasının səbəbi nə olmuşdur?
3. Fransada Xalq Cəbhəsinin yaradılmasına səbəb nə idi?
4. Milli hökumətin tərkibinə hansı partiyalar daxil idi?
5. ABŞ Konstitusiyasına edilmiş XVIII əlavənin səbəbini nə ilə izah etmək olar?

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa-nın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa-nın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə sualların köməyi ilə dəyərləndirir.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa-nın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir, lakin müəyyən səhvlərə yol verir.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa-nın sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından sualların köməyi ilə qiymətləndirir.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirirərkən bəzi səhvlər buraxır.	ABŞ, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.
Franklin Ruzvelti ABŞ-ın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Franklin Ruzvelti ABŞ-ın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından sualların köməyi ilə qiymətləndirir.	Franklin Ruzvelti ABŞ-ın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Faktlara əsasən Franklin Ruzvelti ABŞ-ın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Almaniya, İtaliya, SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Almaniya, İtaliya, SSRİ-nin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3. Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri ölkələrinin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan dili – 3.1.4., Ədəbiyyat – 3.1.3.

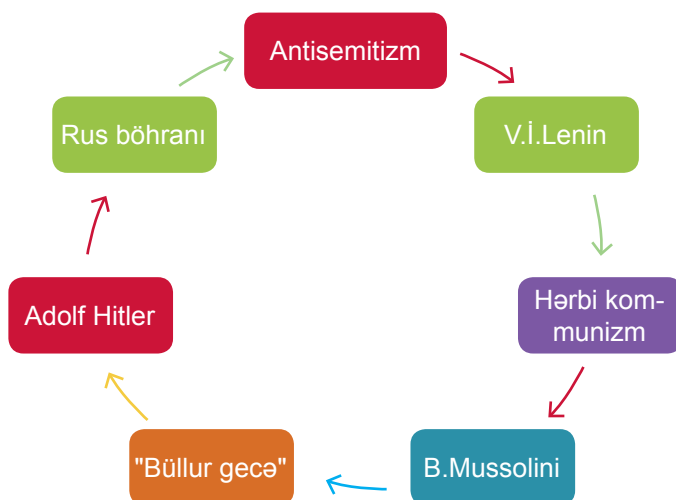
TƏLİM FORMASI: cüt-lərlə iş

TƏLİM ÜSULU: fasiləli oxu, diskussiya

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Verilmiş sözlərlə bağlı fikirlərinizi bildirin.

Motivasiya üçün istifadə edilən bu vasitə şagirdlərin fərziyyələr irəli sürməsinə imkan yaratmalı, mexanizimi işə salmalıdır.

Bu mövzunun tədrisi zamanı müəllim qarşısına bir neçə vəzifəni qoya bilər. Bu, şagirdin bilik və bacarığını üzə çıxarmalı, təfəkkürünü inkişaf etdirməlidir. Konkret vəzifələr mövzuya yanaşmanı məhdudlaşdırır. Şagirdlərə təkcə konkret yox, sübuta ehtiyacı olan tapşırıqlar verilsə, onlar müxtəlif dəlillərə və faktlara əl atacaq, daha orijinal cavablar üçün səy göstərəcəklər. Zehni gərginlik (bu gərginlik yoruculuq mənasında deyil, şagird beyninin fəaliyyəti kimi nəzərdə tutulur) tələb edən tapşırıqlar verildikdə yalnız materialı yadda saxlamaq və ya keçilmiş mövzunu mənimsəmək kifayət etmir. Bu zaman şagirdlərin idrak prosesi daha yüksək səviyyəyə çatmalı, bilmə, anlama ilə kifayətlənməməli, tətbiq, analiz, sintez və qiymətləndirmə qabiliyyətinin formalaşdırılmasına çalışılmalıdır.

Tədqiqat sualı: XX əsrin 20–30-cu illərində Almaniya, İtaliya və SSRİ-də baş vermiş proseslərin tarixdəki rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdləri qruplara bölməklə öncədən hazırladığınız iş vərəqlərini paylaya bilərsiniz. Onlar bu mövzu ilə ya müəhazirə, ya da fasiləli oxu üsulu vasitəsilə tanış ola bilərlər. Təvsiyə olunan üsullardan hər hansı biri sizin sinfin səviyyəsinə və bacarıqlarının formalaşdırılmasına münasibdirsə, onu tətbiq edin.

Əgər təvsiyə etdiyimiz integrasiya imkanlarının tətbiqini nəzərdə tutmusunuzsa, o zaman mütləq həmin standartın tələbinə baxın. Siz standartı, sadəcə, yazmaqla kifayətlənməyin. Şagirdlərdə analiz etmə, əlaqələndirmə, sintez etmə və dəyərləndirmə kimi bacarıqların formalaşmasında integrasiya vacib amillərdən biridir. Unutmayın ki, dərslər boyu tətbiq etdiyiniz bütün nüanslar qiymətləndirmə zamanı öz əksini tapmalıdır. Qiymətləndirmə dərslər əvvəlindən sonunadək bütün mərhələlər üzrə aparıla bilər. Ona görə də planlaşdırma zamanı diqqətli olun. Sinfin səviyyəsini nəzərə alın. Tapşırıqlar verərkən integrasiya edilmiş standartların tələblərini unutmayın.

Fasiləli oxu zamanı mövzuda verilmiş məlumatlar, şəkil və illüstrasiyalar şagirdlərin düşünməsi və fikir bildirməsi üçün vasitə ola bilər. Mövzu arası verilmiş aşağıdakı suallar taksonomiyaya uyğun olaraq bilmədən qiymətləndirmə və sintezə qədər bir mərhələni həyata keçirmək üçün uğurlu vasitədir.

Dərslərdə təqdim edilmiş bir çox sualları verməklə şagirdlərin bilmə səviyyəsini ölçmək olar. Şagird bildiyi informasiyanı ötürməklə bu taksonomik mərhələni aşmış hesab olunur. Kurikulumun, eləcə də fəal-interaktiv təlimin əsas məqsədi odur ki, şagird bilmə mərhələsini digər mərhələlərlə əvəzləyib təfəkkürünü inkişaf etdirdirsin. Onun öyrənməyə və həyatı bacarıqlara yiyələnməyə marağını şərtləndirən fəal təlim prosesində aşağıdakı mərhələlər mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır:

- ▶ Düşünməyə yönəltmə mərhələsi;
- ▶ Düşünmə mərhələsi;
- ▶ Dərketmə mərhələsi.

Düşünməyə yönəltmə mərhələsində şagirdlər öyrəndikləri bilikləri təhlil etməyə və araşdıracaqları mövzu ətrafında düşünməyə sövq edilir. Şagird əvvəlcə mövzu ilə əlaqədar biliklərin səviyyəsini müəyyənləşdirir və bəzi hallarda bunlara yeni əlavələr edir.

Bu mərhələləri əsas tutaraq digər verilmiş sual və tapşırıqları təhlil etsək, görürük ki, mövzu, doğrudan da, şagirdyönümlü və şəxsiyyətyönümlü şəkildə hazırlanmışdır. Sadəcə, sizin pedaqoji ustalığınız buna istiqamət verməlidir.

Tədqiqat sualına cavab axtarmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqların təqdim olunması məsləhətdir. Daha çox önəm verdiyiniz tapşırıqları təkrarən digər cütlərə də verə bilərsiniz.

I cüt. SSRİ-də “böyük terror” dövrünü təhlil edin.

II cüt. Almaniyanın tarixində A.Hitlerin fəaliyyətini qiymətləndirin.

III cüt. Mühəribədən "qalıblar sırasında məğlub dövlət" kimi çıxmış İtaliyanın bu dövrdəki vəziyyətini dəyərləndirin.

IV cüt. Mənbələr əsasında Almanıyanın 1920–1930-cu illər siyasi tarixində gedən prosesləri təhlil edin.

V cüt. Mühəribədən sonra Almanıyanın ağır iqtisadi vəziyyətinin səbəblərini aydınlaşdırın.

VI cüt. Almaniya və İtaliyanın XX əsrin 20–30-cu illər tarixində oxşarlıqları müəyyənləşdirərək qiymətləndirin.

VII cüt. SSRİ-nin 1920–1930-cu illər tarixini dəyərləndirin.

VIII cüt. V.Lenin və İ.Stalinin siyasi fəaliyyətini qiymətləndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları ha-zırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Cütlərə verilmiş tapşırıqlar sonda tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün yardımçı ol-malıdır. Hər bir cüt öz işini qısa və konkret şəkildə təqdim edərsə, vaxt problemi ilə üzləş-məzsiniz. Cütlərin işi də mütləq meyarlar əsasında qiymətləndirilməlidir.

Cütlərin özünü qiymətləndirməsi üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə etmək olar:

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Uğur					
İnci					

Bu mövzunun tədrisi zamanı məlumatın müzakirəsini daha yaxşı həyata keçirmək üçün diskussiya təşkil etmək tövsiyə olunur.

Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan məsələ barədə fikirlərini söyləməklə onu əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, fərqli fikirlərə dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdişlər inkişaf etməyə başlayır.

Müəllim şagirdlərə təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarını özləri tərtib etsinlər.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə lövhədən asarsa bilər. Onların dərslərinin axırına qədər saxlamaq lazımdır ki, sonralar istinad, yaxud əlavələr və düzəlişlər etmək mümkün olsun. Diskussiyanı həyata keçirdikdən sonra ümumiləşdirmə aparıb nəticə çıxarmaqda şagirdləri yönləndirə bilərsiniz.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər araşdırmalar nəticəsində Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirirlər. Bu dəyərləndirmə siyasi inkişafın da müəyyən mərhələsi ilə müqayisə aparılır. Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirirlər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Xəritə əsasında 1920–1930-cu illər aralığında Almaniya, İtaliya və SSRİ-də baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem quraraq təqdim edin.

Ev tapşırığı: SSRİ-nin Azərbaycanda apardığı reperessiyalar dövrünü araşdırıb referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə sualların köməyi ilə dəyərləndirir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir, lakin bəzi səhvlərə yol verir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından sualların köməyi ilə qiymətləndirir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından sərbəst şəkildə kiçik səhvlərə yol verməklə qiymətləndirir.	Almaniya, İtaliya və SSRİ-nin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından sərbəst şəkildə qiymətləndirir.
Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri mənsub olduqları ölkələrin daxili həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri mənsub olduqları ölkələrin daxili həyatına təsiri baxımından sualların köməyi ilə qiymətləndirir.	Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri mənsub olduqları ölkələrin daxili həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Vladimir İliç Lenin, İosif Stalin və Adolf Hitleri mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tzedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən proseslər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.

2. Mustafa Kamal Atatürk və Rza şah Pəhləvinin mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

3. Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi—4.1.1., Coğrafiya—3.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük qruplarla və cütlərlə iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, problemə müxtəlif nəzər nöqtədən baxış

RESURSLAR: şəkillər, paylama materialı, dövrə dair yazılmış əsərlərdən hissələr, iş vərəqləri, dərslik, internet resursları, İKT avadanlıqları, CD disk və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya kimi siz “PowerPoint” proqramından istifadə etməklə dövrə aid slaydlar hazırlaya bilərsiniz. Bu slaydların köməyi ilə şagirdləri dərslə maraqlandırmaq olar. Slaydların davamlılığının 2-3 dəqiqəlik olması məqsədəuyğundur. Etdiyiniz təqdimatdan sonra şagirdlərə: “Bu slaydlar sizə nə deyir?”, “Sizcə, bu təqdimat hansı dövrə və hansı dövlətlərə aiddir?”, “Bu hadisələr haqqında nə bilirsiniz?” kimi suallar verib dərsin yeni mərhələsinə keçin.

Əgər İKT-dən istifadə etməkdə çətinlik çəkirsənsə, onda motivasiyanızı lap sadə formada həyata keçirə bilərsiniz. Bunun üçün sizə yalnız lövhə, marker və ya təbəşir lazım olacaq. Lövhədə Mustafa Kamal, etatizim siyasəti, milli azadlıq mübarizəsi, Qacarlar sülaləsi, Pəhləvilər kimi açar sözləri yazıb şagirdlərə: “Bu sözlər sizdə hansı dövrə və hansı dövlətə maraq oyadır?”, “Bu sözlər haqqında nə bilirsiniz?” sualları ilə müraciət etməyiniz tövsiyə olunur. Alınan cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualını elan edin.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə və İranda gedən proseslərdə tarixi şəxsiyyətlərin rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu ilə keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bunun üçün sinfi cütlərə bölmək lazım gələcək. Dərsinizi problemə müxtəlif nəzər nöqtələrindən baxış üsulu ilə keçən zaman hər cütə mövzunu axıra qədər oxuyub sonra verilən tapşırığa uyğun olaraq hadisəni müxtəlif insanların dilindən nəql etməyə hazırlaşmağı tapşırırsınız. Onlara tapşırığın icrası zamanı diqqətli olmağı, hadisəni nəql edərkən məzmunu fikir

verməyi məsləhət görmək olar. Bunun ardınca tədqiqat üçün cütlərə aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I cüt. Müdaxiləçilərin ölkəsinə etdikləri hücumu Mustafa Kamalın münasibəti.

II cüt. İngilislərin Osmanlı dövlətinə münasibəti.

III cüt. Sovet Rusiyasının XX əsrin 20-ci illərində Türkiyəyə münasibəti.

IV cüt. İran şahlarının ingilislərin İranda yürütdükləri siyasətə münasibəti.

V cüt. Osmanlı sultanının ölkəsində aparılan fəal hərbi əməliyyatlara münasibəti.

VI cüt. İngilis hökumətinin İran dövlətinin iqtisadi inkişafına münasibəti.

VII cüt. Türkiyədə xalq kütləsinin ölkənin işğala məruz qalmasına münasibəti.

VIII cüt. Türkiyədə xalq kütləsinin ölkənin inkişafına münasibəti.

IX cüt. İranda xalq kütləsinin ölkənin inkişafına münasibəti.

X cüt. Mustafa Kamalın Türkiyənin inkişafına münasibəti.

XI cüt. İran şahlarının ölkənin inkişafına münasibəti.

Cütlərin özünü qiymətləndirməsi üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə etmək olar:

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Hüseyn					
Aylin					

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Hazırlaşmaq üçün cütlərə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra təqdimat etmək üçün hər bir cüt öz nümayəndəsini seçir. Təqdimatda cütün hər iki üzvü də iştirak edə bilər. Bu, təqdimatın daha maraqlı olmasına şərait yaratmaqla yanaşı, demək olar ki, sinif şagirdlərinin əksəriyyətini tədqiqata cəlb etmiş olacaq. Müzakirələrin daha canlı alınması üçün təqdimatların ardıcılığını özünü müəyyənləşdirin. Bu vaxt dövlət mənafeələrini, kəşiflərə maraqları nəzərə almağınız məsələdir. Təqdimat zamanı şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək üçün onlara suallar verməyiniz yaxşı olardı. Şagirdlərin də suallar verməsi qəbul ediləndir. Bu vaxt təqdimat üçün hər bir cütə konkret vaxt vermək və onu diqqətdə saxlamaq lazımdır.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Təqdimatlar ilə məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Mustafa Kamalın milli qüvvələri səfərbər etməkdə əsas məqsədi nə idi?
- TBMM-in "əsas təşkilatlar haqqında" qəbul etdiyi 85 №-li qanununun Sultan hakimiyyəti ilə kəskin ziddiyyət təşkil etdiyini nədə görmək olar?
- Sevr müqaviləsini dövlətçilik baxımından necə dəyərləndirmək mümkündür?
- Etatizim siyasətinin məzmunu olan dövlət kapitalizmini necə dəyərləndirmək olar?
- Xilafətin ləğv edilməsi, Şəriət və Vəqflər Nazirliyinin ləğvi, eləcə də Avropa nümunəsində mülki və cinayət məəcəllələrinin qəbulu arasında hansı bağlılıqlar var?
- "İranda inkişafına ingilis köməyi haqqında saziş"i necə dəyərləndirmək olar?
- Sizcə, ingilis hökumətinin İranda xalq azadlıq hərəkatlarının yatırılmasında hansı maraqları var idi?
- Dövlətin inkişafı naminə Rza şahın atdığı hansı addım yüksək dəyərləndirilə bilər?

- Sizcə, Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən proseslər arasında hansı tarixi əlaqələri görmək mümkündür?
- Türkiyə və İranın XX əsrin 20–30-cu illərdəki tarixində hansı oxşarlıqları vurğulamaq olar?

Yaradıcı tətbiqetmə: 1920–1925-ci illər aralığında Yaxın Şərqdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim edin.

Ev tapşırığı: Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparıb, təqdimatlar hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: tarixi zaman baxımından qiymətləndirmə, təsiri baxımından qiymətləndirmə, araşdırmalar aparıb təqdimatlar etmə

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq qiymətləndirəcəyiniz şagirdləri dərslər boyu diqqətdə saxlamalı və onların fəaliyyətlərini izləməlisiz. Dərsin sonunda şagirdləri yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz. Qiymətləndirmə zamanı şagirdin fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən tərəddüdünüz yaranarsa, əlavə suallar verməyiniz məqbuldur. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin dərslər ərzində qiymətləndirməyin mümkün olmadığını nəzərə alaraq qiymətləndirməni ancaq növbəti dərslər həyata keçirmək olar. Bunun üçün də onlara verilən ev tapşırığının sizin müəyyənləşdirdiyiniz vaxtda yığılıb yoxlanılması vacibdir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən prosesləri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən proseslər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən proseslər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından tam olmasa da, qiymətləndirir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İran və Azərbaycanda gedən proseslər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.
Mustafa Kamal Atatürk və Rza şah Pəhləvini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Yoldaşlarının köməyi ilə Mustafa Kamal Atatürk və Rza şah Pəhləvini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Mustafa Kamal Atatürk və Rza şah Pəhləvini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir, lakin müəyyən dolaşıqlıqlara yol verir.	Mustafa Kamal Atatürk və Rza şah Pəhləvini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.
Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparır.	Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparır, lakin təqdimatlar etməkdə çətinlik çəkir.	Bəzi səhvlərlə Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.	Mustafa Kamal haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

ALT STANDARTLAR:

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında təqdim edir.

2. Sun Yatsen, Mao Tszedun, Mohandos Qandini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Coğrafiya–3.2.2.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş.

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, üç cümlə

RESURSLAR: şəkillər, dövrə dair yazılmış əsərlərdən hissələr, iş vərəqləri, dərslik, paylayıcı material, dövrə aid xəritələr, internet resursları və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün dərslikdə mövzunun əvvəlində verilmiş girişi (*Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı imperiyasının məğlubiyyəti Yaxın Şərqi Ərəb ölkələrində müstəqillik arzuları yaratsa da, bu onlara qismət olmadı. Qalib dövlətlər öz maraqlarından çıxış edərək nəinki Ərəb ölkələrinə, eləcə də Hindistana və Çinə münasibətdə müstəmləkəçilik siyasətlərini davam etdirirdilər. Qalib dövlətlər sırasında olan Yaponiya müharibənin yekunlarından narazı qalaraq öz hərbi gücünü artırır, işğalçılıq planları qururdu.*) şagirdlərə oxuya bilərsiniz. Bundan sonra suallar verib cavab istəyin. Şagirdlərin fərziyyələrini dinləyin. Motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırın.

Motivasiyanı lap sadə formada da həyata keçirə bilərsiniz. Bunun üçün sizə yalnız lövhə və marker, yaxud təbaşir lazım olacaq. Lövhədə Əmir Feysəl, “Əl-Vafd əl-Misri”, San Remo konfransı, “Duz yürüşü”, Mohandos Qandi, Çan Kayşi, Homindan Partiyası, Mançjou-Qo dövləti, “Düyü qıyamı” kimi açar sözləri yazıb şagirdlərə bu suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- Bu sözlərdən hansıları sizə tanış gəlir?
- Bu sözlər sizi hansı ölkəyə səyahətə aparır?
- Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?

Alınan cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklər nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman fəal təlimin “üç cümlə” üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Bu

üsulla keçilən dərslər zamanı şagirdlərə tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə və daha qısa həcmdə yazmağı tapşırıq. Sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın: Hansı qrup hələki daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu vaxt məzmun əsas götürülür. Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup. Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin sxemini tərtib edin.

II qrup. Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Ərəb ölkələrinin beynəlxalq vəziyyətini dəyərləndirin.

III qrup. Hindistanda vətəndaş itaətsizliyi və “Duz yürüşü” kampaniyalarında Mohandas Qandinin rolunu qiymətləndirin.

IV qrup. Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Sun Yatsenin və Mao Tszedunun ölkənin birləşdirilməsi yolunda mübarizəsini qiymətləndirin.

V qrup. Yaponiyanın təcavüzkarlıq siyasətini sxemləşdirin.

Məlumatın müzakirəsi: Qrupların işlərinin mübadiləsi baş tutduqdan sonra müzakirə mərhələsini həyata keçirə bilərsiniz. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz:

– Versal sülh müqaviləsinə görə daha hansı ölkələrin idarə edilməsi İngiltərə və Fransaya verildi?

– 1918–1920-ci illərdə Yaxın Şərqdə və Azərbaycanda baş verən proseslər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından necə qiymətləndirə bilərsiniz?

– Qandinin vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasını dövr baxımından necə qiymətləndirmək olar?

– Sizcə, Qərbi dövlətlərinin Sun Yatsenə yardım etməməsinin və ya əksinə, SSRİ-nin yardım etməsinin səbəbi nə ola bilərdi? Fikrinizi əsaslandırın.

– Çan Kayşinin kommunistlərlə ittifaqı pozub Qərbi meyilli siyasət yürütməsini necə qiymətləndirmək olar?

– Yaponiyanın hərbişdirilməsi iqtisadi böhrandan çıxmağa necə kömək edə bilərdi?

– Şimali-şərqi Çini tutan Yaponiya bu ərazini imperiyasına qatmadı və burada “müstəqil” Mançjou-Qo dövləti yaratdı. Yaponiyanın bu addımını necə qiymətləndirə bilərsiniz?

– İkinci Dünya müharibəsi başlanana qədər Yaponiya general Tanakanın hazırladığı memorandumda qeyd edilən hansı əraziləri tutmağa nail oldu?

– Yaponiyanın Çinin bir hissəsini asanlıqla tutmasının səbəbi nə ola bilərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz.

– Yaponiyanın tarixini diqqətlə nəzərdən keçirin və bu ölkənin təcavüzkarlıq siyasətinin planını qurun.

Ev tapşırığı: Sun Yatsen haqqında araşdırmalar aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında təqdim etmə, təsiri baxımından qiymətləndirmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlər yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirilir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında müəllimin köməyi ilə təqdim edir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında bəzi səhvlərlə təqdim edir.	Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri sxem formasında təqdim edir.
Sun Yatsen, Mao Tszedun, Mohandos Qandini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə Sun Yatsen, Mao Tszedun, Mohandos Qandini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	Sun Yatsen, Mao Tszedun, Mohandos Qandini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirərkən müəyyən səhvlər edir.	Sun Yatsen, Mao Tszedun, Mohandos Qandini mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

2. XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə, qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.2.

TƏLİM FORMASI: kollektiv və cütlərlə iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə, mühazirə "zaman oxu" ilə iş.

RESURLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisi zamanı verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Motivasiyanın həyata keçirilməsində ən yaxşı vasitələrdən biri sual verməklə mexanizimi işə salmaqdır. Bu zaman suallardan istifadə edə bilərsiniz: "Müharibələr dövlətlərə, xalqlara dağıntı, aclıq və səfəlt gətirir. Bəs bu çətinliklərdən dövlətlər necə çıxıb bilər?"

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər.

Motivasiya baş tutduqdan sonra dövrə aid mühazirə söyləyə bilərsiniz. Mühazirə zamanı fəal interaktiv təlim mühiti yaradın. Bu vaxt şagirdlərin çoxu özünü təsdiq etmək və bildikləri informasiyanı çatdırmaq, eləcə də müzakirəyə qoşulmaq üçün can atacaqlar.

Tədqiqat sualı: Birinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra dövlətlərarası münasibətlər hansı istiqamətdə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün müzakirə üsulundan da yararlanmaq olar. Araşdırılan mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsi aparılır. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirənin aparılması dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirəni inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim prosesi tənzimləyir. Bu zaman cavabı "bəli" və ya "xeyr" olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir. Müzakirədə mövzuya aid "Nə baş verdi?", "Nə üçün baş verdi?", "Bu, düz idi mi?", "Nə üçün?" kimi suallardan istifadə olunur.

Bu mərhələdə şagirdlərə suallar verməklə fəal təlim mühiti yaratmaq olar. Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün verilmiş sual və tapşırıqlar məqsədmüvafiq seçilməli, ayrılan vaxt üçün münasib olmalıdır. Bəzən tapşırıqlar zaman çərçivəsinə sığmır, şagirdlər öz işlərini tələsik və düşünmədən edirlər. Bu da keyfiyyəti aşağı salır, şagird bacarıqlarının üzə çıxarılması üçün səmərəsiz olur. Ona görə də siz daha uğurlu strategiyaları müəyyən etməklə şagirdlərdə standartın tələbinə uyğun bilik və bacarıqlar

formalaşdırıla bilərsiniz. Dərs nümunələrində verilən üsul və ya formalar, müxtəlif tip tapşırıqlar tövsiyə olunur. Bir dərs boyunca bütün forma və üsulları tətbiq etmək məcburiyyətində deyilsiniz.

Aparılan araşdırma və müzkirələri qrupların işi ilə də həyata keçirmək olar. Bunun üçün aşağıda verilmiş tapşırıqları qruplara təqdim etməyiniz tövsiyə olunur:

I qrup. Avropada siyasi rejimlərin müxtəlifliyinin 1930-cu illərdə dövlətlərarası münasibətlərə təsirini xəritə əsasında təhlil edin.

II qrup. İngiltərə və Fransa'nın sakitləşdirmə siyasətinin uğursuzluğunun səbəblərini qiymətləndirin.

III qrup. 1920–1930-cu illərdə dövlətlərarası münasibətlərə aid ən mühüm hadisələr əsasında zaman oxunu tərtib və təhlil edin.

IV qrup. Dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər dövlətlərarası münasibətlərə necə təsir göstərdi? Şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Əgər vaxtınız olarsa, şagirdlərə kollektiv iş formasında tapşırıq vermək mümkündür. Bunun üçün aşağıdakı tapşırığı tövsiyə edirik.

Kollektiv iş: İspaniya Vətəndaş müharibəsinin dəyərləndirilməsində hansı fərqli cəhətlər var? Onun müasir dövrdə hansı münaqişə ilə oxşarlıqlarını görürsünüz? Mənbələri müqayisə edin.

a) "Moskvanın nəzarətindəki sovet çevrilişi ilə Sovet İttifaqına kölə olmamaq üçün üsyan edənlər arasındakı müharibə... İspaniya Xalq Cəbhəsinin maskası altında baş verir. Əvvəlki dövrdən fərqli olaraq siyasi hakimiyyəti ələ keçirmək üçün mübarizə aparan iki qrup artıq yoxdur. Bu gün Moskva barbarlığı ilə Qərb sivilizasiyası arasında bir müharibə var. "Bolşevik tərəfdarı cəbhə" iqtidarı ələ keçirdi və müharibə aparır. Güllələyir, talan edir və yandırır. Din əleyhinə qəzəbi isə sərhəd tanımır". (**General de Castelnau. "Parisin səsi" qəzeti, 1936-cı il**)

b) "Madrid müqavimət göstərir! Bu uşaq qatillərinə, ən güvəndikləri gücləri olan faşist alman və italyanların komandanlığındakı xarici maddəli əsgərlərdən ibarət bu "millətçi"lərə təriflər yağdırırlar da Madridin müzəffər müdafiəsi qarşısında çaşqın qalıblar. İspaniya müstəqilliyinin qəhrəmanları Fransa'nın köməyini alacaqdır. Madrid azadlığın Verdeninə çevrilmişdir. [...] Fransız könüllülərinin, əslində, onların azadlığı üçün vuruşduqlarını, beynəlxalq briqadaların cəsur döyüşçülərinin onlar üçün əks-hücuma keçdiklərini hiss edir. ...Orada ölənlər, beynəlxalq maliyyə dairələri tərəfindən vergiyə məhkum olunan İspaniya Hitler və Mussolininin cəbbəxanası olmasının deyər, müharibənin sizin ölkənizə də gəlməməsi üçün ölürlər!" (**"L'Humanite" qəzeti, 1936-cı il**)

Nəticə və ümumiləşdirmə: Dərsin gedişində əldə edilmiş bilik və bacarıqların yekunu olaraq ümumiləşdirmə və ya nəticə çıxarmaq zəruridir. Beynəlxalq münasibətlərin vəziyyətini araşdıran şagird sonda XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, inteqrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirmək bacarığına malik olub beynəlxalq münasibətlərdə, global

problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edə bilməlidir. Şagirdlər həmçinin Avropa-da siyasi rejimlərin müxtəlifliyinin 1930-cu illərdə dövlətlərarası münasibətlərə təsirini xəritə əsasında təhlil edərək İngiltərə və Fransa'nın sakitləşdirmə siyasətinin uğursuzluğunun səbəblərini təhlil edirlər. 1920–1930-cu illərdə dövlətlərarası münasibətlərə aid ən mühüm hadisələr əsasında zaman oxunu tərtib edir və təhlilini aparırlar. Dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin dövlətlərarası münasibətlərə necə təsir göstərdiyini aydınlaşdırırlar.

Ümumilləşdirmə apararkən aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar. Məsələn:

– Yaponiyanın bu siyasətinin və oyuncaq dövlət qurmasının müasir dövrdə Ermənistanın işğalçı siyasəti ilə oxşar cəhəti nədir?

– Sizcə, nə üçün Avstriyanın ərazi bütövlüyü təminat altına alındı? Bunun digər dövlətlər üçün hansı geostrategiya əhəmiyyəti var idi?

– Sizcə, nə üçün Çexoslovakiyada ilhaqa müqavimət göstərilmədi? Bu, dövlətin uzun müddətdən bəri müstəqil dövlətçilik ənənələrinin olmaması ilə əlaqədar ola bilərmi?

– Almanların güc nümayişi qarşısında böyük dövlətlərin narazılığının, zəifliyinin səbəbləri nə idi? Beynəlxalq və daxili məsələlərdə mətbuatın rolunu necə dəyərləndirirsiniz?

– Birinci Dünya müharibəsi başa çatandan sonra dövlətlərarası münasibətlərin əsas məsələsi nələr oldu?

– Daues planının məqsədi nə idi?

– 1924–1929-cu illər dövlətlərarası münasibətlərdə səciyyəvi cəhətləri qeyd edə bilərsinizmi?

– 1920-ci illərin sonu – 1930-cu illərin əvvəllərində dövlətlərarası münasibətlərdə gərginliyin yaranması nə ilə əlaqədardır?

– 1930-cu illərdə Millətlər Cəmiyyətinin nüfuzdan düşməsinə hansı amillər təsir göstərirdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq vəziyyəti özündə əks etdirən sxem qurun.

Ev tapşırığı: İngiltərə və Fransa'nın sakitləşdirmə siyasətinin uğursuzluğunun səbəblərini cədvəl tərtib etməklə təhlil edin.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, şərh etmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirin. Məqsədmüvafiq olaraq meyarlar vasitəsilə şagirdlərin fərdi qiymətləndirilməsini aparın.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından bəzi faktlarda səhv etməklə qiymətləndirir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından sərbəst qiymətləndirir.
XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə, global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu müəllimin köməyi ilə şərh edir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu bəzi faktlarda səhv etməklə şərh edir.	XX əsrin 20–30-cu illərində beynəlxalq münasibətlərdə, global problemlərin həllində dövlətlərin rolunu sərbəst şərh edir.

İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ. FAŞİST BLOKUNUN ÜSTÜNLÜYÜ

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. İkinci Dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2. İkinci Dünya müharibəsinin həlli istiqaməti üçün beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.2.

TƏLİM FORMASI: kiçik qruplarla və fərdi iş.

TƏLİM ÜSULU: problemləli vəziyyət, təqdimat, INSERT

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, şəkillər, video materiallar, mənbələr, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisində motivasiya üçün dərsliyin girişində verilmiş hissəni şagirdlərin diqqətinə çatdırma bilərsiniz. Bu zaman “Dünyanın yenidən bölüşdürülməsi” ifadəsini lövhədə qeyd etməklə də şagirdlərin fərziyyələrini almaq mümkündür. Yaxud suallar əsasında motivasiyanı qurmaq, araşdırılacaq problemə diqqət cəlb etmək olar:

– Birinci Dünya müharibəsindən sonra dünyanın bölüşdürülməsi uğrunda gedən prosesin nəticələri nə oldu?

– Birinci Dünya müharibəsindən məğlub çıxan Almaniya hansı addımları atmaqla ölkənin nüfuzunu təkrar özünə qaytara bildi?

– 1939-cu ildə baş vermiş müharibəni nə üçün tarixə İkinci Dünya müharibəsi adlandırırlar?

İkinci Dünya müharibəsi mövzusunun motivasiya mərhələsi üçün fərqli mənbələrdən yararlanmaq, müxtəlif resursları təqdim etmək olar. Sənədli və ya bədii film, müharibə qəhrəmanlarının şəkilləri və s. motivasiya qurmaq üçün səmərəli seçimdir.

Motivasiyanı xəritələr əsasında da yaratmaq mümkündür. Verilmiş xəritəyə əsasən müxtəlif suallar verə bilərsiniz: “Bu xəritə sizdə hansı fikirlər yaradır? Göstərilən xəritədəki hücum istiqaməti haqqında nə deyə bilərsiniz?”

Motivasiya yaratmaqda məqsəd mexanizmi işə salmaq, şagirdlərdən fərziyyələr almaqla tədqiqata istiqamətləndirməkdir.

Fərziyyələr alındıqdan və suallar cavablandırıldıqdan sonra araşdırılacaq yeni problemi aydınlaşdırmaq üçün şagirdlərin dərslərdə verilmiş mövzu ilə tanış olması zəruridir. Bu zaman siz fasiləli oxu, INSERT üsullarından istifadə edə bilərsiniz. Yaxud strategiyalı oxuya müaricət etmək olar. Şagirdlər mövzunu oxuyub onunla əlaqəli suallar qoymaqla tədqiqata istiqamətləndiriləcəklər. İnteqrasiya imkanları üçün zəngin olan bu mövzunun tədrisi zamanı digər fənlərlə əlaqəli bilik və bacarıqların üzə çıxarılmasını da unutmayın.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsi tarixin yaddaşında hansı izi qoydu?

Tədqiqatın aparılması: Bu mövzunun tədrisi zamanı “problemlə vəziyyət” üsulundan istifadə etmək olar. Bu üsulun tətbiqi tarix fənninin tədrisində tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə suallarını hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemlə vəziyyətin əks olunduğu iş vərəqləri bağlı şəkildə şagirdlərə paylanır. Hər qrup təklif olunan vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Problemlə vəziyyət üçün qruplara aşağıdakı tapşırıqları təqdim etməyiniz tövsiyə olunur:

I qrup. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması beynəlxalq münasibətlərdə hansı dəyişikliklərə səbəb oldu? Xəritədən istifadə etməklə təhlil aparın.

II qrup. Uzaq Şərqdə aparılan hərbi əməliyyatların xalqların və dövlətlərin mövqeyinə təsirini şərh edin.

III qrup. ABŞ-in müharibəyə daxil olmasını onun özünün və digər ölkələrin mövqeyi baxımından qiymətləndirin.

IV qrup. İkinci Dünya müharibəsində aparıcı dövlətlərin beynəlxalq münasibətlərdəki rolunu şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Əgər vaxtınız qalarsa, sinifdə şifahi təqdimat üçün fərdi şəkildə tapşırıq vermək mümkündür. Aşağıdakı tapşırığı tövsiyə edirik.

Fərdi iş: Faşizmin yaranması və möhkəmlənməsinin hansı səbəbləri var idi? Mənbələrə əsasən şərh edin.

Şifahi təqdim etmə bacarığının qiymətləndirilməsi cədvəli		
Şagirdin adı, soyadı, atasının adı		
Meyarlar	Bəli	Xeyr
Əsas faktları sadalayır		

Fikrini əsaslandırır		
Yersiz təkrara yol vermir		
Faktları söylərkən mənbələrdən istifadə edir		
Problemdən kənara çıxmır		
Əlaqələndirmə aparır		
Özünə inamla danışır		
Müəllimin rəyi		

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İkinci Dünya müharibəsinin baş vermə səbəblərini müəyyənləşdirir, Dünya müharibəsinin qlobal problem kimi xalqların taleyində oynadığı rolu və nəticələrini izah edir. İkinci Dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərək dövlətlərin müharibənin həllində və beynəlxalq münasibətlərdə rolunu şərh edir. Ümumiləşdirmə apararkən aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz. Məsələn: “Nə üçün Almanıyanın Polşaya hücumu dünya hərbi tarixinə “İldırımsürətli müharibə” kimi daxil olmuşdur?”, “SSRİ-nin Millətlər Cəmiyyətindən çıxarılmasına səbəb nə idi?”, “Nə üçün müharibənin ilk dövrünü “Qəribə müharibə” adlandırdılar?”, “Hitler Dünkerkdə mühasirədə olan ingilis-fransız qoşununun İngiltərəyə keçməsinə nə üçün imkan verdi?”, “Almaniyanın İngiltərəni məğlub edə bilməməsi hansı amillərlə bağlı idi? Sizcə, bu, müharibənin gedişinə necə təsir göstərdi?”, “ABŞ-ın müharibəyə daxil olması müharibənin gedişini necə yönləndirdi?”

Yaradıcı tətbiqetmə: Avropada, Afrikada və Uzaq Şərqdə hərbi əməliyyatların gedişinə aid sinxron cədvəl tərtib edin.

Ev tapşırığı: “İkinci Dünya müharibəsi dünyanın qlobal problemi kimi” mövzusunda tezis hazırlayın.

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirin. Meyarlar vasitəsilə məqsədemüvafiq olaraq fərdi qiymətləndirməni aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İkinci Dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	İkinci dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri suallardan istifadə etməklə qiymətləndirir.	İkinci Dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.	İkinci Dünya müharibəsi illərində beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından xəritələrdən istifadə etməklə qiymətləndirir.
İkinci Dünya müharibəsinin həlli istiqamətdə beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İkinci Dünya müharibəsinin həlli istiqamətdə beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin rolunu sualların köməyi ilə şərh edir.	İkinci Dünya müharibəsinin həlli istiqamətdə beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin rolunu bəzi səhvlər etməklə şərh edir.	İkinci Dünya müharibəsinin həlli istiqamətdə beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin rolunu şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. İkinci Dünya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

2. Mənbələr əsasında İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, tezis hazırlayır.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–3.1.1.

TƏLİM FORMASI: qruplarla və fərdi iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, fasiləli oxu

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı, flim və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya üçün dərslikdə verilən xəritələr, şəkillər, açar sözlər köməyinə çata bilər. Müharibənin taleyini özündə əks etdirən “TEHRAN–43”, “Əsgər atası”, “Uzaq sahillərdə” və sair filmlərdən epizod göstərməklə şagirdlərdə fəallıq yarada bilərsiniz.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükləri zaman bu fikirləri qeydə alın. Motivasiya baş tutduqdan sonra strategiyalı oxudan istifadə etmək olar. Bu, şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Yəni onlar oxu üçün təqdim edilən mətnin mənasını dərk etməyi problem, oxusunu isə problemi həll etmə forması kimi dəyərləndirərək məqsədə nail olmaq üçün fəaliyyətlərini düşünülmüş şəkildə təşkil edir, yəni strategiyalarını qururlar. Oxuya strategiyalı yanaşma ona xidmət edir ki, şagird gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür etsin. O dəqiq bilməlidir:

- Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
- Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
- Bu haqda artıq nələri bilir?

Strategiyalı oxu şagirdlərə müstəqil şəkildə öz oxu nəticəsini yoxlamaq imkanı verir. Onlar oxu zamanı gəldikləri qənaətlər üzərində düşünürlər.

Bu vaxt mətnin quruluşunu müəyyən etmək çox faydalıdır. Məlumatlandırıcı və hekayə xarakterli mətnlərin quruluşları fərqli olduğu kimi, bu proses də fərqli düşünmə tərzini tələb edir. Hekayə xarakterli mətnləri oxuyarkən şagird hekayənin başlanğıc, əsas hissə və nəticəsi kimi elementləri ilə bağlı məlumat alır. Məlumatlandırıcı mətnin isə əsasında:

- Səbəb
- Müqayisə etmək
- Anlamaq
- Məqsəd
- Problem
- Sübut etmək
- Ardıcılıq

xüsusiyyətləri durur.

Oxu zamanı “Fasiləli oxu” üsulu sizin şagirdlər üçün səmərəli ola bilər.

Bu mövzunun tədrisində əgər şagirdlərdə tezis və ya referat yazmaq bacarığını

formalaşdırmaq istəyirsinizsə, qabaqlayıcı tapşırıqlardan istifadə etmək olar. Bunun üçün öncədən tapşırıqlar verilir. Hazırlıqlı şagirdlər tezisi də hazırlaya bilərlər. Tezisin hazırlanması bir qədər ağır proses olduğu üçün bu işi evdə yerinə yetirməli tövsiyə olunur. Tezis fərdi şəkildə təqdim edilə bilər. Yaxud onu hazırlayan şagirdlərin bunu qrup halında və daha təkmil şəkildə etməsi də mümkündür.

Tezis geniş mülahizənin qısa ifadəsini özündə əks etdirir. Onda araşdırılan problemin əsas nüansları vurğulanır. Tezis mənbələrə əsaslanmalı, doğruluğu faktlarla sübuta yetirilməlidir.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsinin nəticələri nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir (qruplarla iş).

I qrup. "Antihitler koalisiyasının yaranması və möhkəmlənməsi müharibənin gedişinə təsir edən qüvvə kimi" mövzusunda tezis hazırlayın.

II qrup. "SSRI İkinci Dünya müharibəsində" mövzusunda tezis hazırlayın.

III qrup. "İkinci Dünya müharibəsində ABŞ-ın rolu" mövzusunda tezis hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Mübadilə mərhələsi üçün vaxt elan edin. Çünki şagirdlərin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmasa, digər işlərinizi çatdırma bilməzsiniz.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					

Bu standartların reallaşmasını fərdi formada da həyat keçirə bilərsiniz. Əgər fərdi işin təşkilini həyata keçirəcəksinizsə, o zaman aşağıda göstərilən tapşırıq sizin üçün nümunə ola bilər.

Fərdi iş: İkinci Dünaya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu şərh edərək tezis hazırlayın.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər İkinci Dünya müharibəsi dövründə baş verən prosesləri müəyyənləşdirərək dövlətlərin oynadığı rolu şərh edirlər. Qlobal problem hesab edilən Dünya müharibəsinin xalqların taleyində törətdiyi faciəni, dağıntını və s. təhlil edərək müharibənin ədalətsiz və dağıdıcı olmasını özündə əks etdirən tezislər hazırlanır. A.Hitler, F.Ruzvelt, İ.Stalin və U.Çörçillin fəaliyyətini təhlil etməklə şəxsiyyətlərin bu müharibəyə təsiri də tezisdə ifadə edilir. Ümumiləşdirmə apararkən aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

– Müharibədə dönüş yaradan hadisələr hansılar idi?

– Antihitler koalisiyasının yaranması və möhkəmlənməsi müharibənin gedişinə necə təsir göstərdi?

– Holokost nədir?

– Müharibə iqtisadiyyat və elmə necə təsir göstərmişdir?

– Kursk döyüşünün hansı nəticələri oldu?

– Tehran və Kırım konfransının oxşar cəhətləri hansılardır?

– SSRI nə üçün Yaponiyaya müharibə elan etdi?

– ABŞ-ın atom bombasından istifadə etməsinin səbəbi nə idi?

Yaradıcı iş: İkinci Dünya müharibəsinin nəticələrini özündə əks etdirən cədvəl hazırlayın.

Ev tapşırığı: “Tehran və Kırım konfransı” mövzusunda referat hazırlayın.

Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvəle əsasən qiymətləndirə bilər:

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Meyarlar tərtib edib səviyyələri müəyyənləşdirin. Qrupları meyarlarla fərdi səviyyəyə görə qiymətləndirin.

Qiymətləndirmə meyarları: şərh etmə, tezis hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İkinci Dünya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	İkinci Dünaya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu müəllimin köməyi ilə şərh edir.	İkinci Dünya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu bəzi faktlarda səhvlər etməklə şərh edir.	İkinci Dünya müharibəsinin həllində dövlətlərin rolunu sərbəst şəkildə şərh edir.
Mənbələr əsasında İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, tezis hazırlamaqda çətinlik çəkir.	İkinci Dünya Müharibəsində iştirak edən dövlətlərin tarixinə dair müəllimin köməyindən istifadə etməklə təhlillər aparır, tezis hazırlayır.	İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır tezis hazırlayır.	İkinci Dünya müharibəsində iştirak edən dövlətlərin tarixinə dair mənbələr əsasında təhlillər aparır, tezis hazırlayır.

ALT STANDARTLAR:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair referat və tezislər hazırlayır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin XX əsrin 20–30-cu illərində mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.

2. Sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin XX əsrin 20–30-cu illərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

3. XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətinə dair referat və tezislər hazırlayır.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–1.1.2., Ədəbiyyat–3.1.3.

TƏLİM FORMASI: cütlərlə və fərdi iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, referat

RESURLAR: dərslik, dövrün memarlıq abidələrinin şəkilləri, dövrün şəxsiyyətlərinin portretləri, mövzuya aid slaydlar, flipçart, marker və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya üçün dərslikdə bu mövzunun əvvəlində verilmiş şəkillər, suallar, açar sözlər və s. ən gözəl vasitədir. Əgər bu sizi qane etmirsə, o zaman şagirdlərə 1920–1930-cu illərə aid mədəniyyət nümunələri təqdim edə bilərsiniz. Yaxud İKT resurslarından istifadə etməklə virtual muzey səyahəti, dövrün mədəniyyət nümunələri ilə tanışlıq təşkil edə bilərsiniz. Bu zaman şagirdləri diqqətli olmağa çağırın. Təqdim edilən mədəniyyət nümunələrinin və ya nümunələr əsasında hazırlanmış video-çarxın nümayişi bitdikdən və şifahi sual-cavabdan sonra şagirdlər dövrə aid hadisələr haqqında danışa bilərlər. Verilən cavablar əsasında onlar dövrün mədəniyyətinin müasir mədəniyyətə təsirini və müasir mədəniyyətin o illərdən özünə götürdüyü irsi müəyyən etmiş olurlar. Əgər məktəbinizdə İKT imkanları yoxdursa, sualları şagirdlərin əvvəlki biliklərinə və təcrübələrinə əsasən şifahi şəkildə verə bilərsiniz. Bu dövrün mədəniyyəti ilə 9-cu sinifdən tanış olduqları üçün onlar malik olduqları biliklər əsasında öz bacarıqlarını inkişaf etdirə biləcəklər. Müxtəlif fərziyyələr dinlənildikdən sonra tədqiqat sualını verin.

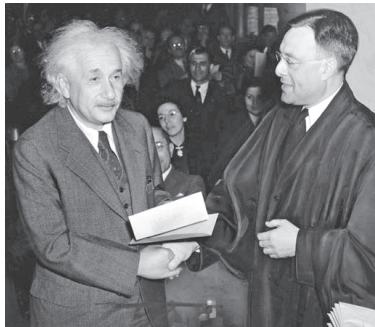
Tədqiqat sualı: XX əsrin 20–30-cu illərində dünyaya hansı mədəni töhfələr bəxş edildi?

Popular Mechanics Magazine

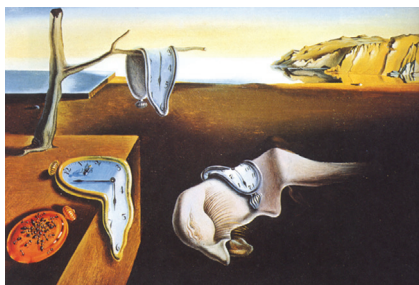
WRITTEN SO YOU CAN UNDERSTAND IT
Vol. 34 AUGUST, 1930 No. 2

İlk televiziya verilişinin çekiliş pavyonu

Albert Eynşteynə ABS vətəndaşlığının verilməsi

Salvador Dali. "Yaddaşın daimiliyi"

Caz qrupu

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərə fərdi və ya cütlər şəkilində tezis və ya referat hazırlamaq tapşırığını vermək olar. Dərsin gedişi müddətində tezis və ya referatın hazırlanması mürəkkəb bir proses olduğu üçün onların planının tərtib edilməsi istənilə bilər. İşin sonunu evdə və ya növbəti dərstdə tamamlanmasını tövsiyə edirik.

Referat və ya tezisnin hazırlanması üçün qabaqlayıcı tapşırıqlar verməklə işinizi daha səmərəli qura bilərsiniz. Referat mövzularını fərdi şəkildə şagirdlərə vermək və onun sinifdə yoxlanılmasına zaman sərf etmək, təbii ki, uzun prosesdir. Bu prosesə 45 dəqiqəlik dərs saati yetməz. Ona görə də referatları fərdi şəkildə sinifdə yazdırmaq üçün zaman itkisinə yol verməmək məqsədilə qabaqlayıcı tapşırıqdan istifadə edin. Yaxud şagirdlərin topladığı materiallar əsasında qruplarla referat işi hazırlamağı tapşırıq.

Standartların reallaşdırılması üçün şagirdləri cütlərə bölməklə aşağıdakı tapşırıqları vermək olar. Bəzi tapşırıqları 2 və ya 3 cütə də verə bilərsiniz. Vacib saydığınız eyni tapşırıqları təkrarən

digər cütlərə verməyiniz sizə təlim məqsədlərini reallaşdırmağa kömək edər. Bu, referat və ya tezisnin yazılmasına hazırlıq da ola bilər.

I cüt. XX əsrin 20–30-cu illərində memarlığın mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edin.

II cüt. XX əsrin 20–30-cu illərində musiqinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edin.

III cüt. XX əsrin 20–30-cu illərində elm və texnologiyanın inkişafının mədəniyyətlərə təsirini əsaslandırın.

IV cüt. XX əsrin 20–30-cu illərində ədəbiyyatda baş verən yeniliklərin sivilizasiyalara təsirini şərh edin.

V cüt. Birinci Dünya müharibəsindən sonra mədəniyyətin inkişaf etməsinin əsas amillərini təhlil edin.

VI cüt. XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətini özündə əks etdirən cədvəl tərtib edin.

VII cüt. XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətində kinonun yaranması və inkişafının mədəniyyətlərə təsirini dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən olunmuş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir.

Qruplar meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Meyar cədvəli öncədən sinifdə asılır və ya lövhədə yazılır ki, şagirdlər nəyin əsasında qiymətləndiriləcəklərini bilsinlər.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl etmə	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Nicat					
Damla					

Əgər siz bu standartların reallaşdırılmasını fərdi işin aparılması ilə nəzərdə tutmuşunuzsa, o zaman aşağıdakı mövzuları şagirdlərə fərdi olaraq tapşıra bilərsiniz:

Fərdi iş: “XX əsrin 20–30-cu illərində elmin inkişafı” mövzusunda tezis hazırlayın, “XX əsrin 20–30-cu illərində mədəniyyət” mövzusunda tezis və ya referat hazırlayın və s.

Bildiyiniz kimi, bu mövzunun tədrisi zamanı 3 məqsədi həyata keçirməyi planlaşdırmışıq. Tezis və referatların hazırlanması yüksək bacarıq tələb edir. Referat və tezis hazırlamağı bacaran şagird, təbii ki, XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah etməklə yanaşı, XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini də əsaslandırmağı bacarmış olacaqdır. Çünki tezis və referatların yazılmasında izah etmək, əlaqələndirmək, şərh etmək və s. bu kimi bacarıqlardan irəli gələn nəticə ortaya çıxarılır.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Nəticədə şagirdlər XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edirlər. Bununla yanaşı, sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin XX əsrin 20–30-cu illərində mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri də əsaslandırılır. Dövrün mədəniyyətinə dair referat və tezislər hazırlanır. Ümumiləşdirmə apararkən aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- Birinci Dünya müharibəsi mədəniyyətə necə təsir göstərdi?
- Sürrealizm üslubu nədir və hansı sahədə yaranmışdır?
- Respublika dövründə türk memarlığına hansı xüsusiyyət səciyyəvi idi?
- 1920–1930-cu illərdə elm sahəsində yeniliklərə aid cədvəl tərtib edin.
- Birinci Dünya müharibəsindən sonra ədəbiyyatda hansı yeniliklər baş verdi?
- Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən istifadə etmək olar.

Yaradıcı tətbiqetmə: 1920–1930-cu illərdə mədəniyyət sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlərə aid zaman oxu tərtib edin.

Ev tapşırığı: “1920–1930-cu illərdə Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətinin inkişafının tərkib hissəsi kimi” adlı tezis və ya referat hazırlayın.

Aşağıda göstərilən özünüqiymətləndirmə vərəqi sizin işinizə yardımçı ola bilər.

Özünüqiymətləndirmə: Dersin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Ad, soyadı, ata adı: Nicat Səfərov Rəşad oğlu

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Məqsədamüvafiq meyarlar və səviyyələr əsasında formativ qiymətləndirməni həyata keçirin. Bu zaman sinfin bir neçə şagirdini formativ qiymətləndirə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, əsaslandırma, tezis və referat hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah etmək-də çətinlik çəkir.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini sualları vasitəsilə izah edir.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini sistemlilik gözləmədən izah edir.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini sərbəst şəkildə izah edir.
XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini suallardan istifadə etməklə əsaslandırır.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini bəzi səhvlərlə əsaslandırır.	XX əsrin 20–30-cu illərində sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini faktlara əsasən əsaslandırır.
XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətinə dair referat və tezislər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətinə dair referat və tezislər hazırlayır.	XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətinə dair referat və tezisləri hazırlayarkən sistemliliyi gözləmir.	XX əsrin 20–30-cu illər mədəniyyətinə dair müstəqil şəkildə referat və tezislər hazırlayır.

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. ABŞ-ın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində ABŞ-ı siyasi quruluşuna, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

3. ABŞ prezidentlərini ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi—4.1.1.

TƏLİM FORMASI: kiçik və böyük qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, cavab əldə elə, Venn diaqramı

RESURSLAR: İKT avadanlıqları, slaydlar, şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, qəzet və jurnal materialları, əsərlər, dövrə dair tarixi tədqiqatlar və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Dərsin motivasiyasını çox sadə formada qurmağın yollarından biri şagirdlərə ABŞ valyutası olan dollar (əgər əskinazı tapmaq çətindir, internetdən şəklini götürmək mümkündür) göstərməkdir. Bundan sonra sual verin: "Bu əskinazın üzərində hansı təsvirlər var?", "ABŞ prezidentinin şekli" ifadəsini cavab olaraq aldıqdan sonra ABŞ-ın daha hansı prezidentlərini tanıdıqlarına dair növbəti sualı verə bilərsiniz. Beləliklə, şagirdlərin diqqətini rahatca tədris edəcəyiniz mövzuya yönəltmək olar.

İKT-dən istifadə imkanı varsa, motivasiyanı "PowerPoint" programında hazırladığınız slaydlarla qura bilərsiniz. Əsas odur ki, motivasiya düşündürücü olsun və şagirdlərdə dərsə maraq yaratmağa kömək etsin. Belə olacağı halda çətinlik çəkmədən motivasiyanı tamamlayıb tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra ABŞ hansı yolla dünyanın aparıcı dövlətinə çevrildi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması üçün dərsin "cavab əldə elə" üsulu ilə keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman şagirdlər ayrı-ayrı mənbədən müxtəlif məlumatları araşdırmağa məcbur olacaqlar. Sınıfdə internet və kompüterlərin olması sizə yardım edəcək. Kompüterin və ya kabelli internetin olmaması maneə ola bilməz. Çünki müasir dövrdə smart telefonların köməyi ilə interneti digər telefonlara ötürmək müm-

kündür. Bunu nəzərə alaraq həmin dərs zamanı şagirdlərin telefonlardan istifadəsinə imkan vermək olar. Beləliklə, şagirdlər onlara verilən məhdud vaxt ərzində aldıkları tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialı (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Bu zaman tapşırığı elə qoymaq lazımdır ki, o, tədqiqatçılığa söykənmiş olsun.

Sanki bir yarışmanı xatırladan bu dərslərin sonunda tapşırığa daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə internetdən istifadə etmək imkanı şagirdlərə əlavə stimül verir. Eləcə də informasiya bolluğunda lazım olan məlumatı seçib götürmək bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bunun üçün qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sualları verə bilərsiniz:

I qrup. H.Trumen və D.Eyzenhauerin beynəlxalq münasibətlərdəki mövqeyini dəyərləndirin.

II qrup. C.Kennedi və R.Niksonun fəaliyyətini ölkənin daxili siyasəti baxımından qiymətləndirin.

III qrup. L.Conson və C.Karterin daxili siyasətini qiymətləndirin.

IV qrup. B.Klinton və C.Buşun xarici siyasətini qiymətləndirin.

V qrup. R.Reyqanın və B.Obamanın islahatçılığını dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir. Bu zaman siz köməkçi suallardan istifadə edə bilərsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə və dərslə ümumiləşdirib nəticə çıxara bilərsiniz.

- Sizcə, 1948-ci ilin prezident seçkilərində nə üçün H.Trumen qalib gəldi?
- Sizcə, ABŞ-da XX əsrin 60-cı illərinə kimi irqi ayrı-seçkiliyin qalması hansı səbəblərdən irəli gəlirdi?
- ABŞ-da irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə hansı formada aparılırdı?
- R.Reyqanın iqtisadi siyasətində xüsusi sahibkarlığa hansı güzəştlər edildi?
- İkinci Dünya müharibəsi ABŞ üçün hərbi, siyasi, iqtisadi sahədə hansı nəticələrə səbəb oldu?
- XX əsrin 50-ci və 60-cı illərində afro-amerikalıların apardığı mübarizələrdə hansı fərqliliyi qeyd edə bilərsiniz?
- 2001-ci ilin 11 sentyabrında baş verən terror hadisələri ABŞ iqtisadiyyatına necə təsir göstərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: B.Klintonun və B.Obamanın apardığı iqtisadi siyasət əsasında oxşarlıqları müəyyən edin və buna dair diaqram qurun.

Ev tapşırığı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-ın müdaxiləsinə məruz qalan ölkələr barədə araşdırma aparın.

Qiymətləndirmə meyarları: məkan baxımından qiymətləndirmə, vəzifələrinə görə dəyərləndirmə, təsiri baxımından qiymətləndirmə

Qiymətləndirməni dərs izləməsi nəticəsində meyarlar üzrə aparmalısınız. Bununla belə, şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə yardımçı sual verməklə də qiymətləndirməni yekunlaşdırırsınız.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlərində baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlərində baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	ABŞ-ın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərində baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərkən müəyyən yanlışlıqlara yol verir.	ABŞ-ın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərində baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində siyasi quruluşuna, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə ABŞ-ı dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində siyasi quruluşuna, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə ABŞ-ı sualların köməyi ilə dəyərləndirir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində siyasi quruluşuna, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə ABŞ-ı bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində ABŞ-ı siyasi quruluşuna, sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.
ABŞ prezidentlərini ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sınıf yoldaşlarından kömək almaqla ABŞ prezidentlərini ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.	ABŞ prezidentlərini ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından müəyyən dolaşıqlıqlarla qiymətləndirir.	ABŞ prezidentlərini ölkənin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.3. Ölkədəki mədəni həyat faktlarını onun mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Qərbi Avropa ölkələrindəki mədəni həyat faktlarını onun mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Mənbələr əsasında Qərbi Avropa dövlətlərinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.

3. Şarl de Qoll və Konrad Adenauer haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

İNTEQRASIYA: Coğrafiya–3.2.2.

TƏLİM FORMASI. böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU. beyin həmləsi, iş vərəqləri ilə iş

RESURSLAR. dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karandaşlar və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Mövcud dərsə motivasiyanı beyin həmləsi üsulu ilə şagirdlərin əvvəlki dərslərdən aldıkları bilgiler hesabına qurmaq mümkündür. Bunun üçün əvvəlcə Benito Mussolini, Napoleon, Adolf Hitler, Çörçill adlarını sadalayın. Sonra isə: “Sizcə, bu adları biz arada çəkməyimizin səbəbi nə ola bilər?” sualı ilə müraciət edin. Alınan cavabları sistemləşdirib əlaqələndirdikdən sonra tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz. Motivasiyanı Avropanın müasir dövr xəritəsini şagirdlərə göstərərək ona aid suallar qoymaqla da qurmaq olar. Əsas odur ki, bu zaman şagirdlərə verəcəyiniz düşündürücü, cavabı birbaşa tapılmayan, suallar onları tədqiqat sualına yönləndirmiş olur.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa dövlətlərinin inkişafı hansı yollarla getdi?

Tədqiqatın aparılması: Dərsin kiçik qruplarla iş formasında keçilməsi məqsədəmüvafiqdir. Qrup işi üçün paylanacaq iş vərəqlərində aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz:

I qrup. Böyük Britaniyanın sosial-iqtisadi vəziyyətinə dair tezislər hazırlayın.

II qrup. Fransanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı inkişafını dəyərləndirin.

III qrup. Almaniya Federativ Respublikasının iqtisadi-siyasi vəziyyətinə dair təhlillər aparın.

IV qrup. İtaliyanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı inkişafını dəyərləndirin.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Kiçik qruplarla iş bitdikdən sonra şagirdlər iş vərəqlərini lövhədən asıb, müəyyən edilmiş zaman ərzində təqdimatlarını edirlər. Bu zaman qrupların hazırladığı cavablar diqqətlə dinlənməli, müzakirə olunub əlavələr edilməlidir. Yerdəki şagirdlərə qrup təqdimatlarını diqqətlə dinləmək, müzakirələrdə fəal iştirak etmək tapşırığını verməyiniz dərslərinizin bu mərhələsinin daha “canlı” alınmasına kömək edir. Eləcə də qiymətləndirmək istədiyiniz şagirdlərin qiymətləndirilməsi zamanı sizə əlavə imkanlar yaradar.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Verəcəyiniz yönəldici suallar vasitəsilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

– 1945-ci ildə Böyük Britaniyada keçirilən seçkilərdə leyboristlərin qələbələrinin səbəblərini müəyyən edin.

– M.Tetçerin “havanı pendir yalnız siçan tələsində olur” fikri ilə razısınız mı?

– Hökumətin gündəlik fəaliyyətinə qanunverici orqanın müdaxiləsinə qarşı Şarl de Qollun etirazına nə münasibət bildirərsiniz?

– 1960-cı illərin sonlarında fransızları da Qolla qarşı qaldıran səbəblər hansılar idi?

– Sizcə, K.Adenauerin Almaniya tarixində ən böyük xidməti nədir?

– İtaliyada və Almaniya “iqtisadi möcüzə”lərin səbəblərini necə qiymətləndirərdiniz?

– Sizcə, 90-cı illərin əvvəllərində İtaliyanın əsas siyasi partiyalarının nüfuzdan düşməsinin səbəbləri hansılardır?

– Almaniyanın yenidən birləşməsindən sonra sosial-iqtisadi vəziyyətdə yaranmış çətinliklər nə ilə bağlı ola bilərdi?

– Fransada IV Respublika daxili siyasətdə hansı uğurları əldə etdi?

– M.Tetçerin iqtisadi siyasətinin əsas prinsipini necə adlandırardınız?

– Sizcə, XX əsrin 60-cı illərində Böyük Britaniyanın iqtisadi geriliyinin səbəbləri nədə idi?

Ev tapşırığı:

1. Şarl de Qollun daxili siyasətinin əsas məqsədini araşdırın.

2. Konrad Adenauer haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirmə, təhlillər aparıb tezislər hazırlama, araşdırmalar aparıb təqdimatlar etmə

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. Bu zaman hər bir meyarı səviyyələr üzrə bölməlisiniz. Bunun üçün sizə aşağıda verilmiş cədvəl kömək edəcək. Sonuncu meyar üzrə şagirdlərin qiymətləndirilməsi verilmiş

ev tapşırığı yerinə yetirildikdən sonra mümkün olacaq. Bunun üçün müəyyən müddət ərzində ev tapşırıqlarını alıb, yoxlayıb, qiymətləndirməni növbəti dərsə saxlamalısınız.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qərbi Avropa ölkələrindəki mədəni həyat faktlarını mədəni inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Qərbi Avropa ölkələrindəki mədəni həyat faktlarını mədəni inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Qərbi Avropa ölkələrindəki mədəni həyat faktlarını mədəni inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Qərbi Avropa ölkələrindəki mədəni həyat faktlarını mədəni inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Mənbələr əsasında Qərbi Avropa dövlətlərinin tarixinə dair təhlillər aparmaqda çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında Qərbi Avropa dövlətlərinin tarixinə dair təhlillər aparır.	Mənbələr əsasında Qərbi Avropa dövlətlərinin tarixinə dair təhlillər aparsa da, tezislər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında Qərbi Avropa dövlətlərinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.
Sınıf yoldaşlarının köməyi ilə Şarl de Qoll və Konrad Adenauer haqqında araşdırmalar aparır.	Şarl de Qoll və Konrad Adenauer haqqında araşdırmalar aparır.	Şarl de Qoll və Konrad Adenauer haqqında araşdırmalar aparır, lakin təqdimatlar edəndə səhvlərə yol verir.	Şarl de Qoll və Konrad Adenauer haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Sosialist ölkələrindəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim edir.

3. Qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi—3.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, akvarium

RESURSLAR: İKT, CD disk, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Şagirdlərə: “Hazırda hansı sosialist ölkələri tanıyırsınız?”, “Sosialist ölkələri hansı hadisədən sonra daha da çoxaldı?”, “Dünyanın əsas sosialist ölkələri harda yerləşirdi?” suallarını verməklə və aldığınız cavablarla dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şagirdlər heç də həmişə sizin istədiyiniz cavabı verməyəcək. Bunun üçün də aldığınız cavabları istədiyiniz məcraya yönəltmək məqsədilə şagirdlərə yönləndirici suallar verməyə hazır olmalısınız.

Dərsin motivasiyasını İKT-dən istifadə etməklə, dərsə aid slaydlar hazırlamaq yolu ilə də qura bilərsiniz. Motivasiyanızı uğurla həyata keçirdikdən sonra tədqiqat sualını elan etmək və dərsin yeni mərhələsinə keçmək olar.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra SSRİ və Şərqi Avropa ölkələrində inkişaf hansı formada getdi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın böyük qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz akvarium metodundan yararlana bilərsiniz. Bu iş üsulu üçün sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb, iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində müəyyən bir problemin müzakirəsini tapşıra bilərsiniz. Sonra akvarium dərs üsulunun qaydalarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirəcəklər. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

- SSRİ-də hökm sürən totalitar rejimi qiymətləndirin.
- “Amerikaya çatmaq və onu ötüb-keçmək” şüarını dəyərləndirin.
- SSRİ-də həyata keçirilən yenidənqurma siyasətini şərh edin.
- Şərqi Avropada yaradılan “Sovet modeli”nin faydasızlığını əsaslandırın.

“Akvarium”da iş zamanı, əslində, dərsin məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini də həyata keçirmiş olursunuz. “Akvarium”da iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsini həyata keçirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənilir, dağınıq faktlar arasında əlaqə qurulur, gəlinmiş nəticələr sistemləşdirilir, qrup təqdimatları müzakirə

olunur. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki bu vaxt çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin etməyə, ümumilikdə dərsi maraqlı etməyə kömək etmiş olacaq.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Dərsin sonunda əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Nəticədə şagirdlər sizin verdiyiniz yardımçı suallarınızın köməyi ilə sosialist ölkələrindeki sosial-iqtisadi inkişafı dəyərləndirə, qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu şərh edə bilərlər. Yardımçı suallar kimi aşağıdakılardan istifadə edə bilərsiniz:

- SSRİ-də həyata keçirilən dördüncü beşillik planın mənfə cəhəti nə idi?
- Stalinin ölümü SSRİ-nin sonrakı siyasi inkişafına necə təsir göstərdi?
- Xruşşov dövrü hansı xüsusiyyəti ilə seçiyyəvidir?
- Leonid Brejnevın hakimiyyəti dövrü nə üçün “durğunluq dövrü” adlandırılır?
- Yenidənqurma siyasəti SSRİ-nin süqutunu nə üçün sürətləndirdi?
- Şərqi Avropada “Sovet modeli”nin yaradılmasının hansı səbəb-nəticə əlaqələrini görmək olar?
- Sosialist sisteminin dağılması nə üçün yeni münaqişələrin yaranması ilə müşahidə edilirdi?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlər öyrəndiklərini yaradıcı şəkildə reallaşdırırlar. Bunun üçün müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim etməyi onlara tapşırıq kimi verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Sosialist rejiminin iflas səbəblərini araşdırın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqədə dəyərləndirmə, xəritə əsasında təqdimetmə, rolunu şərh etmə.

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirə və aşağıda verilmiş səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Sosialist ölkələrindeki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sosialist ölkələrindeki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə müəllimin köməyi ilə dəyərləndirir.	Sosialist ölkələrindeki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Sosialist ölkələrindeki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim edir.	Müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müasir dövrdə Şərqi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə əsasında təqdim edir.
Qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu Sinif yoldaşlarının köməyi ilə şərh edir.	Qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu bəzi səhvlərlə şərh edir.	Qlobal problemlərin həllində SSRİ-nin rolunu şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.3. Ölkədəki mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlər haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Türkiyə və İranın mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Mənbələr əsasında Türkiyə və İranın tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.

3. Turqut Özal haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

İNTEQRASIYA: Coğrafiya–1.1.1., İnformatika–1.1.2.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, üç cümlə

RESURSLAR: paylayıcı material, qəzet və jurnal materialları, dövrə dair yazılmış əsərlərdən hissələr, iş vərəqləri, dərslik və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Dərsin motivasiyasını şagirdlərin diqqətini Yaxın Şərqi xəritəsinə yönəltməklə qura bilərsiniz. Bu zaman verdiyiniz suallarla diqqəti Türkiyə və İrana yönəltməyiniz vacibdir. Yaddan çıxartmaq olmaz ki, suallar tədqiqat sualını almağa kömək etməlidir.

Bu dərsin motivasiyasını lap sadə formada da həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün sizə lövhədə Atatürk, Rza şah Pəhləvi, Qacarlar sülaləsi, Etatism siyasəti kimi açar sözləri yazmaq və şagirdlərdən: "Bu sözlər sizə tanışdır mı? Bu ifadələri hansı dövlətə aid etmək olar? Bu sözlər sizə neçənci əsrdən xəbər verir?" suallarına cavab istəyə bilərsiniz. Alınan cavablar ümumiləşdirilir, tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə və İranın ictimai, iqtisadi və siyasi inkişafını necə dəyərləndirmək olar?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılmasını fəal təlimin "üç cümlə" üsulundan istifadə etməklə həyata keçirə bilərsiniz. Bu üsulla keçilən dərs zamanı şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə yazmalarını söyləyin. Və sonra onlara növbəti tövsiyələri xatırladın: "Hansı qrup hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür". Bunun ardınca qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaranmış beynəlxalq vəziyyət Türkiyənin daxili siyasi durumuna necə təsir göstərirdi?

II qrup. İran İslam inqilabına dair tezislər hazırlayın.

III qrup. İranda "Ağ inqilab"ı dəyərləndirin.

IV qrup. Turqut Özalın inkişaf planını necə qiymətləndirərdiniz?

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki müzakirələrdə çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin etməyə, ümumilikdə dərsi maraqlı etməyə kömək etmiş olacaq.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Aparılan tədqiqatın ümumi nəticəsini çıxartmaq üçün bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- Türkiyənin 1971-ci il Konstitusiyaya dəyişikliyi necə dəyərləndirirsiniz?
- İranda neft sənayesinin milliləşdirilməsi uğrunda mübarizəni necə qiymətləndirə bilərsiniz?
- ABŞ prezidenti C.Karter 1978-ci ildə İrana rəsmi səfərində dedi: "Dünyanın ən problemli bölgəsində, şahın böyük liderliyi altında İran bir sabitlik adasıdır" ifadəni necə dəyərləndirərdiniz?
- 1961-ci ildə Türkiyədə qəbul edilən yeni Konstitusiyanın əhəmiyyətli cəhəti nə idi?
- 1940-cı illərin sonlarında İran şah hökumətinin həyata keçirdiyi siyasətin mahiyyəti nə idi?
- İranda 1949–1953-cü illər hərəkatının tələbləri nədən ibarət idi?
- 1960-cı illərin əvvəllərində şah hökumətinin islahatlar keçirməyə məcbur olmasının səbəblərini bildirin.
- 1962-ci ildə keçirilən aqrar islahatın nəticələri nədən ibarət oldu?
- Yunan millətçilərinin Kiprin türk əhalisinə qarşı törətdiyi soyqırımı və terror siyasətini Qarabağ münaqişəsi ilə müqayisə etmək olarmı?

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə İslam inqilabının siyasi, iqtisadi və sosial səbəblərini yazmaqla cədvəl qurmağı tapşırıq.

Ev tapşırığı: Turqut Özal haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqədə dəyərləndirmə, təhlillər aparıb tezislər hazırlama, araşdırmalar aparıb təqdimatlar etmə

Qiymətləndirmə dərsi izləmənin nəticəsində baş verməlidir. Siz dərsin son mərhələsində şagirdləri yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla aşağıdakı səviyyələr üzrə qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türkiyə və İranın mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə Türkiyə və İranın mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.	Türkiyə və İranın mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Türkiyə və İranın mədəni həyat faktlarını onların mədəni inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Türkiyə və İranın tarixinə dair mənbələr əsasında təhlillər aparmaqda çətinlik çəkir.	Mənbələr əsasında Türkiyə və İranın tarixinə dair təhlillər aparır.	Mənbələr əsasında Türkiyə və İranın tarixinə dair təhlillər aparır, lakin tezislər hazırlamaqda müəyyən səhvlər buraxır.	Mənbələr əsasında Türkiyə və İranın tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.
Müəllimin köməyi ilə Turqut Özal haqqında araşdırmalar aparır.	Turqut Özal haqqında araşdırmalar aparır.	Turqut Özal haqqında araşdırmalar aparır, lakin təqdimatlar edərkən dolaşıqlıqlara yol verir.	Turqut Özal haqqında araşdırmalar aparır, təqdimatlar edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair təhlillər aparır, referat və tezislər hazırlayır.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağə Məhəməd şah Qacar, I Napoleon, I Aleksandr, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Vissarionoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirləl Nehru, Heydər Əliyev) mənsub olduqları ölkələrin daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi inkişafının müəyyən mərhələsini qiymətləndirir.

2. Mənbələr əsasında Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.

3. Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi həyatına şəxsiyyətlərin təsirini qiymətləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi – 3.1.2., Coğrafiya – 3.1.1.

TƏLİM FORMASI: kollektiv və qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, tezis, xəritələrlə iş

RESURSLAR: Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinə aid slayd, dərslik, xəritələr, mənbələr, elektron vəsait, paylama materialı və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün dərslikdə verilmiş açar sözlərdən istifadə edə bilərsiniz. Əgər İKT imkanlarınız varsa, o zaman hər bir açar sözün üzərini bağlayaraq bir-bir açın. Hər bir açar sözü açıqda şagirdlərin fərziyyələrini alın.

- Kəşmir münaqişəsi
- Ərəb-İsrail münaqişəsi
- Altı günlük müharibə
- İlk neft şoku
- Kemp-Devid sazişi
- Oslo sazişi

Motivasiya mərhələsi bitdikdən sonra tədqiqat sualını elan edin. Şagirdləri bu istiqamətdə fəaliyyətə cəlb edin.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixi vəziyyəti necə idi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdləri qruplara bölməklə öncədən hazırladığınız iş vərəqlərini onlara paylaya bilərsiniz. Onlar bu mövzu ilə ya müəhazirə, ya da fasiləli oxu üsulu vasitəsilə tanış ola bilərlər. Təvsiyə olunan üsullardan hər hansı biri sizin sinfin səviyyəsinə və bacarıqların formalaşdırılmasına görə münasibdirsə, onu da tətbiq edin.

Əgər siz hər hansı bir fənlə integrasiyanı tətbiq etməyi nəzərdə tutmusunuzsa, mütləq onu tətbiq edin. Müasir təlim prosesində integrasiyanın həyata keçirilməsi əsasdır.

Fasiləli oxu zamanı mövzuda verilmiş məlumatlar, şəkil və illüstrasiyalar şagirdlərin düşünməsi və fikir bildirməsi üçün vasitə ola bilər. Mövzu arasına verilmiş suallar taksonomiyaya uyğun olaraq bilmə səviyyəsindən qiymətləndirmə və sintezə qədər bir mərhələni həyata keçirmək üçün uğurlu vasitədir.

Bu mövzunun tədrisi zamanı tezis yazma bacarığını formalaşdırmağı qarşınıza məqsəd qoymusunuzsa, şagirdlərə 1 səhifəlik tezis hazırlamağı tapşırmağa şərait yaradan tapşırıqlar verin. Verəcəyiniz tezisin mövzusunu ya qrup, ya cüt, yaxud da fərdi şəkildə vermək olar. Qısa zaman kəsiyində şagirdlərin tezis hazırlaması üçün mütləq sinfə əlavə materiallar gətirin. Yaxud da qabayqlayıcı tapşırıq verə bilərsiniz.

Qarşınıza qoyduğunuz məqsədlərin Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməsi, eləcə də C.Hehrunun siyasətinin Hindistanın daxili və beynəlxalq həyatına təsiri baxımından qiymətləndirilməsi tezisin hazırlanmasında formalaşmış bilik və bacarıqlardır. Şagird dəyərləndirməni apara bilməzsə, tezisin hazırlanması prosesi uğursuz alınar. Tezisin qrupda hazırlanması üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz:

I qrup. “Hindistan İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə” adlı tezis hazırlayın.

II qrup. Mənbələr əsasında Pakistanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrünü araşdırın.

III qrup. “Ərəb ölkələrinin sosial-siyasi həyatı və beynəlxalq aləmdəki rolu” adlı tezis hazırlayın.

IV qrup. “Hindistanın müharibədən sonrakı dövründə tarixi şəxsiyyətlərin rolu” adlı tezis hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində tezisləri hazırlayaraq mübadiləni həyata keçirirlər. Mübadilə mərhələsində tezislər oxunur. Əgər İKT imkanlarınız olarsa, o zaman tezisləri elektron qəbul edə bilərsiniz. Bu həm vaxtınıza qənaət edən, həm də şagirdlərin proyektin köməyi ilə tezisi görməsi və dərk etməsi baxımından daha yaxşı ola bilər.

Məlumatın müzakirəsi: Müzakirə mərhələsində cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qrupları aşağıdakı meyarlarla da qiymətləndirmək olar:

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Bildiyiniz kimi, tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Siz bu mövzunun tədrisi zamanı qruplara xəritələrlə bağlı tapşırıq da verə bilərsiniz. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir. Şagirdlərə Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin xəritəsinə dair suallar ünvanlaya bilərsiniz. Təbii ki, bu suallar onların səviyyəsinə uyğun olmalıdır ki, xəritə ilə bağlı işi icra edə bilsinlər. Sizə bu mövzunun tədrisi üçün tövsiyə olunan forma və üsullar, təbii ki, nümunədir.

Bildiyiniz kimi, 45 dəqiqə ərzində bütün yazılan üsul və formaları həyata keçirmək çətin olar. Ona görə də sizə təqdim edilənlərdən hər hansı birini özünü üçün nümunə götürüb dərsi təşkil edə bilərsiniz. Təlim prosesində əgər tezis, referat və s. bu kimi zaman tələb edən standartların reallaşdırılmasını qarşınıza məqsəd qoymusunuzsa, o zaman çalışın bu tip tapşırığı şagirdlər öncədən hazırlasın ki, dərslərinin referatın təqdim olunmasına, müzakirəsinə və nəticələrin çıxarılmasına imkan tapsınız.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər verilən tapşırıqlar nəticəsində Hind milli azadlıq hərəkatının lideri Mohandas Qandinin müstəmləkəçilərə qarşı dinc mübarizə kampaniyasını, 1947-ci ildə İngiltərə Parlamentinin Hindistanı iki hissəyə – Hindistana və Pakistana bölərək onlara müstəqillik verməsini, Kəşmir münaqişəsini, müstəqil Hindistanın daxili və xarici siyasətini araşdırmaqla Hindistanın tarixində rol oynayan şəxsiyyətləri qiymətləndirən tezis hazırlayır. Həmçinin Pakistan və Ərəb ölkələrinin də tarixini araşdıraraq baş verən münaqişələr, beynəlxalq münasibətlər və s. sisteminə bu ölkələrin mövqeyini dəyərləndirir. Ümumiləşdirmə zamanı aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

1. Hindistanda milli azadlıq hərəkatını zəiflətmək üçün İngiltərə hökuməti hansı siyasəti yürüdü?
2. Kəşmir məsələsinin mahiyyəti nədir?
3. Müasir Hindistanın hansı siyasi və sosial-iqtisadi problemləri var?
4. Pakistan dövləti qurulduqdan bəri onun daxili və xarici siyasətində hansı amil əsas olmuşdur?
5. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Yaxın Şərqi siyasi vəziyyətində hansı dəyişiklik baş verdi?
6. Ərəb dövlətləri arasında birliyin zəifləməsinin səbəbi nə idi?
7. Soyuq müharibənin başa çatması Yaxın Şərqdə də münaqişənin həllinə necə təsir göstərdi?

Ev tapşırığı: Körfəz müharibəsi mövzusunda referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, tezis hazırlama, qiymətləndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrini siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrini siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından suallar vasitəsilə qiymətləndirir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrini siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından bəzi faktlarda səhvlər etməklə qiymətləndirir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrini siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından müstəqil şəkildə qiymətləndirir.
Mənbələr əsasında Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Yoldaşlarının köməyi ilə mənbələr əsasında Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixinə dair təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.	Mənbələr əsasında Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixinə dair təhlillər aparır, cüzi səhvlərlə tezislər hazırlayır.	Mənbələr əsasında Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin tarixinə dair müstəqil şəkildə təhlillər aparır, tezislər hazırlayır.
Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi həyatına şəxsiyyətlərin təsirini qiymətləndirərkən çətinlik çəkir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi həyatına şəxsiyyətlərin təsirini müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi həyatına şəxsiyyətlərin təsirini bəzi səhvlərlə qiymətləndirir.	Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi həyatına şəxsiyyətlərin təsirini qiymətləndirir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.1. Ölkədəki sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkədəki siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində dövlətləri (Almaniya, İngiltərə, Fransa, ABŞ, SSRİ, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya, Çin, Koreya, Hindistan, İran, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Krım, Volqaboyu, Sibir, Ərəb ölkələri) siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onun iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Çin, Yaponiya və Koreyada siyasi həyat faktlarını onun siyasi inkişafının müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.

3. Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi—1.1.2., 3.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə

RESURLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı, mənbələr, cədvəl və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya üçün dərslikdə verilmiş mövzu ilə əlaqəli olan açar sözlərdən istifadə etmək olar:

- "Böyük sıçrayış"
- "Mədəni inqilab"
- "Dörd modernləşmə"
- "Tiananmen qətləmi"
- "Koreya müharibəsi"
- "Koreya möcüzəsi"

Təqdim edilən açar sözləri göstərməklə şagirdlərin fərziyyələrini sistemləşdirməyə çalışın. Motivasiyanın yaradılmasının digər yolu mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif sualların köməyi ilə şagirdlərin diqqətini Şərqi Asiya ölkələrində baş vermiş proseslərə, onların siyasi-iqtisadi həyatına, eləcə də ölkədəki gərginliyə yönləndirməkdir. Motivasiya zamanı dövr haqqında müxtəlif suallar da vermək olar. Sualların köməyi ilə şagirdləri problemin araşdırılmasına istiqamətləndirmək olar. Sualları cavablandırmaları üçün onlara bir neçə dəqiqə vaxt verilsə, daha düzgündür. Verilən cavabları lövhədə, yaxud da flipçartda qeyd etmək daha məqsədəuyğundur.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin siyasi və iqtisadi arenadakı rolu nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması üçün qruplara tapşırıq vermək olar. Tədqiqat işlərinin əksəriyyətinin qrup işi olmasının səbəbi fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmaq, qısa müddətdə lazımi məqsədə nail olmaqdır. Bildiyiniz kimi, araşdırılan

mövzunun məzmunu ilə bağlı şagirdlər aşağı sinifdən müəyyən biliklərə malikdirlər. Onlar üçün qrupda işləmək və öz arqumentlərini qoymaqla qrup işi hazırlamaq rahat və səmərəli olacaqdır. Qrupların fəaliyyətə cəlb olunması taksonomik bilmə, anlama, tətbiq və s. idrak taksonomiyasına nail olmaq üçün imkan açmış olur. Qrupların fəaliyyəti üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

I qrup. Yaponiya iqtisadiyyatının sürətli inkişafının səbəblərini dəyərləndirin.

II qrup. 1960-cı illərin ortalarından başlayan "Koreya möcüzəsi"nin səbəblərini sadalayın.

III qrup. XX əsrin ikinci yarısında Yaponiya və Cənubi Koreyanın tarixi inkişafını müqayisə edin.

IV qrup. Çinin İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı vəziyyətini araşdırıb dəyərləndirin.

V qrup. Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (əənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını onların iqtisadi inkişafının müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir, bu dövlətlərin siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirirlər. Yaponiya iqtisadiyyatının sürətli inkişafının səbəblərini təhlil edir, XX əsrin ikinci yarısında Yaponiya və Cənubi Koreyanın tarixi inkişafını müqayisə edirlər. 1960-cı illərin ortalarından başlayan "Koreya möcüzəsi"nin səbəblərini təhlil etməklə Çində "dörd modernləşmə" adlanan islahatların əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirərək qiymətləndirirlər. Bu zaman şagirdlərə suallarla müraciət edə bilərsiniz. Məsələn:

- Mao Tszedun və Stalinin fəaliyyətlərində hansı oxşar xüsusiyyətlər var?
- 1947-ci ildə Yaponiyada qəbul edilən yeni Konstitusiyaya ölkənin sonrakı siyasi inkişafına necə təsir göstərdi?
- 1950–60-cı illərdə yapon iqtisadiyyatının inkişafı üçün hansı əsas vasitədən istifadə edilmişdir?
- İkinci Dünya müharibəsindən sonra Koreyanın parçalanmasının səbəbi nə idi?
- Çində "dörd modernləşmə" adlanan islahatların əsas istiqamətlərini necə qiymətləndirərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə: Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin tarixini dərslərdən oxuyub məlumatları cəvəlləşdirin.

Ev tapşırığı: Cənub-Şərqi Asiya ölkələri haqqında əlavə məlumat toplayaraq elektron təqdimat hazırlayın.

Elektron təqdimat hazırlamaq və onu təqdim etmək üçün məktəbinizin şəraiti yoxdursa, şagirdlərə Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadi durumunu özündə əks etdirən tezis yazmağı tapşırıla bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə suallar vasitəsilə dəyərləndirir.	Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Çin, Yaponiya və Koreya dövlətlərinin sosial-iqtisadi həyat faktlarını iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsi ilə əlaqədə dəyərləndirir.
Çin, Yaponiya və Koreyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Çin, Yaponiya və Koreyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından suallar vasitəsilə qiymətləndirir.	Çin, Yaponiya və Koreyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından bəzi səhvlərlə qiymətləndirir.	Çin, Yaponiya və Koreyada siyasi həyat faktlarını siyasi inkişafın müəyyən mərhələsi baxımından qiymətləndirir.
Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə sualların köməyi ilə dəyərləndirir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə bəzi səhvlərlə dəyərləndirir.	Cəmiyyətin inkişafının yeni və müasir mərhələsində Çin, Yaponiya və Koreyanı siyasi quruluşuna, aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərində vəzifələrinə görə dəyərləndirir.

ALT STANDARTLAR:

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Qlobal problemlərin həllində dövlətlərin rolunu şərh edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. "Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2. "Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu şərh edir.

İNTEQRASIYA: Coğrafiya–3.1.1.

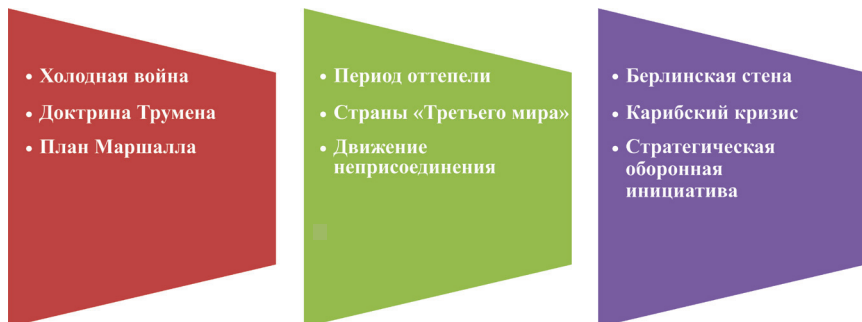
TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, INSERT, "zaman oxu" ilə iş

RESURSLAR: dərslik, xəritələr, elektron vəsait, paylama materialı, mənbələr və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Bu mövzunun tədrisində motivasiya üçün dərsliyin girişində verilmiş hissəni şagirdlərin diqqətinə çatdırıla bilərsiniz. Bu zaman onların diqqətini açar sözlərə cəlb etməklə "Bu ifadələr sizə hansı hadisələri xatırladır?" sualını vermək olar.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürürlər. Fərziyyələr dinləndikdən və verilmiş suallar cavablandırıldıqdan sonra onların araşdırılacaq yeni problemi aydınlaşdırmaq üçün dərslikdəki mövzu ilə tanış olmaları zəruridir. Bu zaman siz fasiləli oxu, INSERT üsullarından istifadə edə bilərsiniz. Yaxud strategiyalı oxuya müraciət etmək mümkündür. Şagirdləri oxuduqları bu mövzuya aid suallar qoymaqla tədqiqata istiqamətləndirmək də olar. Integrasiya imkanları üçün zəngin olan mövzunun tədrisi zamanı şagirdlərin digər fənlərlə əlaqəli bilik və bacarıqlarını üzə çıxarmağı unutmayın.

Tədqiqat sualı: XX əsrin ikinci yarısında baş verən soyuq müharibənin beynəlxalq münasibətlərə təsiri nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir (qruplarla iş).

I qrup. Nə üçün 1989-cu il "Soyuq müharibə"də dönüş nöqtəsi hesab edilir? Faktlara əsasən qiymətləndirin.

II qrup. "Soyuq müharibə"nin səbəblərini müəyyənləşdirərək şərh edin.

III qrup. 1950-ci illərdə baş vermiş böhranları müqayisə edərək qiymətləndirin.

IV qrup. "Yumşalma dövrü"nün xüsusiyyətlərini təhlil edərək şərh edin.

Tədqiqat üçün şagirdləri debata da cəlb etmək olar. Bunun üçün aşağıdakı mənbələrdən istifadə edə bilərsiniz.

"ABŞ-ın yeni ekspansionist meyillərinin məqsədi Amerika imperializminin bütün dünyada hakimiyyətini təmin etməkdir. Bu yeni meyil ... ABŞ-ın ən böyük iki rəqibinin (Almaniya və Yaponiya) məğlub olması və kapitalist ortaqları olan İngiltərə və Fransa'nın zəifləməsi ilə inhisarçı mövqeyini möhkəmləndirməyə yönəldilmişdir. Bu yeni meyil hərbi, iqtisadi və siyasi sahədə tədbirləri əhatə edən geniş proqrama əsaslanır. Bu proqramın tətbiq edilməsi Amerika ekspansionizminin hədəfində olan bütün ölkələrdə ABŞ-ın iqtisadi və siyasi hakimiyyətini qurmasını təmin edəcək. ...ABŞ-ın Avropanı kölələşdirmə planına qarşı müqavimət hərəkatına başçılıq etmək xüsusi tarixi vəzifə olaraq Kommunist partiyalarının üzərinə düşür".

Avropa Kommunist partiyaları konfransında Sovet İttifaqı rəhbərliyinin hesabatı, 1947-ci il

"ABŞ ...xarici təzyiqlərə müqavimət göstərən azad xalqları müdafiə etməlidir. ...Edəcəyimiz yardım əsas olaraq iqtisadi və maliyyə sahəsində olmalıdır. Artıq hər bir xalq iki zidd həyat tərzində seçim qarşısındadır. Bunlardan biri çoxluğun iradəsinə əsaslanan və azad təşkilatlar, təmsilçiliyə əsaslanan hökumət, azad seçkilər, insan hüquqlarının, fikir və vicdan azadlığının təmin edilməsi və hər cür siyasi təzyiqlərin olmaması kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Digəri isə güctəbqiyyətə yolu ilə çoxluğun məcbur edildiyi azlığın iradəsinə əsaslanır, qorxu və təzyiq, mətbuata nəzarət, saxta seçkilər və insan azadlıqlarının ləğvi üzərində qurulur. Totalitar rejimlərin əkdüyü toxumlar, səfalet və yoxsulluqla bəslənir. ...Dünyanın azad xalqları bizdən azadlıqlarını qorumalarına yardım etməyimizi gözləyirlər".

Trumen doktrinası, 1947-ci il

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müxtəlif suallar əsasında müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyer əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Şagirdin özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad.....

Tarix.....

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq bal ilə (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

- Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.
- Başqaları ilə əməkdaşlıq edirdim.
- İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.
- Fəallıq göstərir və vaxtdan səmərəli istifadə edirdim.
- İdeyalarımı qrupla bölüşürdüm.
- Mənbələrdən istifadə edirdim.

Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yeni qrupun onların qarşısında qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini qiymətləndirə bilərlər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə qurulur, nəticələr sistemləşdirilir, qrup təqdimatları müzakirə olunur. Dərsin bu mərhələsində bütün sinif şagirdlərinin müzakirələrdə iştirakını təmin etməyə çalışın. Çünki çox sayda şagirdin iştirakı sizə ümumi nəticəyə gəlməyə yardım etməklə

yanaşı, qiymətləndirməni rahat həyata keçirməyə, şagird fəallığını təmin, dərsi maraqlı etməyə kömək edəcək.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər "Soyuq müharibə"nin səbəblərini mənbələr əsasında müəyyənləşdirərək 1989-cu ilin "Soyuq müharibə"də dönüş nöqtəsi hesab edildiyini şərh edir, 1950-ci illərdə baş vermiş böhranları müqayisə edərək qiymətləndirirlər. "Yumşalma dövrü"nin xüsusiyyətlərini təhlil edərək şərh edir, "Soyuq müharibə" dövrünün mühüm hadisələri ilə bağlı zaman oxu tərtib edirlər. "Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirirlər. Bununla yanaşı, tədqiqat sualına cavab taparaq "Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu şərh edirlər. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

– SSRİ 1939–1940-cı illərdə Şərqi Avropada bəzi əraziləri hansı müqavilə nəticəsində işğal etmişdi? Bu ərazilər hansılar idi?

– 1947-ci ildə Almaniya və müttəfiqləri ilə sülh müqavilələri bağlamaq üçün keçirilən konfransın nəticəsi nə oldu?

– "Üçüncü dünya ölkələri"nin yaranması hansı prosesin nəticəsi idi?

– 1979-cu ildə SSRİ-nin Əfqanıstanı işğal etməsinin məqsədi nə idi?

– 1980-ci illərin ikinci yarısında SSRİ-ni münasibətləri yumşaltmağa sövq edən amillər hansılardır?

Yaradıcı tətbiqetmə: "Soyuq müharibə və dünya" adlı esse yazın.

Ev tapşırığı: "Soyuq müharibə" dövrünün mühüm hadisələri ilə bağlı zaman oxu tərtib edin.

Qiymətləndirmə: Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

Bildiyiniz kimi, hər dərs müəyyən sayda şagirdlərin formativ qiymətləndirilməsini həyata keçirmək üçün meyarlardan istifadə etmək lazımdır. Formativ qiymətləndirmə şagirdin məzmun standartlarından irəli gələn bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətini izləmək, bu zaman qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsiləli istiqamətləndirmək məqsədilə aparılır, dərsi müşayiət edən proses kimi qəbul olunur.

Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini qruplaşdırma və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər. Ona görə də sizə təqdim edilən səviyyələr tövsiyə xarakterlidir.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
"Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	"Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri müəllimin köməyi ilə qiymətləndirir.	"Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.	"Soyuq müharibə" dövründə beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından sərbəst qiymətləndirir.
"Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu şərh etməkdə çətinlik çəkir.	"Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu sualların köməyi ilə şərh edir.	"Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu bəzi səhvlərlə şərh edir.	"Soyuq müharibə" dövründə problemlərin həlli istiqamətində dövlətlərin rolunu şərh edir.

ALT STANDARTLAR:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir.

2.1.1. Ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

2.1.2. Müasir dövrdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edir.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. 1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri əlaqələndirib zaman baxımından qiymətləndirir.

2. 1991–2017-ci illərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.

3. 1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəl formasında təqdim edir.

İNTEQRASIYA: Azərbaycan tarixi–2.1.1., 2.1.2., Coğrafiya–3.2.3

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə, İNSERT

RESURSLAR: xəritələr, elektron vəsait, dərslik, paylama materialı, müasir dövrü əhatə edən elektron resurslar

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiya – hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərstdə təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı çıxış edir. Ona görə də bu mərhələni həyata keçirmək üçün suallardan istifadə edə bilərsiniz. Məsələn: "Müharibə və münaqişələrin başvermə səbəbini necə izah edərdiniz?", "Soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra dünyada yeni siyasi və iqtisadi vəziyyət necə inkişaf etdi, qloballaşma şəraitində hansı ziddiyyətlər və münaqişələr baş verdi?" və s.

Yaxud da xəritədən istifadə etməklə dövlətlərin yerini və onların bir-biri ilə münasibətlərini, müharibə və münaqişə ocaqlarının yerini göstərməklə şagirdlərin fərziyyələrini ala bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: 1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlər sisteminin dünya ölkələrinə təsiri nədən ibarət oldu?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdə onların fikirlərini qeydə alın. Motivasiya baş tutduqdan sonra İNSERT üsulundan istifadə tövsiyə olunur. Dərslikdəki mövzunu bu üsul vasitəsilə çatdırmaq şagirdlərin inkişafına kömək edir. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün biliyini yoxlamaqla düzgün cavab axtarmaq üsulu olan İNSERT-in tətbiqi zamanı yeni dərsi oxumamışdan əvvəl şagirdləri cütlərə ayırın. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edin ki, beynəlxalq münasibətlərdəki vəziyyət haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə lövhədə yazsınlar. Bu zaman dünya dövlətləri haqqında bildiklərini siyahı şəklində, alt-alta yazmağı tapşırıq. Sonra bildirin ki, yazdıqları dəqiq olmaya da bilər, buna bir o qədər fikir verməsinlər.

Dərsin gedişi zamanı düzəlişlər aparacaqsınız. Dövlətlərarası münasibətlər sisteminə baş verənlər və faktlar haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətni oxutdurun və şagirdlərə müraciət edərək deyin: “Oxuduqca səhifələrin kənarında işarələr qoyun, işarələr aşağıdakı kimi olmalıdır:

- 1. Əvvəl bildiyin məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (!) işarəsini qoyun.
- 2. Oxuduğun bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə, (–) işarəsi qoyun.
- 3. Rast gəlidiyin informasiya sənin üçün təzədirsə, (+) işarəsi ilə göstərin.
- 4. Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyin məsələ varsa, qabağında (?) işarəsi qoyun”.

Tədqiqat işini qrupların fəaliyyəti ilə davam etdirmək olar. Aşağıdakı qrup işləri sizin üçün istiqamətverici ola bilər.

Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir.

I qrup. Cədvəl əsasında Soyuq müharibə və Soyuq müharibədən sonrakı dövrlərin xüsusiyyətlərini müqayisə edin.

Soyuq müharibə dövrü	Soyuq müharibədən sonrakı dövr

II qrup. Müəlliflərin təsbitləri ilə razısınız mı? Sizcə, mədəniyyətlərarası dialoq mədəniyyətlərin qarşıdurmasına mane ola bilərmi? Müasir dövrdə Azərbaycanın mədəniyyətlərarası dialoqda rolunu araşdırın.

a) *Beynəlxalq münasibətlərin əsasında dövlətlər arasında rəqabət və güc mübarizəsi dayanır.*

H.Morgentau

b) *"Yeni dünyada mübarizənin əsas mənbəyi ideoloji və iqtisadi olmayacaq. Bəşəriyyət arasındakı böyük parçalanmalar və əsas mübarizə mənbəyi mədəniyyət olacaq. ...Mədəniyyətlərin qarşıdurması global siyasətə hakimlik edəcək. Mədəniyyətlər arasındakı fay xətləri gələcəyin müharibə xətlərini təşkil edəcək. Mədəniyyətlər arasındakı mübarizə müasir dünyadakı mübarizənin təkamülündə son mərhələ olacaq".*

Samuel Hantinqton, "Mədəniyyətlərin qarşıdurması"

III qrup. V.Putinin Münhendəki çıxışını U.Çörçillin Fultonda çıxışı ilə müqayisə edin. Sizcə, bunu yeni Soyuq müharibənin başlanğıcı saymaq olarmı? Mənbəni təhlil edin.

"Baltik sahillərindən Adriatik sahillərindəki Triyestə qədər qitənin üzərinə dəmir pərdə endi. Bu xəttin arxasında bütün Şərqi Avropa ölkələrinin paytaxtları var. ...Bu şəhərlər və xalqlar sovetlərin mühasirəsindədir. ...Hamısına yalnız sovetlərin təsiri deyil, Moskvanın geniş və artan nəzarəti tətbiq edilir. ...Şərqi Avropadakı bu ölkələrdə kommunistlər ... totalitar nəzarət tətbiq etmək istəyirlər. Hər yerdə polis dövləti qurulur. ... heç yerdə həqiqi demokratiya qalmadı. ... Rusiyanın (SSRİ) müharibə istədiyini düşünürəm. Əsl istəyi müharibənin meyvələrini toplamaq və gücünü ... yaymaqdır".

Çörçillin Fultonda çıxışından

"...Son illərdə ABŞ-ın təqəütblü bir dünya yaratma siyasətini narahatlıqla izləyirəm. Bir ölkə öz qaydalarını dünyanın hamısına daxili qaydası kimi qəbul etdirməyə çalışarsa, sabitlik və əmin-amanlıq deyil, problem gözləyin. Müasir dünyada tək ağa fikri mümkün deyil və qəbul edilə bilməz. ABŞ təhlükəli surətdə qüvvə tətbiq edir. Avropaya raket qalxanı qursanız, lazım olan cavabı verərik".

Rusiya prezidenti V.Putinin 2007-ci ildə Münhendə – Təhlükəsizlik Konfransında çıxışından

IV qrup. Mənbə əsasında müasir beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın geosiyasi mövqeyini təhlil edin. Azərbaycanın geosiyasi əhəmiyyəti nədir? Qafqazda rəqabət mübarizəsi Azərbaycan üçün hansı təsirlərə malikdir? Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bu mübarizəni əlaqələndirmək olarmı?

"Ərazisinin kiçik olmasına və əhalisinin azlığına baxmayaraq, Azərbaycan böyük enerji qaynaqları səbəbi ilə geosiyasi əhəmiyyətə malikdir. ...Azərbaycan Moskvanın nəzarətinə girdiyi təqdirdə Mərkəzi Asiya dövlətlərinin müstəqilliyinin mənası qalmaz. Qərbi bazarlarına Rusiyanın nəzarətində olmayan ərazilərdən keçən bir boru xətti ilə bağlanan Azərbaycan Qərbin enerji zəngini Mərkəzi Asiya ölkələrinə keçid yolunu təşkil edir. Ukrayna kimi Azərbaycan və Mərkəzi Asiyanın gələcəyi də Rusiyanın gələcəyini müəyyən edəcəkdir".

Z.Bzejinski. "Böyük şahmat lövhəsi". səh. 136–137

V qrup. Sizcə, dünyanın mövcud geosiyasi vəziyyəti necə ola bilər? Diaqram və cədvəldəki məlumatları təhlil edin.

Xüsusiyyətlər	ABŞ	Avropa Birliyi	Rusiya	Çin
Hərbi potensial				
İqtisadi vəziyyət				
Qlobal siyasət				

VI qrup. Ərəb baharının daxili və xarici səbəbləri necə dəyərləndirilir? Mənbəni təhlil edin.

"Ərəb baharını anlamaq üçün tarixi bilmək lazımdır. Ərəb dünyasının köklərində ədalət uğrunda hərəkət ənənələri dayanır. Başlıca səbəbi ədalət anlayışının İslam əxlaqında ilk sırada olmasıdır... Tarixin bizə göstərdiyi kimi, ədalətsizlik hər zaman ərəb dünyasında üsyanlara səbəb olmuşdur. Ona görə də bu hərəkətin mərkəzində ədalətsizliyə qarşı mübarizənin dayandığını görürük. Ərəb ölkələrində, xüsusilə Tunis və Misirdə komprador burjuaziya idarəetməni ələ keçirib öz məqsədləri üçün istifadə edirdilər. Bu isə xarici güclərin məqsədləri ilə üst-üstə düşürdü. Xarici güclər deyərəkən, köhnə müstəmləkəçi dövlətlər – İngiltərə, Fransa və İtaliya ilə yanaşı, bölgədə təsirli olan ABŞ-ı nəzərdə tuturuq. Bütün bunlar hakimiyyəti əlində saxlayan və lüks içərisində yaşayan azlıq ilə yoxsul və işsiz çoxluğun yaranmasına gətirib çıxardı. Beynəlxalq Valyuta Fondunun tələbi ilə sosial təminat xərcləri azaldıldı, önəmli resurslar özəlləşdirildi. Bu özəlləşdirmədən hakimiyyətə yaxın olanlar faydalandı. Ölkədən çıxarılan pullar Qərbi banklarının nəzarətinə verildi. ...Orta Şərqdə xalq hərəkətinin təməlinə üç əsas məsələ dayanır: ədalətsizlik, bunun nəticəsində insan həyatiyyətinin itirilməsi və hökumətlərin Fələstin məsələsi ilə bağlı mövqeləri".

Detlev Quintern Bremen Universiteti, Mədəniyyət elmləri İnstitutu

Məlumatın mübadiləsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Mübadilə mərhələsi üçün də vaxt elan edin. Çünki şagirdlərin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmasa, digər işlərinizi çatdırma bilməzsiniz.

Məlumatın müzakirəsi: Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Zamanınız olarsa, kollektivə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz: "Beynəlxalq münasibətlər sisteminə baş vermiş hadisələrin illərini zaman oxu çəkməklə göstərin".

Nəticə və ümumiləşdirmə: Şagirdlər dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından, 1991–2001-ci illərdə beynəlxalq münasibətlərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirirlər. 1991–2001-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl, diaqram) təqdim edirlər. Mənbələrdən istifadə edərək təhlil və müqayisələr aparırlar. Ümumiləşdirmə zamanı aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- “Yeni dünya nizamı” anlayışının mahiyyəti nə idi?
- 2001-ci il 11 sentyabr hadisəsi dövlətlərarası münasibətlərə necə təsir göstərdi?
- Çoxqütblü dünya nizamında dünyanın geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji vəziyyətində hansı dəyişikliklər baş vermişdi?
- Soyuq müharibə dövründən sonrakı dövlətlərarası münasibətlərin hansı xüsusiyyətləri var?
- Müasir dövrdə qloballaşma dövlətlərarası münasibətlərə necə təsir göstərir?
- Nə üçün Ərəb baharının nəticəsində bölgədə demokratiya əvəzinə xaos yarandı?

Ev tapşırığı: 1991–2001-ci illər beynəlxalq münasibətlər sisteminə Azərbaycanın gördüyü diplomatik tədbirləri xronoloji ardıcılıq əsasında cədvəlləşdirin.

Qiymətləndirmə meyarları: qiymətləndirmə, təqdim etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri əlaqələndirib zaman baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri əlaqələndirib zaman baxımından suallardan istifadə etməklə qiymətləndirir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri əlaqələndirib zaman baxımından bəzi faktlarda səhv etməklə qiymətləndirir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri əlaqələndirib zaman baxımından qiymətləndirir.

1991–2017-ci illərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	1991–2017-ci illərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından suallar vasitəsilə qiymətləndirir.	1991–2017-ci illərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından bəzi səhvlərlə qiymətləndirir.	1991–2017-ci illərdə ölkə və xalqların sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, beynəlxalq münasibətlərdə baş verən dəyişiklikləri, integrasiya prosesi ilə bağlı informasiyaları məkan baxımından qiymətləndirir.
1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəl formasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müəllimin köməyi ilə cədvəl formasında təqdim edir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri bəzi faktlarda səhv etməklə cədvəl formasında təqdim edir.	1991–2017-ci illərdə dövlətlərarası münasibətlərdə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müstəqil şəkildə cədvəl formasında təqdim edir.

ALT STANDARTLAR:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi), sənaye və informasiya cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİ:

1. 1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafına müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini izah edir.

2. 1945–2015-ci illərdə cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

İNTEQRASIYA: Ədəbiyyat–3.1.1.; Azərbaycan tarixi–5.1.1.

TƏLİM FORMASI: böyük və kiçik qruplarla iş

TƏLİM ÜSULU: beyin həmləsi, müzakirə

RESURSLAR: dərslik, elektron vəsait, paylama materialı, şəkillər, video material və s.

DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ

Motivasiya: Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Öncədən müxtəlif ölkələrin mədəniyyətinə dair hazırladığınız slaydı şagirdlərə göstərərək suallar verə bilərsiniz. Əgər belə bir imkanınız yoxdursa, şəkillərdən istifadə edib motivasiya apara bilərsiniz. Şəkillər əsasında XX əsrin ikinci yarısında elm, texnika və mədəniyyət sahəsində yenilikləri necə şərh edərdiniz?

*İlk kompüter
modellərindən biri*

Elvis Presli

Yuri Qaqarin

Motivasiya əsasında şagirdlərin fərziyyələri dinlənərək lövhədə müəyyən qeydlər aparılır. Sonra araşdırılacaq problem və ona uyğun tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: XX əsrin ikinci yarısında bəşəriyyətin böyük elmi-texniki inkişafa nail olmasının səbəbləri nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması: Bu suala cavab axtarmaq üçün tapşırıqlar verilir.

İnformasiya cəmiyyətinin mədəniyyətin inkişafına təsirinin müsbət və mənfi cəhətləri ilə bağlı debat təşkil edə bilərsiniz. Bildiyiniz kimi, debat zamanı da sinif qruplara bölünür, müzakirə həyata keçirilir, nəticələr ümumiləşdirilir.

Yaxud da aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edib qrup işləri verə bilərsiniz:

I qrup. 1945–2015-ci illər dünyada elmin inkişafını dəyərləndirin.

II qrup. 1945–2015-ci illərdə dünyada təhsil sahəsində görülmüş tədbirləri və aparılmış islahatların milli-mənəvi dəyərlərimizə təsirini təhlil edin.

III qrup. 1945–2015-ci illərdə incəsənətin inkişafının dünya mədəniyyətinə təsirini əsaslandırın.

IV qrup. 1945–2015-ci illərdə mətbuat və ədəbiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini dünya mədəniyyəti ilə əlaqədə dəyərləndirin.

V qrup. 1945–2015-ci illərə aid olan mədəniyyət dünya mədəniyyətinə hansı töhfələri verə bildi? Faktlara əsasən izah edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdim etmə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Veriləcək sualları şifahi şəkildə səsləndirərək şagirdlərin gəldikləri nəticələri dinləyin. Hər bir yanlış tapşırığın üzərində düzəlişlər etməyi unutmayın. Şagirdlər öz nəticələrini almalıdırlar. Bunun üçün 1945–2015-ci illərdə mədəniyyətdə baş vermiş yenilikləri fərdi qaydada izah etməyi bacarmalıdırlar.

Şifahi təqdim etmə bacarığının qiymətləndirilməsi cədvəli

Şagirdin adı, soyadı, atasının adı

Meyarlar	Bəli	Xeyr
Əsas faktları sadalayır.		
Fikrini əsaslandırır.		
Yersiz təkrara yol vermir.		
Faktları söylərkən mənbələrdən istifadə edir.		
Problemdən kənara çıxmır.		
Əlaqələndirmə aparır.		
Özünə inamla danışır.		
Müəllimin rəyi		

Özünüqiymətləndirmə: Dərsin sonunda hər bir şagird öz fəaliyyətini bu cədvələ əsasən qiymətləndirə bilər.

Ad, soyad, ata adı: Banu Dadaşova Nicat qızı

Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Nəticə və ümumiləşdirmə: Araşdırma əsasında şagirdlər 1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafında baş verən yenilikləri öyrənərək bu inkişafa müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini izah etməklə yanaşı, cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini də əsaslandırır. Şagirdlər dövrün yeniliklərini İKT-nin sürətlə inkişaf edərək həyatımızın bir parçasına çevrilməsini, musiqidə yeni sintezlərin, yeni baxışların formalaşmasını və s. araşdırır və onları dəyərləndirir. Ümumiləşdirmə zamanı şagirdlərə aşağıdakı suallara oxşar suallarla müraciət edə bilərsiniz:

- İkinci Dünya müharibəsi mədəniyyətə necə təsir göstərdi?
- Televiziyanın inkişafının hansı nəticələri olmuşdur?
- İnformasiya cəmiyyəti mədəniyyətin inkişafına necə təsir göstərə bilər?

Yaradıcı tətbiqetmə: XX əsrin ikinci yarısında elm və texnika sahələrində inkişafın xüsusiyyətlərini təhlil edərək sxem tərtib edin.

Biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini göstərir. Buna görə də müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin, bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüurunda həkk olunacaq. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərslər saatı ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun realizəsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Ev tapşırığı: XX əsrin ikinci yarısında da ədəbiyyat sahəsində baş vermiş yenilikləri özündə əks etdirən təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, əsaslandırma

Təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə sual verməklə şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Məsələn:

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafına müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafına müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini suallar əsasında izah edir.	1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafına müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini bəzi səhvlərlə izah edir.	1945–2015-ci illərdə mədəniyyətin inkişafına müxtəlif cəmiyyətlərin təsirini müstəqil şəkildə izah edir.
1945–2015-ci illərdə cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	1945–2015-ci illərdə cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini suallar vasitəsilə əsaslandırır.	1945–2015-ci illərdə cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini bəzi səhvlərlə əsaslandırır.	1945–2015-ci illərdə cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini sərbəst şəkildə əsaslandırır.

SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ VASİTƏLƏRİNƏ DAİR NÜMUNƏ

Bildiyiniz kimi, summativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi təkcə testlə nəticələnir. Kiçik və ya Böyük summativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsində təqdimatlar, layihələr də vasitə kimi rol oynayır. Bu zaman layihə və təqdimatları şagirdlərə tapşırmaqla qiymətləndirmə həyata keçirə bilərsiniz. Daima test nümunələri ilə işlədiyinizi və summativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsində daha çox bu vasitədən istifadə etdiyinizi nəzərə almaqla, sizə digər vasitələrin nümunəsini təqdim edirik.

Summativ qiymətləndirməni həyata keçirmək üçün aşağıdakı layihəni təqdim edirik.

LAYİHƏ: İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNİN NƏTİCƏLƏRİ

İkinci Dünya müharibəsinin baş verməsi, bu müharibə ərzində gedən proseslər, nəticələri, ölkələrə vurduğu ziyanla bağlı layihənin hazırlanması üçün təqdim olunan mövzular əsasında araşdırmalar aparın.

1. İkinci Dünya müharibəsinin başlanmasının səbəbləri
2. İkinci Dünya müharibəsi. Faşist blokunun üstünlüyü
3. İkinci Dünya müharibəsində dönüş
4. İkinci Dünya müharibəsinin sona çatması və müharibənin nəticələri

Alman qoşunu Moskva yaxınlığında

Alman və sovet hərbciləri Polşada

Stalingrad döyüşü

Xirosima şəhəri atom bombardmanından sonra. 6 avqust, 1945-ci il

Layihənin icra planı

1. Təqdim edilmiş mövzulardan birini seçin. Seçiminizi müəllimlə müzakirə edin.
2. Fərdi və yaxud qrupla işləyəcəyinizə qərar verin.
3. Layihənin mərhələlərini və icrasına ayrılan vaxtı dəqiqləşdirin.

4. Layihənin təqdim olunma formasını müəyyənləşdirin. (Microsoft PowerPoint, Microsoft Word, model və s.)

5. Seçdiyiniz mövzunu digər fənn müəllimləri və valideyinlərlə də müzakirə edin.

6. Mövzu ilə bağlı məlumat toplayın. Məlumatı müxtəlif mənbələrdən (dərslərdəki materiallardan, jurnal və internetdən) əldə edə bilərsiniz.

Bildiyiniz kimi, layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Bunun üçün də siz layihənin mövzusunu summativ qiymətləndirmə tətbiq etməzdən bir neçə həftə əvvəl elan etməlisiniz. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlara müstəqil şəkildə fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə vaxtlarını və işlərini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Layihələr hazırlanarkən mövzu və ya problemi müəllim müəyyən edir və sinfə bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.), onları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa, qrup şəklində) birlikdə müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özləri cavabdehirlər. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotoşəkillər, cədvəllər, qrafiklər formasında ifadə oluna bilər.

Təqdimat vasitəsilə summativ qiymətləndirmə

Bildiyiniz kimi, Summativ qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi üçün digər bir vasitə təqdimatlardır. Həm kiçik summativ qiymətləndirmə, həm də Böyük summativ qiymətləndirmə zamanı şagirdlərə təqdimat tapşırmaq olar. Onların hazırladığı təqdimat əsasında summativ qiymətləndirməni keçirmək mümkündür. Təqdimatlar müxtəlif formaları (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və s.) və müxtəlif xarakterli olur. Təqdimatla bağlı tapşırığın həm fərdi, həm də qrup şəklində yerinə yetirilməsi mümkündür. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Təqdimatlar müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul şagird özü-nüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.

Təqdimat üçün aşağıdakı mövzuları sizə nümunə göstərə bilərik.

TƏQDİMAT: Dünya ölkələri XIX əsr – XX əsrin əvvəllərində

1. Amerika Birləşmiş Ştataları, Böyük Britaniya, Fransa
2. Almaniya və İtaliya
3. Rusiya
4. Osmanlı İmperiyası

Layihədə olduğu kimi təqdimatın icrasında da planın verilməsi işin səmərəli təşkilinə kömək etmiş olar.

Təqdimatın icra planı

- Təqdim edilmiş mövzulardan birini seçin. Seçiminizi müəllimlə müzakirə edin.
- Təqdimatın təqdim olunma formasını müəyyənləşdirin. (Microsoft PowerPoint, Microsoft Word, qəzet, buklet, kollaj və s.)
- Seçdiyiniz mövzunu digər fənn müəllimləri və valideyinlərlə də müzakirə edin.
- Mövzu ilə bağlı məlumat toplayın. Məlumatı müxtəlif mənbələrdən (dərslərdəki materiallardan, jurnal və internetdən) əldə edə bilərsiniz.
- Təqdimatın hazırlanması zamanı məntiqi ardıcılığı gözləyin.
- Təqdimat üçün ayrılacaq vaxtı nəzərə alın.

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, № 5.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası. // "Kurikulum", 2009, № 2.
3. Abbasov Ə. "Qiymətləndirmə keyfiyyətin idarə olunma vasitəsidir". // "Təhsil Problemləri" qəzeti, 11–20 iyun, 2009.
4. Abbasov Ə. "Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, № 1.
5. Abbasov Ə. "Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı.
6. Ağayev Əjdər "Öyrədən öyrənən əməkdaşlığı interaktiv vasitə kimi". // "Təhsil" jurnalı 2016, №-16
7. Ağayev S. Tarixin tədrisində interaktiv təlim metodunun tətbiqi təcrübəsindən. Bakı, 2009.
8. Bəylərov E. "Formativ qiymətləndirmə". // "Kurikulum" jurnalı, 2011, №3.
9. Bəylərov E. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalara dair". // "Kurikulum" jurnalı, 2011, №2.
10. Cavadov İ. "Şagirdlərin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsinə dair". // "Kurikulum" jurnalı, 2012, №2.
11. Cavadov İ. "Şagird nailiyyətlərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi: müasir yanaşmalar". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2014, №4.
12. Cavadov İ. "Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2014, 30 may.
13. Cəbrayıllov İ. "Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası", Bakı, 2006
14. Əhmədov A. "Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
15. Əhmədov A., Şərifov T., Abbasov Ə. "Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi". // "Kurikulum" jurnalı, 2008, №1.
16. Əliyeva K. "Yekun (summativ) qiymətləndirmənin təşkili üsulları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2011, №5.
17. Əliyeva T. "Yeni qiymətləndirmə təhsildə inkişaf deməkdir". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2013, 5 aprel.
18. Əlizadə Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001.
19. Əsədova M. "Diaqnostik qiymətləndirmənin əsas mahiyyəti və ədəbiyyat dərslərində ondan istifadə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2012, 28 sentyabr.
20. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə prosesi". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 24–30 noyabr.
21. Əsgərov R., Qurbanov M. "Qiymətləndirmə vasitələri". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2014, 1 yanvar.
22. Əsgərov Ş. "Qiymətləndirmənin yeni kriteriyası, şagird-müəllim nisbəti prosesi". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2012, №2.
23. Hacıyeva T. "İbtidai təhsil pilləsində qiymətləndirmənin aparılması barədə". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2010, 29 oktyabr.
24. Hacıyeva T. "Monitorinq, qiymətləndirmə və təhsilin keyfiyyəti". // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2011, 18 mart.
25. Hüseynov E. "Fəal interaktiv təlimin üstünlükləri". // Azərbaycan müəllimi qəzeti 2016, 15 oktyabr.
26. Hüseynov R. "Azərbaycan tarixi tədrisinin bəzi məsələlərinə dair". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2010, №1.
27. "Hüseynov R. Formativ qiymətləndirmə sahəsində mövcud olan bəzi problemlər və onların aradan qaldırılması yolları". // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2013, №4.
28. Interaktiv təlim ensiklopediyası. Bakı, 2010
29. Qəniyeva N. "Təlimdə səviyyəyə görə qiymətləndirmə". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 8 mart.
30. Mehrabov A.O., Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində monitorinq və qiymətləndirmə. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı, "Azmaşkom-Tex" Ltd. MMC, 2007, 184 s.

31. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı, 2002.
32. Paşayev T. Pedaqoji fəaliyyətin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2011.
33. Süleymanova A. Təhsilin əsasları. Bakı, 2014
34. Təhsil Qanunu. Bakı, 2009.
35. TGC. Təlim və İnkişaf Mərkəzi. Tarix fənni üzrə paylama materialı. Bakı, 2013
36. "Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat". // "Təhsil problemləri" qəzeti, 2013, 08–15 sentyabr.
37. "Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması Qaydaları". // "Kurikulum" jurnalı, 2009, №4.
38. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. UNECEF, 2007.

RUS DİLİNDƏ

39. Алексашкина Л.Н., Боголюбов Л.Н., Ворожейкина Н.И. Учебник стандарты школ России (государственные общеобразовательные стандарты начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования). Книга первая. М., "Прометей", 1998 г.
40. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование. М., "Педагогика", 1984. 296 с.
41. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. Книга четвертая. Об оценках, Москва, Амрита-Русь, 2012.
42. Анатолий Гин Приемы педагогической техники. Москва, 2013
43. Безрукова В.С. Педагогика. Ростов-на-Дону, 2013
44. Величко В.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилук Л.Г. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. Минск, 2001.
45. Вяземский Е.Е. Историческое образование в современной России. Справочно-методическое пособие для учителей. М., 2002 г.
46. Крикунова Т.К. Практическая педагогика. М., 2001 г.
47. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие, М., 2000 г.
48. Радугин А.А. Психология и педагогика. М., 2001 г.

İNGİLİS DİLİNDƏ

49. Borich.G.D. Effective teaching methods/Upper Saddle River, 1996.
50. Chris Husbands. What is History Teaching? Bristol, USA.1996.
51. History-social science framework for California Public schools. Education with Criteria for Instructional materials. Sacramento, 2005.
52. History 7–11 developing primary teaching skills. London, 1997.
53. Linda S. Levistik, Keith C. Barton. Doing history, New York, 2011.
54. Thomas G. Devine. Teaching student skills, Boston, 1997.

SAYTLAR

55. <http://1905.az/>
56. <http://cebhe.info/>
57. <http://www.history.az/>
58. <http://www.history.ru/>
59. <http://www.history.en/>
60. <http://www.testlerim.org>
61. <http://portal.edu.az/>
62. <http://www.muallim.edu.az/>

Buraxılış məlumatı

ÜMUMİ TARİX 11

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün

Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəllif   **Elnur Hüseynov**

Buraxılışa məsul	Sevil İsmayılova
Baş redaktor	Ülkər Məmmədova
Üz qabığının dizaynı	Nurlan Nəhmətov
Dizayner və səhifələyici	Eldəniz Xocazadə
Redaktor və korrektor	Nərgiz Cabbarlı
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliev
Nəşriyyat direktoru	Eldar Əliyev

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:

2018-186

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 9. Formatı 70x100 ¹/₁₆.

Səhifə sayı 144. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.

Tiraj 3887. Pulsuz. Bakı – 2018.

“Şərq-Qərb” ASC

AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

